

معماری

فصلنامه علمی - تخصصی معماری سبز
سال سوم، شماره ۶، بهار ۱۳۹۶

شناخت عملکردی بازارهای سنتی ایرانی

حسین باقری، سیدباقر حسینی، محسن وفامهر، سعید نوروزیان ملکی

آپارتمان‌نشینی در شهرهای ایرانی اسلامی و مشکلات اجتماعی و فرهنگی ناشی از آن؛ نمونه مورد مطالعه: مسکن مهر بروجرد

علی محمد ناصری، احسان تقوی

بررسی چگونگی تاثیر ریزگرد بر حواس انسان و نتیجه آن بر ادراک او از

زیبایی محیط‌های معماری و شهری

محمد مهدی محمدی، مهدی اختر کاوان

بررسی نقش مدیریت رشد کلان‌شهرها در جهت نیل به توسعه پایدار؛

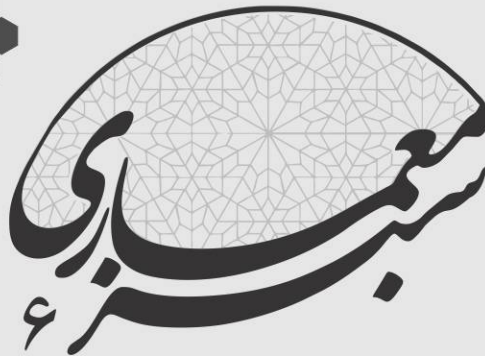
نمونه موردی: محله کیانپارس اهواز

ساناز منجزی، سمیه کشاورز فضل

اصول طراحی زمین بازی کودکان براساس تصورات کودکان نمونه موردی:

پارک‌های منطقه یک شهر زنجان

مسعود نجفی، اسماعیل دویران، جمشید نورعلیشاهی

فصلنامه علمی - تخصصی معماری سبز
سال سوم، شماره ۶، بهار ۱۳۹۶

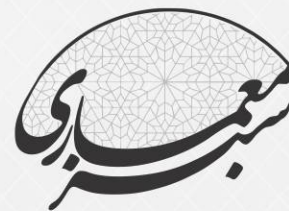
صاحب امتیاز و مدیر مسئول:
امیرحسین یوسفی
سر دبیر: میلاد فتاحی
مدیر داخلی: منیژه ملائی

اعضای شورای علمی نشریه:

جناب آقای دکتر محمدامین خراسانی عضو هیئت علمی دانشگاه تهران
جناب آقای دکتر غلامرضا شاملو عضو هیئت علمی دانشگاه بوعلی سینا همدان
سرکار خانم دکتر سارا مهدی زاده عضو هیئت علمی دانشگاه فردوسی مشهد
جناب آقای دکتر تقی حمیدی منش عضو هیئت علمی دانشگاه بوعلی سینا همدان
جناب آقای دکتر حسن دارابی عضو هیئت علمی دانشگاه تهران
جناب آقای دکتر سید محمدحسین آیت اللهی عضو هیئت علمی دانشگاه یزد
جناب آقای دکتر علی بیننده عضو هیئت علمی دانشگاه بوعلی سینا همدان
جناب آقای دکتر حمید میرجانی عضو هیئت علمی دانشگاه یزد
جناب آقای دکتر علی شهابی نژاد عضو هیئت علمی دانشگاه یزد
جناب آقای دکتر محسن عباسی عضو هیئت علمی دانشگاه یزد

تصویر جلد: کاخ هشت بهشت اصفهان
عکاس: مهندس نوید چپدی

۰۲۱ ۳۳ ۲۰ ۲۴ ۸۷
۰۲۶ ۳۲ ۷۲ ۴۷۸۷
۰۲۱ ۴۳ ۸۵ ۷۱ ۲۴
۰۲۶ ۳۲ ۷۴ ۷۱ ۵۸
تهران: افسریه ۵، متری چهارم، کوچه ۳۸، پلاک ۲۸، واحد ۲
کرج: چهارراه هفت تیر، خیابان لاله ۱، پلاک ۱۴، طبقه همکف

فراخوان پذیرش مقاله

مفهوم توسعه پایدار را می‌توان یک تغییر مهم در فهم رابطه انسان با طبیعت و خود دانست. توسعه پایدار، طراحی پایدار، معماری پایدار و مفاهیمی از این دست با توجه به شعائر نخستین‌شان، حفاظت از محیط‌زیست را با تغییر رویکرد نسبت به طبیعت مورد نظر قرار می‌دهند، ولی آنچه امروزه در محیط ساخته شده به دست انسان معتقد به مفهوم پایداری متجلی می‌شود، نوعی برخورد گسسته از طبیعت است که تنها به حفظ آن جهت بهره‌برداری نسل‌های آینده توجه می‌کند. اگرچه اصول معماری پایدار شامل گستره‌ای وسیع از روش‌های ابتدائی تا پیچیده‌ترین فن‌آوری‌های روز می‌باشد، اما مسأله مناسب بودن روش و مطابقت آن با زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی عموم بهره‌برداران همواره به عنوان شاخصه‌ای کلیدی در این حوزه مطرح است.

موضوع معماری و شهرسازی پایدار از مباحث مهم در حوزه شهرسازی و معماری است که نگاه بخش وسیعی از صاحبان ادبیات علمی توسعه شهری و طراحان معماری را به خود جلب کرده است. در کشور ما، علی‌رغم فعالیت‌های صورت گرفته در سال‌های اخیر، فقدان تجربیات علمی و پژوهشی که تبیین‌کننده مفاهیم و مباحث این حوزه باشد احساس می‌شود. فصلنامه معماری سبز به دنبال آن است که با گردهم آوردن آرای صاحبان اندیشه و دانش‌گاہیان به توسعه این زمینه در کشور کمک نماید. تحریریه به منظور انتشار گسترده پژوهش‌های روزآمد از اساتید، صاحب‌نظران، مهندسان، دانشجویان، کارشناسان، پژوهش‌گران و علاقه‌مندان علوم مهندسی، دعوت می‌کند تا با ارائه مقالات علمی ارزشمند خود، از طریق وبسایت نشریه به نشانی www.greenarchitecture.ir ضمن مشارکت فعال به غنای این نشریه کمک نمایند.

برای ارسال مقاله به نشریه در وبسایت نشریه ثبت‌نام نموده و با ورود به پنل کاربری، مقاله خود را ثبت کنید. پس از بررسی اولیه و داوری علمی از طرف تحریریه جهت انتشار مقاله با نویسنده مسئول تماس گرفته می‌شود.

موضوعات فصلنامه معماری سبز:

- معماری و شهرسازی پایدار
- آموزش معماری و شهرسازی
- طراحی معماری و مطالعات وابسته
- معماری و شهرسازی ایرانی، اسلامی
- معماری، پایداری فرهنگی و اجتماعی
- نقش محیط‌زیست و اقلیم در معماری و شهرسازی
- بهره‌گیری از فناوری‌های نوین در معماری و شهرسازی

فهرست مقالات

صفحه	عنوان مقاله
۱	شناخت عملکردی بازارهای سنتی ایرانی حسین باقری، سیدباقر حسینی، محسن وفامهر، سعید نوروزیان ملکی
۹	آپارتمان‌نشینی در شهرهای ایرانی-اسلامی و مشکلات اجتماعی و فرهنگی ناشی از آن؛ نمونه مورد مطالعه: مسکن مهر بروجرد علی محمد ناصری، احسان تقوی
۱۹	بررسی چگونگی تاثیر ریزگرد بر حواس انسان و نتیجه آن بر ادراک او از زیبایی محیط‌های معماری و شهری محمد مهدی محمدی، مهدی اخترکاو
۳۱	بررسی نقش مدیریت رشد کلان‌شهرها در جهت نیل به توسعه پایدار؛ نمونه موردی: محله کیانپارس اهواز ساناز منجزی، سمیه کشاورز فضل
۴۵	اصول طراحی زمین بازی کودکان براساس تصورات کودکانه نمونه موردی: پارک‌های منطقه یک شهر زنجان مسعود نجفی، اسماعیل دویران، جمشید نورعلیشاهی

شناخت عملکردی بازارهای سنتی ایرانی

حسین باقری*^۱، سیدباقر حسینی^۲، محسن وفامهر^۳، سعید نوروزیان ملکی^۴

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت تهران، ایران.

۲- دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت تهران، ایران.

۳- استاد دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت تهران، ایران.

۴- مدرس دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت تهران، ایران.

(h_bagheri@arch.iust.ac.ir)

چکیده

هدف شناسایی ویژگی‌های عملکردی بازار ایرانی، به منظور بهره‌گیری در کاربری‌های نوین تجاری شهرها است. بازشناسی چگونگی حل مشکل عملکردی در بازارهای ایرانی، و هم‌چنین میزان کارکرد اصول بازارهای ایرانی در نمایشگاه‌های موجود، سوال‌های تحقیق است. روش تحقیق کیفی بوده، که با ابزار مطالعه کتابخانه‌ای و برداشت میدانی به برداشت عوامل مطلوبیت عملکردی در بازارهای ایرانی پرداخته شده است. ویژگی‌های پنج بازار تبریز، تهران، اصفهان، یزد و کرمانشاه مورد مطالعه قرار گرفته است. توجه به انسان به عنوان محور طراحی راسته‌ها، عرض کم راسته برای تاکید بر بعد طولی هر راسته، و نیاز به محل‌هایی برای استراحت مهم‌ترین عوامل برای تعدیل خستگی و ملال آور بودن بازدید از نمایشگاه‌ها بوده است.

واژگان کلیدی: شهر، عملکرد، رضایتمندی، بازار سنتی، انسان محوری.

۱- مقدمه

بازارهای سنتی با سابقه درینه و با ساختار و بافتی کهن از گذشته تا امروز، کانون شکل‌گیری فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی بوده‌اند (بهزادفر و همکاران، ۱۳۸۸، ۱۸). بازار نظام حیات شهری را تغذیه می‌کند و تداوم می‌بخشد (اهری، ۱۳۸۰). این در حالی است که بسیاری از بازارهای سنتی به صورت متروک و نیمه متروک در آمده است. در فضاهای شهری جدید نیز، مراکز خرید جذابیتهای آن چنانی برای شهروندان نداشته و اغلب جنبه اقتصادی یافته‌اند (مجتهدزاده، ۱۳۶۸، ۳۳). بنابراین جلوگیری از ارزش‌ها چنین مکان‌هایی از ضرورت‌های طرح‌ها و برنامه‌های شهری می‌باشد (نسرن و همکاران، ۱۳۹۲). پس اهمیت پژوهش حاضر در بهبود زندگی انسان مستتر است که خود ناشی از وضعیت حاکم بر کالبد فیزیکی بازار، و شیوه مواجهه با مخاطب در بازار، نمایشگاه‌ها و مراکز تجاری است.

در اکثر خیابان‌های امروزی با کاربری تجاری امکان مقایسه کمیت و کیفیت (قیمت) به راحتی برای خریدار امکان پذیر نمی‌باشد. گهگاه خریدار باید مسافتی طولانی را برای انتخاب مناسب اجناس مورد نظر خود طی نماید. بسیاری از این فضاهای شهری مدرن معاصر جوابگوی نیازهای اجتماعی و فرهنگی شهروندان نیستند (پورجعفر، ۱۳۸۴). نمایشگاه‌های متحرک، که مصطلح به نمایشگاه‌های موقتی هستند (Fox, 2010)، نیز واجد این مشکلات است. بازدیدکننده به دلایلی همچون: ۱) عدم وجود مکان‌هایی برای استراحت، تغذیه و تفریح در ارتباط با نمایشگاه؛ ۲) عدم توجه کافی به نحوه حرکت انسان در میان غرفه‌ها و تعریف نامطلوب

سیرکولاسیون؛ ۳) عرض زیاد غرفه ها و عدم توجه نحوه بازدید توسط انسان؛ و ۴) عدم ارتباط با طبیعت (نور و تهویه طبیعی)، دچار سردرگمی و نارضایتی شده است.

سوالات پژوهش بر چگونگی حل مشکل عملکردی در بازارهای سنتی ایرانی، و هم چنین میزان کارکرد اصول بازارهای سنتی ایرانی، در نمایشگاه های متحرک امروزی تمرکز دارد. فرضیه تحقیق بر آن است که، بازارهای ایرانی به عنوان مرکز شهر های سنتی مکانی با ویژگی های پایدار معماری، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است. بنابراین بازشناسی و بهره گیری از تجارب که سالیان متمادی مطلوب به نظر رسیده، می تواند راهکاری برای حل مشکلات مطرح شده در نمایشگاه های متحرک امروزی باشد. در این راستا با روش تحقیق کیفی، که حاصل مطالعه کتابخانه ای و میدانی برای شناخت ابعاد فیزیکی بازار اقدام شده است. نتایج تحقیق نشان می دهد که، عرض کم راسته بازارهای عاملی موثر برای بازدید راحت از نظر بازدیدکنندگان است. بهره گیری از فضای سبز بین غرفه های برای تامین نیازهای غیر تجاری بازدیدکنندگان نیز یکی از عوامل مطلوبیت فضایی بوده است.

۲- پیشینه تحقیق

محققان، پژوهش بازار را از جنبه های مختلفی مورد مطالعه قرار داده اند: عاملی (بازار در سایه حکومت اسلامی)، پیرنیا (بازار ایران)، بیگلری (بازارهای ایران) و دیعی (بازار و بافت نوین شهری)، سلطان زاده (بازارها در شهرهای ایران)، زرگر (بازار تهران)، شوایتسر (تبریز و بازار تبریز) و ویرت (بازار اصفهان) از آن جمله اند. برخی نیز در دانش نامه جهان اسلام مقالاتی را در مورد بازارهای ایرانی نگاشته اند: اولیاء (بازار یزد) و ورجاوند (بازار تهران، بازار قزوین، بازار قیصریه لار، بازار کاشان، بازار وکیل) را می توان در این گروه قرار داد. جغرافیدانان کشور ما نیز تحقیقات خوبی را در این زمینه انجام داده اند: شفقی (بازار اصفهان)، پوراحمد (بازار کرمان) و محققان برجسته دیگر از آن جمله اند. اما تحقیق در زمینه بازارهای سنتی ایرانی، تخصصی تر شده، و قابلیت دسته بندی در حوزه های متفاوتی چون، فیزیکی و کالبدی، اجتماعی، فرهنگی و حتی معنایی (سعیدنیا، ۱۳۸۸، ۱۷)، را دارد.

با توسعه مطالعات در حوزه بازارهای سنتی، توجه به بستر شکل گیری هر بازار اهمیت پیدا کرده است. در این راستا با مطالعه موردی بازارهای سنتی شهرها و اقلیم های متفاوت توسط پژوهشگران، سعی در مطالعه دقیق تر ویژگی های بازار شده است. بازار سنتی شهر تبریز به دلیل ثبت جهانی یونسکو در سال ۱۳۸۹، دستمایه تحقیقات بیش تری نسبت به بازارهای دیگر شهرهای ایران شده است (ساربانقلی و جدایی، ۱۳۹۰). تبریز که از قدیم در مسیر جاده ابریشم واقع بود، یکی از مهم ترین مراکز بازرگانی ایران بشمار می آید. این شهر در جریان تجارتش با اروپا از راه روسیه و عثمانی و مرکز و جنوب فلات ایران، شهرتی جهانی کسب کرده است (شفقی، ۱۳۸۴، ۶۲). تهرانی و همکارانش بر اساس دو دسته مطالعه طرح دستی و نقشه ها برای وجود پل بازارها در شهر تبریز اقدام کرده اند (تهرانی و دیگران، ۱۳۳۳).

مرصوصی و خانی در سال ۱۳۸۹، در پژوهشی به بررسی اقتصادی بازار و حوزه نفوذ آن پرداخته است. کاهش بارگذاری به لحاظ کمی برای اجاد رقابت پذیری، تقویت توسعه شهری با عملکرد بازرگانی با استفاده از ظرفیت موجود بازار سنتی تبریز، و تقویت کیفی و ارتقای جایگاه بازار به عنوان مرکز اقتصادی کلان شهر تبریز از یافته های پژوهش به شمار می رود (مرصوصی و خانی، ۱۳۸۹). ساربانقلی و جدایی، به جزییات طرح های کاربردی به کار رفته در تیمچه های بازار تبریز پرداخته اند. تحقیق میدانی هفده تیمچه نشان می دهند که، تعداد کاربردی های شانزده ضلعی در انواع مختلف، بیش تر از کاربردی سایر اضلاع است و در هیچ دو تیمچه از یک طرح یکسان استفاده نگردیده است (ساربانقلی و جدایی، ۱۳۹۰).

آبادی و همکارانش نیز به تبیین برنامه ریزی راهبردی، برای ساماندهی بازار سنتی تبریز اقدام کرده اند (زنگی آبادی و دیگران، ۱۳۹۱). هم چنین، سربابی در مطالعه بازار سنتی یزد، نشان داده است که، اگر چه عنصر بازار به عنوان شاخصه شهر اسلامی در یزد همچنان اتبار کالبدی و اجتماعی مناسبی را در خود نهفته دارد، اما جلوه گاه فالت های مدرن جاری نیست. این مهم حتی در صنوف تخصصی بازار یزد مثل زرگری و بزازی نیز درخششی نداشته و همین شرایط، رکود عملکردی رو به رشدی را بر چهره بازارها نمایان ساخته است (سربابی، ۱۳۸۹). در شیوه ای دیگر از مواجهه با الگوهای سنتی بازار، توجه به فرم، هندسه و تزئینات توسط

پژوهشگرانی دنبال شده است. "بروگ" در تحقیق خود به فرم یابی از طریق سازه های تزینی توجه داشته است. وی با الگو قرار داده سازه های پوشش های بناهای کشورهای اسلامی از جمله بازار ها سعی در تفکیک الگوها استفاده شده در هر بستر معماری را دارد. "بروگ" الگوهای شکلی مقرنس ها را یکی از دستمایه های طراحی معماری اسلامی معرفی می کند (بروک، ۱۳۹۷). "دابور" در تحقیق مشابه به الگوی مشبک ها متمرکز شده است (Dabbour, 2012).

۳- روش تحقیق

از آنجا که هدف از این تحقیق، بازشناسی ویژگی های مطلوب عملکردی در بازارها ی سنتی بوده، و سپس میزان کارایی این عوامل در کاربری های تجاری کنونی همچون نمایشگاه ها است، تحقیق به نوعی ترکیب روش تحقیق نیازمند است. بسیاری از پژوهش های معماری بین رشته ای بوده و نیازمند روش های خاص ترکیبی هستند (گروت و وانگ، ۱۳۸۴، ۳۷۰). لذا پژوهش حاضر، تحقیقی میان رشته ای تلقی می شود. در پژوهش های میان رشته ای لازم است از تدابیر چندگانه استفاده شود، یعنی ترکیبی ابداعی از مجموعه ای یکپارچه که امکان اثبات فرضیه را از درون پاسخ های ارایه شده امکان پذیر کند (قراملکی، ۱۳۸۵، ۳۷۵).

فرض تحقیق بر این است که با توجه به کارایی مطلوب بازارهای سنتی در طول سالیان متمادی و جلب نظر مخاطب، کسبه و تجار از این مکان، می توان دریافت که اصول رعایت شده عملکردی در بازارهای سنتی امکانی برای حل مشکلات عملکردی در کاربری های مشابه امروزی، همچون نمایشگاه های متحرک خواهد بود. بر این اساس ابتدا با روش توصیفی، تاریخی و کمی، و با ابزار مطالعه کتابخانه ای و برداشت میدانی اقدام شده است. در انتخاب بازارهای سنتی با بهره گیری از منابع کتابخانه ای معتبر، ۵ بازار با پیشینه ثبت شده در سازمان میراث فرهنگی انتخاب شد.

تنوع در اقلیم، سال ساخت، و شیوه معماری از معیارهای انتخاب بوده است، که بتوان به نمونه های تصادفی دست یافت. محدوده مورد مطالعه میدانی پنج بازار: یزد، اصفهان، تهران، تبریز و کرمانشاه است. در این مرحله، شاخص های عملکردی- فیزیکی بازارها مد نظر بوده است. در این راستا با برداشت میدانی ابعاد دهانه بازار، عرض و ارتفاع راسته، و ابعاد حجره ها، سعی در دست یابی به رابطه ای معنادار در ابعاد راسته های بازارهای ایرانی شده است. نقشه ها نیز با اقتباس از نقشه اولیه سازمان میراث فرهنگی هر شهر، و تکمیل و ویرایش آنها براساس برداشت میدانی و ترسیم در محیط GIS تهیه شده است.

۴- بازارهای سنتی ایران

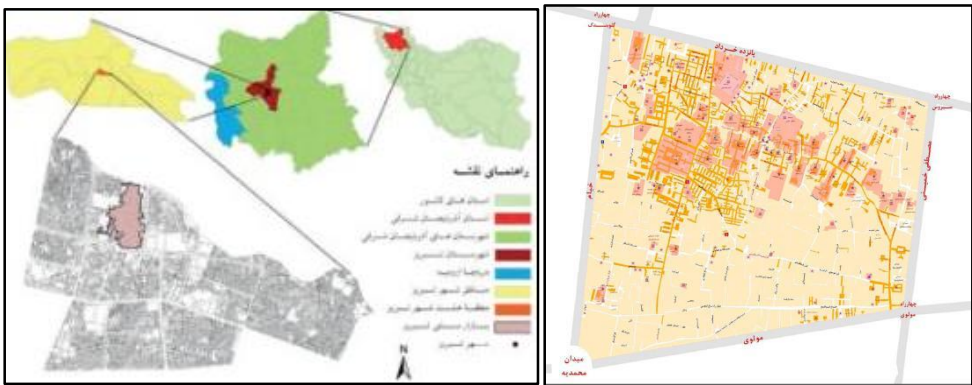
اصطلاح بازار در زبان پهلوی واکار بوده که با گذشت زمان به شکل بازار درآمده است. در زبان عربی بیزار و بیازره بوده (ادیب صابری، ۱۳۶۴: ۱)، در زبان آلمانی Basar و در زبان مالایی Pazar تلفظ می شود (میرسلیم، ۱۳۷۲). همچنین، لغت فرانسوی Bazar از پرتغالی ها گرفته شده و آنان نیز آن را از ایرانیان اقتباس کرده اند (دهخدا، ۱۳۶۶، ۳۴۸). بر اساس اسناد و مدارک موجود، پیشینه بازار در ایران به چند هزار سال قبل از میلاد می رسد (پوراحمد، ۱۳۷۶: ۵۶-۶۹).

از اوایل قرن اول هجری به بعد در بسیاری از جدید بازارهای دایمی با فضاهای ساخته شده وجود داشت. از دوره سلجوقیان به بعد شاهد شکوفایی در بازار، و در دوره صفویه به دلیل برقراری امنیت و توسعه روابط رونق بازار به اوج خود می رسد (سلطان زاده، ۱۳۸۰). بازار نه تنها کانون هدایت اقتصادی به شمار می رود، بلکه زیر بنای اجتماعی و معنوی آن نیز بوده و روح اسلامی را در بازار دمیده است (Jayyusi & et. Al, 2008, 159). بازار از نظر بسیاری پژوهشگران تنها مشخصه شهرهای شرقی اسلامی است (ضیاء توانا، ۱۳۸۰). در واقع جمع آوری مراکز اقتصادی، مذهبی و فرهنگی شهر زیر چتری به نام بازار پدید آمده است (فلامکی، ۱۳۷۴). بازار در شهرهای قدیمی ایران هیچگاه از پیش به صورت کامل طرح نمی شده و آماده پذیرفتن انعطاف زیادی در زمینه فضای و کاربردی بوده است (فلامکی، ۱۳۵۷). بازار حتی واجد کارکرد سیاسی بوده، و این کارکرد بازار نیز ناشی از نقش ارتباطی آن بوده

است (معتضد، ۱۳۶۶، ۱۴). بازاریان ایران حامیان بسیاری از فعالیت های سیاسی بوده اند (Keshavarzian, 2007, 33). با مطالعه کارکردهای بازارهای سنتی می توان دریافت که، بازار به عنوان قلب تپنده شهر ایرانی- اسلامی، حامل تجربیات ارزنده ای است که سالهاست در بستر شهرهای ایران کارایی خود را از دست نداده است. در تمامی پژوهش های نظری و اقدامات عملی، به تجربیات مطلوب بازارهای سنتی ایرانی، به عنوان راهکاری برای بهره گیری در کاربری های نوین اشاره شده است.

۴-۱- بازار تبریز

بازار تبریز از قرن های نخستین اسلامی، از شهرتی خاص برخوردار بوده است. فعالیت های تجاری بخش وسیعی از شهر را در برمی گرفت (سلطان زاده، ۱۳۷۶). بازار تبریز از قرن چهارم هجری قمری در منابع مختلف آمده است (خامچی، ۱۳۷۵). تاریخ نویسان و سیاحان بسیاری همچون: حمدالله مستوفی، اودریک، ابن بطوطه، شاردن و تاورنیه نیز از تبریز نگاشته اند (کارنگ، ۱۳۷۴). کالبد اصلی بازار تبریز که مربوط به اواخر زندیه و عمدتاً عصر قاجار است، رشد و توسعه هود را مرهون موقعیت استراتژیک شهر تبریز و تغییرات بعمل آمده در نحوه ارتباطات بیت المللی آن دوران است. این بازار با مساحتی حدود یک کیلومتر مربع، بزرگترین بازار سرپوشیده جهان است (زنگی آبادی و دیگران، ۱۳۹۱). این بازار از بازارچه ها، تیمچه ها، سراها و کاروانسراهای متعددی تشکیل شده است. بازار تبریز نیز مانند بازار نزدیک به میدان نقش جهان در اصفهان، در تاریخ ۱۳۴۶ به عنوان کیراث فرهنگی در آسیا به ثبت رسیده است (قربان، ۱۳۸۲، ۱۴۵ - ۲۰۰) (شکل ۱).

شکل ۱- نقشه کنونی بازارهای تهران و تبریز.

۴-۲- بازار تهران

بازار تهران در منطقه ۱۲ شهری شهر تهران قرار گرفته است. این بازار قدیمی متعلق به دوران صفویه، واقع در مرکز شهر تهران و در میان خیابان های پانزده خرداد از غرب، خیام از شمال، مصطفی خمینی از شرق و بوذرجمه‌پوری از جنوب قرار گرفته است. میدان پانزده خرداد در بیرون از محدوده بازار و سبزه میدان در محدوده بازار قرار گرفته است (شکل ۱). از گذرهای اصلی درون بازار می توان از گذر لوطی صالح نام برد. بازار تهران مجموعه ای وسیع از نیازهای مردم را در دوره های زمانی متفاوت تامین کرده است و محل جریانات و اتفاقات بسیار مهم و تاریخ سازی بوده است. این در حالی است که به لحاظ کالبدی، شکل گیری بازار تهران بدون طرح و نقشه قبلی است (رجبی، ۱۳۸۵). سرتوماس هربرت، در سفرنامه خود در سال ۱۱۰۸ قمری بازارهای تهران را فاقد سقف توصیف می کند. این در حالی است که، بازارهای دوره محمد شاه قاجار مانند: سرای امیر، بازار عباس آباد و بازار زرگرها، و دوره ناصرالدین شاه مانند: باقر پور، بین الحرمین، نجارها و کبابی ها مسقف بوده است (ادیب صابری، ۱۳۶۴، ۳۵).

۳-۴- بازار اصفهان

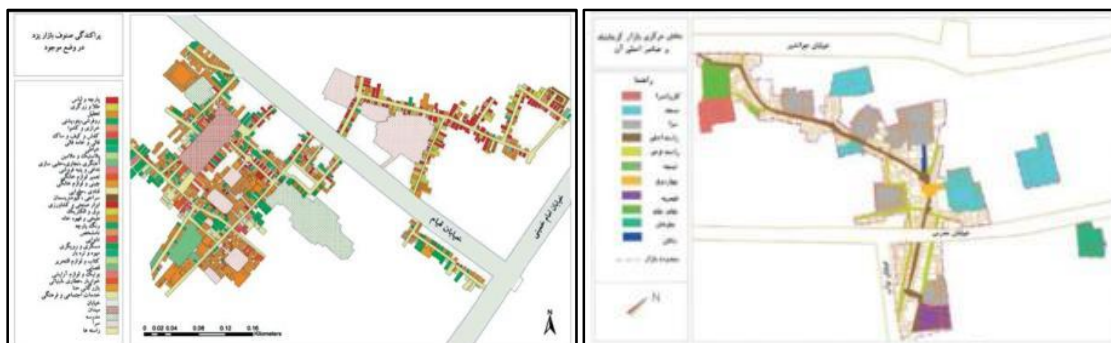
با انتخاب اصفهان به عنوان پایتخت در زمان حکومت صفوی، بازار اصفهان که در پیرامون میدان کهنه و در محدوده ای معین قرار داشت، توسعه یافت. انتقال میدان حکومتی دولت صفوی به میدان نقش جهان، جهت و سوی توسعه بازار را در جهت اتصال به میدان جدید و گسترش پیرامون آن هدایت کرد. امتداد بازار بزرگ اصفهان به مسجد جامع و سپس به هبازرا عریان منتهی می شود (شکل ۱). مجموعه بازار اصفهان همانند ستون فقراتی در دل بافت ارگانیک شهر ریشه می دواند و انشعابات فرعی بازار در امتداد راسته های اصلی گسترده شده و تا دروازه های شهر می رسد.

بازار نظام حیات شهری را تقذیه کرده و تداوم می بخشد. بدیهی است که محور بازار، همانند ستون فقرات، شکلی خطی داشته و در محدوده ای که مرکز تصمیم گیری و اداره نظام حیات شهر است، به صورت نقطه ای در می آید. این نظام خطی در اصلی ترین بخش ها به صورت نواری ضخیم و پهن است. اما در راسته های نزدیک به انتهای کالبد شهر (دروازه ها) به صورت خطی باریک است (اهری، ۱۳۸۰). این بازار از زمان ظهور تا کنون، از نظر تجاری و اقتصادی مورد استقبال شهروندان، جهانگردان و سرمایه گذاران بوده است. بازار اصفهان بر خلاف بازارهای شهر های بزرگ دیگر همچون: تهران و تبریز، براساس طرح و نقشه قبلی ایجاد شده است.

۴-۴- بازار یزد

یزد یکی از مهم ترین شهرهای فلات مرکزی ایران در مدت بیش از هزار سال بوده و در دوره ساسانی (۳۲۴-۶۴۱) بنیان نهاده شده است (Bonine, 1980, 12). نفوذ گسترده راه ابریشم در بازرگانی ایران و قرار گیری محدوده وسیعی از شهرهای ایران بر سر این راه، موجب ترقی روز افزون آن مناطق، از جمله یزد گردید. در مورد تاریخ شکل گیری بازار در یزد اسناد متفاوتی وجود دارد (مراجعه شود به: جیهانی، ۱۳۶۸، ۱۱۸؛ آثارالبلاد قزوینی: ۱۸۷؛ اصطخری، ۱۳۶۸، ۳۴؛ مارکوپولو، ۱۳۵۰، ۳۷؛ لرد کرزن، ۱۳۶۷، ۳۹۵).

مجموعه بازار سنتی شهر یزد که در جنوب و خارج از دروازه شهر قلعه ای قدیم و مرکز شهر سنتی سزد واقع است، امروزه فضای مابین خیابان امام خمینی در شرق، خیابان ملا اسماعیل و محله لب خندق در غرب، دیوار تاریخی شهر و محله شاهزاده فاضل و محله دارالشفاء در شمال و محله های گودال مصلی و هاشم خان در جنوب را پوشانده است (شکل ۲). این بازار مانند اکثر بازارهای ایرامی در قلب شهر و بدون نقشه قبلی، و براساس توسعه شهر شکل گرفته است. شکل بازار یزد، به صورت گسترده و نعلی شکل با راسته های کوتاه و به هم پیوسته است (سرای، ۱۳۸۹). اما آنچه که امروز به عنوان بازار سنتی یزد معرفی می گردد کالبدی است مجروح از زمان رضاخان، جراحی حاصل از تقلید نادرست از فرهنگ شهرسازی غرب، بی توجه به ساختار شهرسازی ایرانی - اسلامی که در دو خیابان کشی بر چارچوب منسجم بازار یزد تحمیل شده است (آیتی، ۱۳۱۷، ۴۰۲).

شکل ۲. نقشه کنونی بازارهای کرمانشاه و یزد.

۲-۵- بازار کرمانشاه

بازار کرمانشاه به شکل محسوسی متأثر از موقعیت ارتباطی شهر در پیوند با سرزمین تاریخی مجاور شکل گرفته است. این بازار بخشی از راه تجاری و زیارتی ایران به بین النهرین بود که کاروان ها در رفت و برگشت، مسیر آن را طی می کردند. در قرن چهارم ابن حوقل اشاره کرده است که کرمانشاه شهری خرم است... و هم چنین کالاهای تجاری و عایدات فراوان دارد (ابن حوقل، ۱۳۴۵، ۱۰۳). سابقه بازار کنونی کرمانشاه به دوره افشاریه باز میگردد (Clark, 1969, 19). هم چنین یکی از قدیمی ترین اشاره های مکتوب به بازار کرمانشاه، نشریه ای انگلیسی است که در نوشته ای در مورد بازارهای شرقی، به بازار پرپوشیده و دارای سه محور و یک میدان عمده کرمانشاه، به عنوان نمونه ای کامل از بازار شهر ایرانی- اسلامی و شرقی اشاره کرده است (Saturday magazine, 1840, 145).

میدان اشاره شده در این مقاله در متونی دیگر بدان اشاره شده است (گروته، ۱۳۶۵، ۷۶). بازار در جهت شرق و شمال شرق تا چهار سوق ادامه داشت که راسته مسگرها، تیمچه، راسته زرگرها، سرای عمادالدوله و مسجد عمادالدوله و راسته صحاف مشهورترین عناصر اطراف آن بودند (شکل ۲). در بازار کرمانشاه همانند اغلب بازارهای ایرانی، پس از پشت سر گذاشتن دورانی پررونق از اوایل دوره پهلوی، تحولات عمیقی را آغاز کرد. عمده ترین این تحولات شامل گسیختگی بازار، از میان رفتن یا تغییر شکل عناصر بازار، و متروک شدن و تخریب عناصر بازار سنتی بوده است (ایراندوست، ۱۳۷۳، ۹۸).

با بررسی میدانی هر یک از بازارهای تهران، اصفهان، تبریز، یزد و کرمانشاه، ابعاد حجره و راسته به تفکیک هر بازار ارایه شده است (جدول ۱). در شهری همچون یزد تعداد بازارهای سنتی به ۱۸ عدد می رسد، که در این تحقیق فرصتی برای تفکیک بازارهای هر شهر نبوده و اعداد به صورت میانگین بیان شده است. هم چنین با توجه به تنوع اقلیمی بستر هر بازار، و ضرورت رعایت تناسب در بازارهای ایرانی، در برخی موارد ابعاد بازار دارای گریز از میانگین بالایی است. این در حالی است که در ابعاد بازار متغیرهای بسیاری موثر بوده و در تحقیق حاضر در عین توجه به هر متغیر، تنها ابعاد راسته ملاک قرار گرفته است.

جدول ۱. جمع بندی ابعاد راسته بازارهای تهران، تبریز، کرمانشاه، یزد و اصفهان.

بازار	عرض راسته (فاصله دو حجره روبرو)	ارتفاع راسته (کف بازار تا زیر پوشش آسمانه)	نسبت عرض به ارتفاع (تا یک رقم اعشار)
یزد	۴	۵	۰٫۸
کرمانشاه	۴	۵	۰٫۸
اصفهان	۴	۴٫۵	۰٫۸
تهران	۴٫۵	۵	۰٫۹
تبریز	۵	۶	۰٫۸
میانگین	۴٫۳	۵	۰٫۸

در پایان شناخت ویژگی های کالبدی و عملکردی بازار می توان این چنین بیان کرد که، بازارهای سنتی ایرانی واجد ویژگی هایی است که سالیان متمادی موجب رضایت مخاطب، کسبه و تاجر شده است. ویژگی های کالبدی بازارها در حوزه عملکردی شامل موارد: گسترش خطی بازار، تعریف راسته بازار برای صنوف متفاوت، ایجاد چارسوق در محل تلاقی راسته ها، رعایت تناسب در ابعاد راسته ها با تاکید بر عرض پایین، تعریف فاصله بین حجره های روبرو (عرض راسته) براساس توان دید انسان، نور و تهویه طبیعی و در نهایت آسمانه هایی با کارایی زیباشناسانه و عملکردی بوده است.

نتیجه گیری

نتایج تحقیق نشان می دهد که، بازارهای سنتی ایرانی واجد ویژگی هایی است که سالیان متمادی موجب رضایت مخاطب، کسبه و تاجر شده است. بدین منظور ۵ بازار تبریز، تهران، اصفهان، یزد و کرمانشاه مورد تحلیل و مطالعه میدانی قرار گرفتند. ویژگی های کالبدی بازارها در حوزه عملکردی شامل موارد: گسترش خطی بازار، تعریف راسته بازار برای صنوف متفاوت، ایجاد چارسوق

در محل تلاقی راسته ها، رعایت تناسبات در ابعاد راسته ها با تاکید بر عرض پایین، تعریف فاصله بین حجره های روبرو (عرض راسته) براساس توان دید انسان، نور و تهویه طبیعی و در نهایت آسمانه هایی با کارایی زیباشناسانه و عملکردی بوده است. با آرایه الگوهای نو، تنوع پذیری محیط و ایجاد امکاناتی برای افزایش اجتماع پذیری می توان به نیازهای طیف وسیعی از بازدیدکنندگان پاسخی درخور داد. نتیجه تحقیق نشان داد که بسیاری از بازدیدکنندگان تنها برای خرید یا بازدید نیامده اند، بنابراین طراحی نمایشگاه ها نمی تواند الزاما برای خرید و بازدید باشد. تعریف فضاهایی برای استراحت و تفریح در نقاط مختلف سایت نمایشگاه راهکاری بوده که با نظر مخاطبین نیز همسو بوده است. خستگی و ملال آور بودن بازدید به شلوغی جمعیت وابسته نبوده و مخاطبین در ساعات خلوت نیز دچار سردرگمی در بازدید می شدند.

نتیجه دیگر تحقیق در حوزه کارکرد حضور فضای سبز و تعامل نمایشگاه با طبیعت است، که می تواند با توجه به توسعه فضاهای شهری و کمبود فضاهای طبیعی، به عنوان راهکاری برای تامین نیازهای روحی و روانی بازدیدکنندگان مد نظر قرار گیرد. در نهایت می توان دو اصل مهم که در بازارهای ایرانی رعایت شده و کاملا منطبق بر ویژگی های جسمی و روحی انسان بوده را به عنوان راهکارهایی برای حل معضل ملال آور بودن بازدید و خستگی مخاطب بیان نمود. اصل اول، رعایت عرض پایین راسته (فاصله بین غرفه های روبرو برای تامین دید انسان)، که به موجب آن غرفه ها در طرفین قرار گرفته خواهد شد و بازدید راحت تر انجام می شود. اصل دوم، تعریف مکان هایی بین غرفه ها برای استراحت و تامین نیازهای غیر اقتصادی بازدیدکنندگان است. با تامین طیف وسیعی از نیازهای انسان، معماری نمایشگاه ها تنها یک پوشش نبوده و واجد ویژگی های فرهنگی و اجتماعی نیز خواهد شد.

منابع

- ۱- ابن حوقل، محمد بن حوقل. (۱۳۴۵). صوره الارض، ترجمه جعفر شعار. تهران: انتشارات وینا.
- ۲- ادیب صابری، فروغ. (۱۳۶۴). تاریخچه بازار تهران. تهران: انتشارات موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران.
- ۳- اهری، زهرا. (۱۳۸۰). مکتب اصفهان در شهرسازی، زبان شناسی عناصر و فضاهای شهری. تهران: دانشگاه هنر.
- ۴- آیتی، غلامحسین. (۱۳۱۷). تاریخ یزد. یزد: گلبهار.
- ۵- ایراندوست، کیومرث. (۱۳۷۳). بازار کرمانشاه در گذشته و حال. تأوین (۲۴ و ۲۵).
- ۶- ایراندوست، کیومرث، و آرمان بهمنی اورامانی. (۱۳۹۰). تحولات کالبدی بازار سنتی در شهرهای ایران (بازار کرمانشاه). مطالعات شهر ایرانی- اسلامی (۵): ۵-۱۵.
- ۷- بهزادفر، مصطفی. نادری، سید مجید. و حمیده فروزانگهر. (۱۳۸۸). نقش و کارکرد اجتماعی بازارهای سنتی شهرهای ایران. آبادی، سال نوزدهم (۶۴).
- ۸- پور احمد، احمد. (۱۳۷۶). جغرافیا و کارکردهای بازار کرمان. کرمان: مرکز مطالعات کرمان شناسی.
- ۹- پور جعفر، محمدرضا. و علی، پورجعفر. (۱۳۹۰). نقش سرمایه اجتماعی در وضعیت اقتصادی بازارهای سنتی در ایران. مدیریت شهری: ۲۰۳-۲۲۲.
- ۱۰- پورجعفر، محمد رضا. و فرزبود، س. (۱۳۸۴). دلایل توجیه پیاده راه سازی خیابان شهرداری تجریش. صفه.
- ۱۱- تاورنیه، ژان باپتیست. (۱۳۳۶). سفرنامه. ترجمه ابوتراب نوری. اصفهان.
- ۱۲- تهرانی، فرهاد. خلیل زاده، سارینا. و نیلوفر، نواری. (۱۳۸۷). پل بازارهای تبریز. صفه (۴۶).
- ۱۳- جیهانی، ابوالقاسم. (۱۳۶۸). اشکال العالم. ترجمه علی کاتب. مشهد: آستان قدس رضوی.
- ۱۴- خاماچی، بهروز. (۱۳۷۵). بازار تبریز در گذر زمان. تبریز: انتشارات بازرگانی و صنایع و معادن تبریز.
- ۱۵- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۶۶). لغت نامه دهخدا. تهران: انتشارات مجلس شورای ملی.
- ۱۶- رجبی، آریتا. (۱۳۸۵). ریخت شناسی بازار. تهران: نشر آگاه.
- ۱۷- رهایی، امید. (۱۳۹۲). هویت فرهنگی و اثرات آن در روش های بومی تهویه طبیعی بازار قدیم درفول، راسته صنعتگران. باغ نظر، سال دهم (۲۴): ۳۹-۴۶.
- ۱۸- زنگی آبادی، علی. (۱۳۷۰). جغرافیا و برنامه ریزی شهری کرمان. رساله پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه اصفهان.

- ۱۹- ستاری ساربانقلی، حسن. و امیر جدایی (۱۳۹۱). بررسی و تحلیل طرح های کاربردی به کاررفته در تیمچه های بازار تبریز. مطالعات شهر ایرانی- اسلامی (۵): ۲۹-۴۶.
- ۲۰- سرایی، محمد حسین. (۱۳۸۹). تحولات بازارهای ایرانی- اسلامی (مطالعه موردی بازار یزد). مطالعات شهر ایرانی- اسلامی، سال دوم (۱): ۲۵-۴۰.
- ۲۱- سعید نیا، احمد. (۱۳۸۸). تعاریف و مفاهیم بازارهای شهری ایران. آبادی، سال نوزدهم (۶۴): ۶-۹.
- ۲۲- سلطان زاده، حسین. (۱۳۷۶). تبریزی خشتی استوار در معماری ایران. تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی.
- ۲۳- سلطان زاده، حسین. (۱۳۸۰). بازارهای ایرانی. تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی.
- ۲۴- شفقی، سیروس. (۱۳۸۴). بازار بزرگ اصفهان. اصفهان: انتشارات سازمان فرهنگی و تفریحی شهرداری اصفهان.
- ۲۵- ضیاء توانا، محمد حسن. (۱۳۸۰). بازار قیصریه لار. تهران: نشر نی.
- ۲۶- فلامکی، محمد منصور. (۱۳۵۷). سیری در تجارب مرمت شهری از ونیز تا شیراز. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی.
- ۲۷- فلامکی، محمد منصور. (۱۳۷۴). باززنده سازی بناها و شهرهای تاریخی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۲۸- قربانی، کریم. (۱۳۸۲). احیاء و ساماندهی بافت تجاری- سنتی (بازار تبریز). پایان نامه کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری. دانشگاه تربیت مدرس. تهران.
- ۲۹- کارنگ، عبدالعلی. (۱۳۷۴). آثار باستانی آذربایجان، جلد اول، آثار و ابنیه تاریخی شهرستان تبریز. راستی نو: انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- ۳۰- گروه، هوگو. (۱۳۶۵). سفرنامه گروه، ترجمه مجید جلیلود، تهران: نشر مرکز.
- ۳۱- لردکرزن، جرج. ن. (۱۳۷۶). ایران و قضیه ایران. ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- ۳۲- مارکوپولو. (۱۳۵۰). سفرنامه مارکوپولو. ترجمه حبیب الله صحیحی. تهران: نشر کتاب.
- ۳۳- مجتهد زاده، غلامحسین. (۱۳۸۶). مقدمه ای بر اصول و مبانی برنامه ریزی منطقه ای. تهران: انتشارات دفتر ضمن خدمت وزارت آموزش و پرورش.
- ۳۴- مرصوسی، نفیسه، و محمد باقر، خانی. (۱۳۸۹). تحلیل کارکردهای اقتصادی بازار تبریز و حوزه نفوذ آن. پژوهش های جغرافیای انسانی (۷۵).
- ۳۵- معتضد، خسرو. (۱۳۶۶). حاج امین الضرب و تاریخ تجارت و سرمایه گذاری صنعت در ایران. تهران: دانشگاه علم و صنعت.
- ۳۶- میرسلیم، مصطفی. (۱۳۷۲). دانشنامه جهان اسلام: دائرة المعارف اسلامی. تهران.
- ۳۷- نجفی، نجمه. (۱۳۹۰). بررسی پایداری در بازار ایرانی (نمونه موردی: بازار وکیل شیراز). مجموعه مقالات دومین همایش ملی معماری پایدار. همدان.
- ۳۸- نسترن، مهین. عظیمی، مریم. و حامد، مقدم (۱۳۹۲). تحلیل معیارهای کیفی فضاهای عمومی، در شهرهای متوسط _بازار قیصریه لار. هویت شهر، سال هفتم (۱۴): ۱۷-۲۴.
- 39- Bonine, Michael. 1990. The Sacred Direction and City Structure : A Preliminary Analysis of the Islamic cities and Architecture, Oleg Graber (e. d), E. J. Brill, Leiden.
- 40- Clark, J. I.B.D, Clark. 1969. Kermanshah an Iranian Provincial city. University of Durham DEDT, of geography Research paper series 10. Durham.
- 41- Dabbour, Loai M. 2012. Geometric proportions: The underlying structure of design process for Islamic geometric pattern. Frontiers of Architectural research (1): 380- 391.
- 42- Fox. A.M. 2010. Deployable Architecture. Massachussts institute of Technology, Department of Architectural
- 43- Jayyusi, salma K, renata Holod. 2008. Attilio petrucciotti and andre Raymond, eds. The city in the Islamic World (2). Lienden: Brill.
- 44- Keshavarian, Arang. 2007. Bazaar and state in Iran: The politics of the Tehran. Marketplace. Cambridge: Cambridge university press.
- 45- Saturday magazine. 1840. On Oriental Bazaar. Society for Promoting Christian knowledge. No 500. London.

آپارتمان‌نشینی در شهرهای ایرانی-اسلامی و مشکلات اجتماعی و فرهنگی ناشی از آن؛ نمونه مورد مطالعه: مسکن مهر بروجرد

علی محمد ناصری^۱، احسان تقوی^{۲*}

۱- دکتری برنامه ریزی شهری دانشگاه علوم تحقیقات تهران و مدرس دانشگاه آزاد واحد بروجرد

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری دانشگاه آزاد واحد بروجرد
etaghavi62@yahoo.com

چکیده

افزایش سریع جمعیت شهرها و گسترش شهرنشینی طی ده‌های اخیر و افزایش تقاضا برای مسکن مردم را به سوی زندگی آپارتمان‌نشینی سوق داده است، این پدیده موجب بروز مشکلات فراوانی نظیر تضعیف سنت‌های فرهنگی و از هم گسیختگی پیوند‌های اجتماعی در خانواده‌ها گردیده است. هدف این مقاله درک مشکلات فرهنگی و اجتماعی زندگی آپارتمان‌نشینی و ارائه راهکارهایی برای کاهش این معضلات در آپارتمان‌های مسکن مهر بروجرد می‌باشد. روش تحقیق در این مقاله بر اساس هدف از نوع کاربردی که بر پایه مطالعات میدانی و کتابخانه‌ای استوار می‌باشد. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که این نوع از سکونت با فرهنگ و نگرش جامعه ایرانی-اسلامی مغایرت داشته و محیط‌های آپارتمانی را به فضایی تنش‌زا تبدیل کرده است لیکن آنچه نیاز به توجه جدی دارد آموزش چگونگی برقراری تعادل متوازن میان فرهنگ سنتی و فرهنگ آپارتمان‌نشینی به موازات توسعه فنی در این گونه‌سازه‌هاست.

واژگان کلیدی: آپارتمان‌نشینی، فرهنگ آپارتمان‌نشینی، شهرهای ایرانی اسلامی، مسکن مهر بروجرد

۱- مقدمه

رشد جمعیت شهری و گذر زمان در چند دهه گذشته عاملی بود تا تغییرات بنیادی و اساسی در نحوه و شکل زندگی مردم بوجود آید. خارج شدن خانه‌ها از فضایی که وسعت آن امروزه برای نسل جدید کمتر در تخیل می‌گنجد و تبدیل شدن آن‌ها به خانه‌هایی در ابعاد کوچکتر به گونه‌ای که هر خانه روی خانه‌ای دیگر بنا شده، مدلی از زندگی را در خانه‌هایی به نام آپارتمان به وجود آورده است. مدلی که زندگی در آن خلاف زندگی در خانه‌های ایرانی اسلامی گذشته و تابع قواعد و قانون‌های خاص خودش است. یکی از مهمترین استراتژی‌های دولتی به منظور حل مشکل زمین و سیاست حرکت از سمت رشد افقی به سوی رشد عمودی بود که روشن‌ترین شکل تحقق خویش را هیأت شهرک‌های مسکونی متشکل از بلوک‌های آپارتمانی بلند مرتبه به نمایش گذاشت. آن‌چه در برنامه ریزی و طراحی این مجموعه‌های مسکونی کمتر مورد توجه قرار گرفت، رعایت اصول و معیارهای مربوط به کیفیت محیط و نقش آن در ارزشیابی مثبت شهروندان نسبت به وضعیت سکونت خویش بود. در کشور ما طی چند سال گذشته به منظور تأمین مسکن بر سه اصل پس‌انداز، انبوه‌سازی و کوچک‌سازی تأکید شده که مرتبط بر اهداف فرهنگی و اجتماعی

است. هر چند این تلاش ها بر اساس حداقل های موجود قابل قبول هستند ، اما در مجموع پایین تر از استاندارد های الگوی مصرف مسکن عمل شده است. روشن است که این تعبیر با دیدگاه دومین اجلاس اسکان بشر که در آن تهیه فضای مناسب و آسایش مطلوب را مهمترین ارکان مسکن دانسته اند ، همخوانی ندارد .

۲- بیان مسأله

فرهنگ آپارتمان نشینی به معنای توجه به آداب، قواعد و الزام های زندگی در محیط جمعی یعنی آپارتمان نشینی معنا و مفهوم پیدا می کند و دوری از آن باعث بالا رفتن مشکلات اجتماعی می شود. فرهنگ، جزء لاینفک هر زندگی آپارتمان نشینی بوده و نادیده گرفتن این بخش مهم در زندگی آپارتمانی به وجود آورنده بخش بزرگی از مشکلات اجتماعی و معضلات روانی در این محدوده است. تغییرات بوجود آمده در نحوه و شکل زندگی مردم که گاه از سر شوق و اشتیاق بوده است به مرور زمان در شرایطی وارد جامعه می شود که جایگزین شدن ماشین به جای درشکه ، استفاده از تلفن همراه به جای باجه های تلفن و بسیاری از وسایل مدرن امروزی برای نسل ها و دهه های گذشته حتی در تفکر و در تخیل آوردنش هم کار بسیار سختی بوده است . از سوی دیگر تغییراتی نیز از سر اجبار و نیاز در جامعه به وجود آمد که دیگر چاره ای برای رفع آن وجود نداشت و باید به آن تن داده می شد. آپارتمان های بلند از پدیده های فناوری قرن بیستم است که در آن سوی جهان با فرهنگ خاص خود پایه گذاری شد ، سپس با توجه به افزایش جمعیت و مشکل مسکن وارد کشور مآشد.

در سالهای اخیر به طور روزافزونی بر تعداد افراد آپارتمان نشین اضافه می شود ، در حالی که متأسفانه آموزش های فرهنگی لازم برای زندگی جمعی به مردم داده نشده است . فرهنگ عصاره زندگی اجتماعی مردم است و در تمامی افکار ، معیار ها ، ارزش ها و فعالیت های فردی و اجتماعی منعکس می شود و افراد با توجه به باورداشت ها و فرهنگ خود با امور پیرامون خویش برخورد می کنند . بنابراین باید درصدد شناخت و حل مشکلات فرهنگی - اجتماعی - زندگی آپارتمانی بود. هر چند ساخت بناهای بلند در ایران ، ابتدا زائیده نیاز کارکردی، فرهنگی و اجتماعی و توسعه ای نبوده و صرفاً در دهه های اخیر بر احداث این گونه بنا ها با کاربری های مسکونی جهت کمک به حل مشکل مسکن خصوصاً در شهری مانند بروجرد به موجب تقاضای روزافزون مسکن ناشی از مهاجرت های روستا به شهر مورد توجه قرار گرفته است ، لذا عدم شناخت صحیح از مقوله انبوه سازی و بلند مرتبه سازی و نبود آگاهی های عمومی در این خصوص ، ضعف قوانین و مقررات و عدم رعایت همین قوانین ضعیف توسط سازندگان و نبود فرهنگ زیستی در این گونه ساختمان ها از چالش های پیش رو در این خصوص است . رسیدن به فرهنگ واحد در هر مجموعه آپارتمانی، در حالی است که هر خانواده ساکن در هر واحد مسکونی فرهنگ آپارتمانی خاص خودش را دارد و همسو و همراه کردن همه فرهنگ ها با یکدیگر در یک فرهنگ در عرصه عمل کاری غیر ممکن به حساب می آید. توافق نداشتن ساکنان در نحوه استفاده از مشاع ها ، وجود سلیقه های گوناگون ، فرهنگ ها و اختلاف محسوس اجتماعی میان ساکنان، نبود ضوابط و مقررات مدرن برای طراحی ، ساخت و بهره برداری از مجتمع ها، بی توجهی ساکنان به حقوق همسایگان و الزام نداشتن آنها به جبران خسارت های احتمالی تنها بخشی از این مشکلات می باشد.

۳- اهداف تحقیق

اهداف کلی: اهداف کلی این مقاله درک مشکلات فرهنگی و اجتماعی زندگی آپارتمان نشینی و ارائه راهکارهایی برای کاهش این معضلات در آپارتمان های مسکن مهر بروجرد می باشد.

اهداف جزئی: اهداف جزئی این مقاله عبارتند از : ۱- پیشنهاد اجرای اقدامات آموزشی در رسانه های جمعی و بخش فرهنگی نظام درباره فرهنگ آپارتمان نشینی که می تواند به نهادینه شدن این فرهنگ و رفع مشکل ساکنان مجتمع ها کمک کند. ۲- ایجاد قوانین مدون مدیریتی که کل خانواده های مجتمع نشین را ملزم به رعایت قوانین کند.

۴- موقعیت مکانی

شهر بروجرد از نظر تقسیمات سیاسی متعلق به استان لرستان در غرب کشور است. این شهرستان در شمال استان واقع شده است و در ارتفاعات بیش از ۱۵۰۰ متر قرار دارد. وسعت این شهرستان ۱۶۰۶ کیلومتر مربع است که ۵/۷۲ درصد از مساحت استان لرستان را تشکیل میدهد. این شهرستان در ارتفاع ۱۵۸۰ متری از سطح دریا و در عرض های شمالی حداقل ۳۳ درجه و ۳۶ ثانیه و حداکثر طول ۳۴ درجه و ۶ دقیقه و طول شرقی و داخل ۴۸ درجه و ۲۷ دقیقه و حداکثر ۴۹ درجه و ۲۷ دقیقه قرار دارد. (شکل ۱).

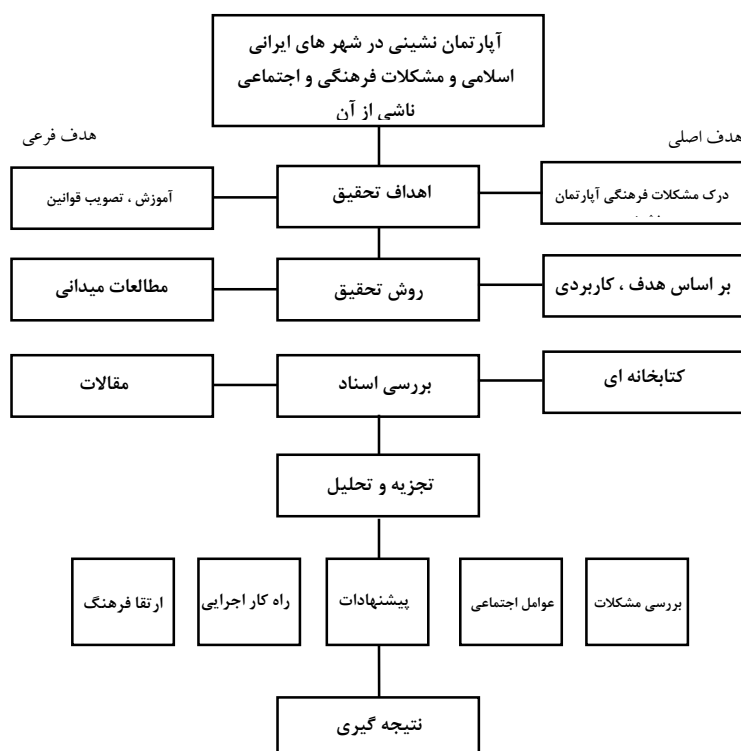

شکل ۱ - موقعیت مکانی بروجرد و مسکن مهر آن

۵- روش تحقیق

روش تحقیق در این مقاله بر اساس هدف از نوع کاربردی، بر اساس گردآوری اطلاعات پیمایشی از نوع مقطعی، بر اساس ماهیت داده ها از نوع کیفی و بر اساس جمع آوری اطلاعات بر پایه مطالعات اسنادی و میدانی استوار است. و شیوه های تحقیق مرور متون، منابع و آمار موجود در بستر مطالعات کتابخانه ای و همچنین شیوه تحقیق موردی، مشاهده و مصاحبه در بستر مطالعات میدانی بهره گرفته شده است، همچنین برای مشکلات فرهنگی و اجتماعی ناشی از آپارتمان نشینی از روش تحلیلی استفاده شده است.

۶- مدل مفهومی

۷- مفاهیم کلیدی و ادبیات موضوع

۷-۱- آپارتمان نشینی

آپارتمان یا خانه های آپارتمانی، واژه انگلیسی است که فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی «کاشانه» را به عنوان معادل آن برگزیده است. لغت آپارتمان به طور ضمنی بر یک واحد مسکونی یا بخشی از ساختمان اشاره دارد. در بعضی از مکان ها، مخصوصاً در ایالات متحده، لغت آپارتمان کالکیت یک واحد اجاره ای از مالکیت ساختمان را تفکیک می کند، اما به صورت قراردادی برای مالکیت مشترک استفاده نمی شود. آپارتمان یک واحد مسکونی کامل است که شامل قسمتی از یک ساختمان می شود، چنین ساختمانی ممکن است یک ساختمان آپارتمانی نامیده شود، مخصوصاً اگر شامل تعدادی آپارتمان برای اجاره یا تصرف جداگانه قسمت هایی از آن باشد. آپارتمان سازی یا آپارتمان نشینی در ایران برای اولین بار در زمان رضا شاه صورت گرفت. این ساختمان ها در چندین طبقه ساخته شدند که طبقات اول برای مغازه ها، طبقات دوم برای دفتر وکالت و مطب و دفتر کار اختصاص داده شدند و در طبقات بالاتر خانواده ها ساکن شدند. قدیمی ترین مجموعه مسکونی آپارتمانی در تهران و متعلق به وزارت مسکن و شهرسازی می باشد، که اقدام به ساختن آپارتمان های کوی کن نمود، نخستین ساختمان بلند که دارای ۱۰ طبقه بود و در آن آسانسور کار گذاشته شد در سال های ۱۳۳۰-۱۳۲۸ ساخته شد. در یال های پایانی دهه ۶۰ عوامل مختلفی مانند فروش تراکم، افزایش قیمت و سود آوری آپارتمان سازی و مهاجرت گسترده روستا به شهر و افزایش جمعیت موجب رونق آپارتمان سازی در ایران شد (پراینده، ۱۳۸۰: ۴۶)

۷-۲- فرهنگ آپارتمان نشینی

فرهنگ، جزء لاینفک هر زندگی آپارتمان نشینی بوده و نادیده گرفتن این بخش مهم در زندگی آپارتمانی به وجود آورنده بخش بزرگی از مشکلات اجتماعی و معضلات روانی در این محدوده است. رسیدن به یک فرهنگ واحد در هر مجموعه آپارتمانی در حالی است که هر خانواده ساکن در هر واحد مسکونی فرهنگ آپارتمانی خاص خودش را دارد و همسو و همراه کردن همه فرهنگ ها با یکدیگر در یک فرهنگ در عرصه عمل کاری غیر ممکن به حساب می آید. با این حال وارد شدن و زندگی کردن در مجتمع های آپارتمانی دو اصل بدیهی است: با توجه به محدودیت های زندگی آپارتمان نشینی نخست باید رعایت حقوق دیگران مهم شمرده شود و دیگر آن که در انتظار رعایت حقوق و قوانین از جانب دیگران نباشید.

به اعتقاد بسیاری از کارشناسان، مشکلات آپارتمان نشینی و اختلاف میان همسایگان در نتیجه نادیده گرفتن این دو نکته اساسی است که بوجود می آید. به گونه ای که آنها در یک جمع بندی ساده معتقدند توافق نداشتن ساکنان در نحوه استفاده از مشاع ها، وجود سلیقه های گوناگون، فرهنگ ها و اختلاف محسوس اجتماعی میان ساکنان، نبودن ضوابط و مقررات مدرن برای طراحی، ساخت و بهره برداری از مجتمع ها، بی توجهی ساکنان به حقوق همسایگان و الزام نداشتن آنها به جبران خسارت های احتمالی تنها بخشی از این مشکلات بوده یا باعث ایجاد مشکلات است. زندگی شهری در حصار خانه های قوطی کبریتی گرفتار شده است. فرهنگ آپارتمان نشینی به معنای توجه به آداب، قواعد و الزام های زندگی در محیط جمعی یعنی آپارتمان نشینی معنا و مفهوم پیدا می کند و دوری از آن باعث بالا رفتن مشکلات اجتماعی می شود. از مشکلات اجتماعی مشکلاتی است که خود را در اعتراض ها و شکایت های گوناگون در کلانتری ها و دادسراها نشان می دهد. آنچه در شکایت و دادرسی براساس آنچه حق قانونی به حساب می آید تنها یک روی سکه است و روی دیگر را باید در کاسته شدن از ارزش همسایه و همسایه داری جست وجو کرد. همسایه ای که در فرهنگ کهن، احادیث و آموزه های دینی ما برای آن سفارش های بی شماری شده است. یکی از مزایای ارتباط و دوستی با همسایه ایجاد امنیت و آرامش برای مسلمانان در یک شهر توسط خود مردم است. در روایات داریم که ۴۰ خانه پهلویی، ۴۰ خانه عقبی و ۴۰ خانه جلویی به عنوان همسایه محسوب می شوند. چنانچه از حضرت رسول (ص) روایت داریم که فرمودند اگر ستم نبود می گفتم همسایه از همسایه ارث می برد. ارتباط با همسایه و حقوقی که همسایه بر همسایه دارد را می توان در چارچوب مسایل اخلاقی حل و فصل کرد. (فلاح، محمد جواد، ۱۳۹۲: ۲۳)

۷-۳- شهرهای ایرانی اسلامی

شهر اسلامی یکی از مظاهر تمدن اسلام است که در شکل‌گیری و استخوان‌بندی آن عوامل متعددی نظیر عوامل اجتماعی، تکنیک‌ها و روش‌های ساخت و ساز، ارزش‌های دینی و... تاثیرگذارند. بنابراین شهر اسلامی برخاسته از فرهنگ و تمدن اسلام، عناصر شهرسازی و معماری سایر فرهنگها را جذب کرده و سپس روابط اجتماعی را بر اساس معیارها و ارزش‌های خود سامان می‌دهد و لذا ساختار فیزیکی آن یادآور هویت ساکنان مسلمان آن می‌باشد. بنابراین می‌توان گفت در شهر اسلامی ارتباط ذاتی و ساختاری مابین دین، فضای شهری و مناسبات اجتماعی وجود دارد. شهر اسلامی همزمان با استفاده از شیوه‌های شهرسازی مرسوم در تمدن‌های مغلوب شده توسط اسلام و نیز با اتکا به شکل و الگوی فرهنگی جدیدی در شهرسازی که از دین نشأت می‌گیرد، ویژگی‌هایی دارد که در سرزمین‌های اسلامی دارای وجوه اشتراک با یکدیگر و افتراق نسبت به سایر شهرهای غیراسلامی می‌باشد. این ویژگی‌ها را می‌توان در سه حوزه اقتصادی، کالبدی و اجتماعی دسته‌بندی نمود. در حوزه اجتماعی، وجود تشکلهای صنفی و اجتماعی، توجه به عرصه‌های خصوصی شهر نسبت به عرصه‌های عمومی، وحدت ساکنان شهر در محدوده محله‌ها و نحوه اداره شهر توسط حاکمان خصوصیات عمده شهر اسلامی را شامل می‌شوند. در حوزه کالبدی نیز وجود کارکردهایی نظیر بازار، قلعه، مسجد و محله‌بندی‌های شهری دارای نمود کالبدی بوده و مشخصه فیزیکی شهر اسلامی می‌باشند. نکته مهمی که باید به آن توجه داشت این است که منظور از شهر اسلامی، تنها استفاده از فرم‌ها یا عناصر معماری اسلامی نیست. در واقع، شهر اسلامی متأثر از شهروندان مسلمانش، هویتی مستقل پیدا می‌کند و فیزیک هر شهری بر اساس الگوی ویژه‌ای از معنا و روح آن شهر هویت پیدا می‌کند. لذا یک شهر اسلامی در ارتباط با ساکنانش و ساکنان یک شهر اسلامی نیز در ارتباط با شهرشان هویت‌مند می‌گردند. به عبارت دیگر در این زمان خصوصیات یک شهر اسلامی را باید بیشتر در حوزه اجتماعی آن جستجو کرد. صحنه اصلی زندگی سیاسی و اجتماعی در یک شهر اسلامی، فضاهای جمعی آن است و لذا توجه ما به مفهوم اسلامی در فرایند شکل‌گیری فضای شهری باید بیشتر ناظر به جنبه‌های اجتماعی شهر باشد. (چربکو، نصیبه: ۱۳۹۱). ساختار شهری فعلی بروجرد به دو بخش تاریخی و مدرن قابل تفکیک است. تا اوایل دوره پهلوی، دور شهر بروجرد حصار طولانی وجود داشته که خندقی نیز در اطراف آن وجود داشته‌است. بافت تاریخی این شهر وسعت زیادی دارد و بازار بزرگ، چندین مسجد و خانه تاریخی در این بخش وجود دارند که نشانگر هویت ایرانی اسلامی این شهر می‌باشد.

۷-۴- مسکن مهر

مسکن مهر طرحی بود در دولت آقای محمود احمدی نژاد رییس جمهور وقت ایران، برای خانه دار کردن اقشار کم درآمد که طبق آن دولت با واگذاری زمین رایگان سعی داشت خانه سازی را تشویق کند. این طرح پس از افزایش شدید قیمت مسکن در ایران شروع شد. طرح مسکن مهر در ابتدا در قالب بند تبصره ۶ قانون بودجه سال ۱۳۸۶ آغاز شد و سپس بر مبنای قانون ساماندهی و حمایت از تولید و عرضه مسکن، به صورت پیوسته در دستور کار قرار گرفت. البته ذکر این نکته نیز ضروری است که این طرح که در حقیقت شامل اجاره بلند مدت زمین جهت احداث مسکن است، در طرح جامع مسکن نیز پیشنهاد شده بود. اما حجم پیشنهاد شده در آن طرح بسیار کمتر بود که در دولت دهم از ۲۰ هزار واحد در سال به ۱/۵ میلیون واحد در سال افزایش یافت. مبنای اصلی مسکن مهر بر این امر مبتنی است که ارزش زمین، بخش قابل توجهی از هزینه تمام شده مسکن را به خود اختصاص می‌دهد. این سهم در کل کشور در دوره ۳۵ ساله برابر ۴۰ درصد و در دهه اخیر برابر ۴۵ درصد بوده است. بنابراین با حذف یا کاهش ارزش زمین از هزینه تمام شده مسکن، می‌توان تا حدود زیادی هزینه مسکن را کاهش داد. بنابراین طرح مسکن مهر بر اجاره بلند مدت زمین جهت احداث مسکن مبتنی است. در واقع دولت در راستای پاسخگویی به نیاز مردم به تامین مسکن، طرح مسکن مهر را مطرح کرد و متعهد شد با اجرای این طرح سالانه یک و نیم میلیون واحد مسکونی در سطح کشور بسازد، کارشناسان معتقدند رسیدن به اهداف تعیین شده در این طرح با ساخت سنتی محقق نمی‌شود و به همین منظور باید اقدامات موثری در امر صنعتی سازی مسکن مهر صورت گیرد. طبق آمار در کشور همسایه ما ترکیه در حدود ۴۰ درصد از ساخت و سازها

با روش صنعتی و در ایران کمتر از ۳ درصد انجام می شود. ساخت مسکن مهر بروجرد همزمان با سراسر کشور در سال ۸۷ با ثبت نام بیش از شش هزار متقاضی مسکن در قالب تعاونیهایی مختلف در زمینی با مساحت ۶۰ هزار هکتار کلید خورد و اکنون به پایان رسیده است.

۸- مبانی نظری

۸-۱- اخلاق و فرهنگ آپارتمان نشینی

در واقع فرهنگ همسایه داری یا آپارتمان نشینی همان هنجارها و ارزش ها یا امور مادی است که برای افراد همسایه معقول و ارزشمند می باشد و افکار و احساسات و رفتار آنها را شکل داده و یا به نوعی تحت تأثیر قرار می دهد. این هنجار همآهنگی در ارتباط با برخورد با همسایگان می باشد که البته گاهی ممکن است هنجارها و ارزش های افراد معقول و مطابق با شرع نباشد. به طور کلی از آنجایی که ما مسلمان هستیم و اسلام دین کاملی است و در تمام زمینه های فردی و اجتماعی برای انسان ها دستوراتی دارد، لذا هنجارها و ارزش ها و ارزش های مورد قبول ما بر طبق دستورات اسلام خواهد بود که خود مطابق عقل نیز می باشد. البته ما نمی توانیم ادعا کنیم که تمام این دستورات در رفتار ما تعیین پیدا کرده است، زیرا واقعیت چیز دیگری را بیان می کند اما در هر حال دستورات اسلام در این زمینه مورد قبول عموم بوده و حتی مطابق قانون و در برخی موارد با کسانی که رفتار ضد آن داشته باشند برخورد خواهد شد (آرخی، میر صادقی، ۱۳۸۹: ۳۰)

۸-۲- علل افت فرهنگ آپارتمان نشینی

فرهنگ حاکم بر اندیشه ما فرهنگی اسلامی است و اسلام در تمام زمینه ها و خصوصاً برخورد با همسایه راه کارهای مناسبی ارائه داده است. اما اینکه چرا ما به این راهکارها عمل نمیکنیم دلایل مختلفی دارد. شاید مهم ترین عامل عدم رعایت حقوق دیگران، بی اطلاعی از عواقب رعایت نکردن حقوق و حتی عدم آگاهی نسبت به حقوق همسایه باشد و شاید رعایت این حقوق در جامعه از ضمانت کافی برخوردار نیست. لذا افرادی با وجود اطلاع حقوق همسایگان نفع آنی را ترجیح داده و حقوق افراد را زیر پا می گذارند. البته علل و عوامل زیاد است اما در این جا به برجسته ترین آنها اشاره شد. (آرخی و میر صادقی، ۱۳۸۹: ۳۲)

۸-۳- پیامدهای فرهنگی و اجتماعی آپارتمان نشینی

از نظر اجتماعی، مسکن یکی از عوامل اساسی تعادل و پایداری اجتماعی انسان به شمار می رود. مسکن حافظ گیان خانواده و روابط اعضای آن است. داشتن مسکن مناسب مانند سایر نیازهای بشر، حقوق اولیه انسانها محسوب می شود (افراخته، ۱۳۷۵). شهرهای ایران در گذشته از الگوی سلسله مراتبی منظمی برخوردار بوده اند، هر شهری بنا بر مقتضیات محیطی و اقتصادی جمعیتی مناسب و متعادل داشت. ولی در چند دهه اخیر رشد شتابان جمعیت شهری کلان شهرهایی را به وجود آورد که کوچک سازی مسکن از تبعات آن به شمار می آید (بهروزفر، ۱۳۷۵). یکی دیگر از معایب همسان سازی مسکن، از بین بردن هویت بارز شهر است به گونه ای که در این همسان سازی، همه شهرها از نظر سیمای کالبدی یکنواخت و کسالت آور شده اند، در صورتی که هویت شهری بیانگر هویت فکری، فرهنگی، تکنیکی و شیوه زیست اهالی خویش است (نقی زاده، ۱۳۸۵). از دیگر پیامدها می توان بر این امر مرتبط دانست دگرگونی سریع فرهنگ جامعه شهری و به ویژه نقاط متراکم آن به سوی دنیا پرستی و شرایط غیر معنوی است. روشن است که در جوامع کوچک و روستایی احترام به سنت ها و اعتقادات دینی مورد توجه قرار می گرفته است، ولی با تراکم بیش از حد انسان، معنویت و اصول اخلاقی به طور جدی تهدید می شود و انسان عصر حاضر با چالشی بزرگ و بحث برانگیز روبرو شده است (صدیق سروسرستانی، رحمت اله: ۱۳۶۹)

۸-۴- عوامل ارتقاء فرهنگ آپارتمان نشینی

این عوامل از مجموعه ای از کارهای فرهنگی و حتی قانونی تشکیل شده که به ذکر آن می پردازیم. شاید بهترین اقدام در این زمینه آگاه کردن افراد به حقوقی باشد که در شرع و قانون ذکر و با اجرای آن حقوق همسایگان از آزار یکدیگر در امان خواهد بود. شیوه خاص ساختمان سازی ها گاهی کاملاً اشتباه می باشد و به جای اینکه به آسایش افراد توجه شود به زیبایی آن پرداخته شده است. از جمله: قراردادن در های رفت و آمد ۲ خانواده رو به روی هم به طوری که اگر هر دو همزمان از خانه خارج شوند به یکدیگر برخورد خواهند کرد (تصویر ۲).

تصویر ۲- درهای ورودی واحد ها روبروی هم

برای نظافت آپارتمان می توان نوبت گذاشت تا در پاکیزگی محیط اخلاقی ایجاد نشود و همه افراد نیز در این زمینه همکاری داشته باشند. یکی از راه کارهای موثر در این زمینه تعیین مدیر ساختمان و تشکیل جلسات متعدد با حضور اعضای ساختمان است. مدیر می تواند فعالیت اعضاء را کنترل کرده و به آن انتظام بخشد. از طرفی با متخلفین برخورد کند. یکی از راه کار های موثر برای وادار کردن افراد به رعایت حقوق همسایگان، برخورد قانونی با فرد متخلف است که البته در مرحله اول با تذکر و امر به معروف و در مراحل بالاتر با اطلاع دادن به پلیس می توان به مشکل پایان داد. در هر حال بهترین کار آگاه کردن افراد و تبلیغات در این زمینه است که می توان توسط آموزش و پرورش، مربیان، روحانیون و خصوصاً صدا و سیما و ... صورت گیرد. آموزش های دراز مدت همیشه اثر مطلوبی به جای گذاشته اند. (آرخی و میرصادقی: ۱۳۸۵: ۳۳)

۹- تجزیه و تحلیل

۹-۱- مسائل اجتماعی و فرهنگی آپارتمان نشینی در مسکن مهر بروجرد

بروجرد به عنوان دومین شهر بزرگ استان لرستان از نظر جمعیت و مساحت همواره پذیرای مهاجران بسیاری از شهرهای اطراف بوده و طیف وسیعی از مردمانی با فرهنگ های مختلف را در خود جای داده است و بیشتر این مهاجران به دلیل فقر مالی و همچنین قیمت ارزان مسکن مهر به زندگی در این آپارتمانها روی آورده اند. این افراد و خانواده ها به تبع دارای خرده فرهنگ های مختلفی بوده و در کنار هم زندگی میکنند. این تنوع فرهنگی با وجود داشتن نقاط مثبت در مجتمع مسکونی مسکن مهر به علل گوناگون به تضاد فرهنگی منجر شده است. تا جایی که این تضاد باعث شده برخی از افراد پس از مدتی زندگی در همسایگی همدیگر با دعوا و درگیری این مجتمع ها را ترک کنند. از مشکلات عمده آپارتمان های مسکن مهر بروجرد می توان به عوال زیر اشاره نمود:

۱- وجود اشراف بصری به واسطه بالکن ها، پنجره های طبقات بالاتر و فضاهاى مشاع در این مجتمع ها (تصویر ۳).

۲- عدم وجود امنیت از باب استراق سمع به واسطه عرض کم دیوار ها و سقف خانه ها و همجواری درهای ورودی ؛ به طوری که در مطالعات میدانی و با مصاحبه افراد ، ساکنین اذعان داشتند که : حتی آرام صحبت کردن همسایه کناری نیز قابل شنیدن است . ۳- وجود آشپزخانه های اوپن و از بین رفتن حریم خصوصی زنان و افراد درجه یک خانواده ۴- استفاده ناصحیح از آسانسور ها ۵- عدم وجود واحد های امنیتی نظیر نیروی انتظامی در محدوده این آپارتمانها برای تأمین امنیت این آپارتمانها ۶- عدم وجود فروشگاه های مواد غذایی و سوپر مارکت ها در محدوده این آپارتمانها و به تبع آن افزایش سفرهای درون شهری و صرف هزینه و سوخت و ایجاد ترافیک جهت تأمین مواد غذایی مورد نیاز خانوار ها ۷- عدم برخورداری از خدمات شهری مناسب نظیر جمع آوری زباله ، نظافت معابر بین بلوک ها ، آسفالت و ... (تصویر ۴) .

تصویر ۴- وضع نابسامان اطراف بلوک ها از نظر آسفالت و نظافت شهری

تصویر ۳- وجود اشراف بصری به واسطه پنجره ها

۸- عدم وجود مکان های فرهنگی مذهبی نظیر مساجد ، حسینیه ها برای انجام فرایض دینی و مذهبی ۹- فاصله دور از مرکز شهر ، مراکز درمانی و بیمارستان ها ۱۰- وجود عوامل اجتماعی که خانوار ها را در این آپارتمان ها را تحت تأثیر قرار میدهد ، مانند بعد خانوار، تراکم خانوار در واحد مسکونی ، میانگین سنی ، میزان تحصیلات ، مالکیت واحد مسکونی ، که در ذیل به برخی از آنها اشاره می شود:

بعد خانوار: یکی از عواملی که در آپارتمانهای مسکن مهر بروجرد مشاهده می شود تفاوت همسایگان در یک آپارتمان از نظر بعد خانوار است . این عامل به عنوان یکی از تأثیرگذارترین عوامل در ایجاد روابط مناسب همسایگان با یکدیگر است زیرا هنگامی که تعداد افراد یک خانوار بیشتر باشد موجب ایجاد سر و صدای بیشتر و مشکلاتی دیگر از این قبیل گردد ، که موجب آزار و اذیت همسایگان می گردد.

تراکم خانوار در واحد مسکونی: وجود تراکم بیش از یک خانوار در یک واحد آپارتمانی موجب مسائل و مشکلات عمده ای در برقراری ارتباط با همسایگان می گردد و ممکن است همسایگان از این نظر رابطه خوبی با آن خانواده نداشته باشند .

میانگین سنی: یکی دیگر از عوامل مهم دیگر در زندگی آپارتمانی همسو بودن خانوار ها از نظر سنی می باشد. برای مثال افراد مسن در یک آپارتمان طاقت همسایگی با افراد جوان را به علت ایجاد سر و صدا و شلوغی ندارند و در ضمن سالمندان دنبال یک جای ساکت و آرام هستند ، مطالعات میدانی این پژوهش نشان می دهد که در اکثر واحد های مسکن مهر بروجرد افراد مسن و جوان تر در همسایگی هم زندگی می کنند که افراد مسن از این همسایگی راضی نیستند .

مالکیت واحد مسکونی: یکی دیگر از موارد مهم در آپارتمان نشینی بحث مالک بودن و مستأجر است . متأسفانه افراد مستأجر به علت اینکه حس تعلق به آپارتمانها را ندارند ، اغلب به صورت افرادی برخورد میکنند که گویا وضعیت تمیزی و آرامش آپارتمان برای آنها مهم نمی باشد . این خانواده ها چون مالک خانه نیستند و به طور موقتی در این مسکن زندگی میکنند اغلب بی تفاوت نسبت به این امور در این آپارتمان ها می باشند (احد نژاد روشنی، محسن، ۱۳۹۱: ۱۰)

۹-۲- پیشنهاداتی جهت ارتقای عوامل فرهنگی آپارتمان نشینی در مسکن مهر بروجرد

از نتیجه مطالعات میدانی و مصاحبه با ساکنین مسکن مهر بروجرد، نکاتی پیشنهاد می شود که انتظار میرود جهت ارتقای فرهنگ و زندگی آپارتمان نشینی مورد توجه قرار گیرند :

۱- انتظار میرود ساکنین رفتاری محترمانه داشته و از ظاهر شدن در راه پله و مکان های عمومی ساختمان به صورت پابرنه و یا با پوشش نامناسب خودداری نمایند .

۲- از روشن کردن ماشین لباسشویی و جاروبرقی در ساعات سکوت خودداری شود .

۳- از پخت و پز و شستن ظروف در نیمه شب اجتناب شود .

۴- از تجمع در محل های عمومی ساختمان پرهیز شود تا ایجاد همه به باعث ناراحتی سایر ساکنین نگردد .

۵- برای صدا کردن یا صحبت کردن با دوستان یا همسایه ها از تلفن یا آیفون داخلی استفاده شود و برای فراخواندن آنها از داد زدن پرهیز شود.

۶- هنگام جابجا کردن لوازم منزل باید آنها را از زمین بلند نمود و از کشیدن آنها روی زمین خودداری شود.

۷- مهمانی های شبانه باید به صورتی ترتیب داده شوند که تا قبل از ساعت سکوت به پایان برسد.

۸- درب آسانسور باید به درستی بسته شود تا دیگران در سایر طبقات هم بتوانند از آن استفاده کنند.

۹- شب ها و نیز به هنگام خروج از آپارتمان باید کلیه درب ها قفل شوند تا امنیت برقرار شود.

۹-۳- راه کارهای اجرایی

۱- آگاهی افراد از حقوق همسایگان .

۲- طراحی صحیح ساختمان و اولیت طراحی آسایش نه زیبایی.

۳- تعیین مدیر ساختمان و تشکیل جلسات با حضور اعضاء ساختمان برای بررسی مشکلات ساختمان .

۴- آموزش دراز مدت از طریق رسانه گروهی و آموزش و پرورش و ... که همیشه اثر مطلوبی داشته است .

۵- استفاده از صداگیرهای نانو یا فوم بتن در دیوار های آپارتمان ها برای جلوگیری از انتقال صدا .

۶- جانمایی و نصب آسانسور های برابر برای حمل ائاثیه های ساکنین جهت جلوگیری از ایجاد حوادث ناگوار و تخریب ترمز آسانسور ها و ایجاد مزاحمت برای سایر ساکنین در حین تردد و استفاده از آسانسور.

۷- استفاده از پنجره های مشبک با شیشه های رنگی کوچک به جهت جلوگیری از اشراق بصری در آپارتمان ها .

۸- ایجاد یک فضای پیش ورودی مانند هشتی در طراحی قسمت ورودی آپارتمان ها برای ایجاد امنیت و جلوگیری از دید نامحرمان به داخل خانه .

۹- توسعه فضای سبز و بوستان و پارک در کنار آپارتمان های مسکن مهر برای افزایش فضاهای اوقات فراغت و تأمین آسایش روانی ساکنین.

۱۰- احداث مراکز علمی ، فرهنگی مذهبی مانند کتابخانه ، مسجد و مدرسه تا از مراجعه روزانه ساکنین به مرکز شهر کاسته شود .

۱۰- نتیجه گیری

آپارتمان نشینی که امروزه به ویژه در شهرهای پرجمعیت به عنوان یک نیاز اساسی برای حل بحران مسکن از اهمیت زیادی برخوردار است . از یک سو ناشی از انگیزه صرفه جویی در مصرف زمین گران قیمت و از سوی دیگر زاییده عامل مهاجرت و روی آوردن به پدیده شهرنشینی می باشد . این دو عامل همراه بافت پیچیده جامعه شهری و ضرورت های اجتماعی حکم می کند که شهروندان به زندگی در آپارتمان ها خو بگیرند و چه بسا به رغم میل باطنیشان با آن کنار می آیند . موقعیت شهر بروجرد به عنوان

دومین دومین شهر بزرگ استان لرستان موجب افزایش جمعیت به ویژه از طریق مهاجرت گردیده است. تقاضای مسکن و افزایش قیمت زمین و مسکن سبب گرایش افراد و خانواده ها به مسکن مهر گردیده است. سکونت در این آپارتمانها چون با معیارهای فرهنگی، سنتی، ایرانی و اسلامی جامعه همخوانی نداشته با مشکلاتی مواجه شده است که نه تنها ناشی از کمبود و نبود قوانین روشن و دقیق می باشد بلکه ناشی از فقدان فرهنگ آپارتمان نشینی بوده است. کسانی که سکونت در آپارتمان را فقط به عنوان سرپناه و از روی اجبار پذیرفته اند هیچ تمایل و انگیزه ای در رعایت حقوق دیگران ندارند. فرهنگ آپارتمان نشینی یعنی یکسان کردن سلیقه ها و خواسته ها جهت کاهش تعارضات و تنش ها به طراحی و ساخت تأسیسات و تجهیزات واحد های آپارتمانی مطابق سلیاق فرهنگی و سنتی افراد. در مجموع نتایج این تحقیقات نشان می دهد سکونت در آپارتمانهای مسکن مهر بروجرد با فرهنگ و نگرش جامعه ایرانی اسلامی شهر بروجرد مغایرت داشته و این محیط (مسکن مهر) را به فضایی تنش زا تبدیل کرده است لیکن آنچه نیاز به توجه جدی دارد آموزش چگونگی برقراری تعادل متوازن میان فرهنگ سنتی و فرهنگ آپارتمان نشینی به موازات توسعه فنی در این گونه سازه هاست.

منابع

- ۱- آرخی، عبدالجلیل؛ میر صادقی، سید مهدی؛ ۱۳۸۹، نیمرخ اخلاق شهروندی «گزیده مباحث اخلاق شهروندی از دیدگاه اسلام» به انضمام چکیده اصول و مبانی شهروندی؛ صفحات ۳۰، ۳۲، ۳۳
- ۲- احد نژاد روشنی، محسن؛ ۱۳۹۱، آپارتمان نشینی در شهر تبریز؛ ص ۱۰
- ۳- افراخته، حسن؛ ۱۳۷۵، نقد و بررسی سیاست تأمین مسکن در شهر های کوچک (مطالعه موردی چابهار).
- ۴- بهروز فر، فریبرز؛ ۱۳۷۵، مسکن و ابعاد اجتماعی و فرهنگی آن. سومین کنفران سسیاست های توسعه مسکن در ایران.
- ۵- پراینده، فرشته؛ ۱۳۸۰، بررسی مسائل و مشکلات ارتباط همسایگی در ساختمانهای بلند. ص ۴۶، تهران، دانشکده مدیریت و علوم اجتماعی.
- ۶- چربکو، نصیبه؛ ۱۳۹۱، اصل کلیت به عنوان چهارچوب طراحی شهر ایرانی - اسلامی. مجله مطالعات شهر ایرانی اسلامی زمستان ۱۳۹۱ دوره ۳ شماره ۱۰.
- ۷- صدیق سروسستانی، رحمت اله؛ ۱۳۶۹، انسان و شهرنشینی، نامه علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، شماره یک، جلد دوم.
- ۸- فلاح، محمد جواد؛ ۱۳۹۲، اخلاق همسایه داری و آپارتمان نشینی، ص ۲۳
- ۹- نقی زاده، محمد؛ ۱۳۸۵، تأملی در شناخت جایگاه مسجد در شهر اسلامی، مجله دانش نما، شماره ۱۴۲

بررسی چگونگی تاثیر ریزگرد بر حواس انسان و نتیجه آن بر ادراک او از زیبایی محیط‌های معماری و شهری^۱

محمد مهدی محمدی^{۱*}، مهدی اختر کاوان^۲

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری گرایش معماری، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه کاشان

۲- عضو هیئت علمی دانشکده معماری و هنر، دانشگاه کاشان

(mohammadi_037@yahoo.com)

چکیده

امروز شاهد هجوم بیش از پیش ریزگردها و انواع دیگر آلودگی‌ها به کلانشهرها و اثرگذاری مخرب آنها بر جوامع، محیط طبیعی و مصنوع و حتی زیرساخت‌های شهری هستیم. در این راستا، نوشتار حاضر ابتدا با معرفی مختصر و کلی پدیده ریزگرد و اثرات آن بر جسم و روان انسان آغاز می‌شود و با مطالعه تاثیر آثار مخرب ریزگرد بر ورودی‌های ادراک انسان، یعنی حواس (پنج یا هشتگانه)، ادامه می‌یابد. در این فرایند، تاثیر هجوم ریزگردها بر تمام حواس مورد مطالعه قرار گرفته و سپس پیامدهای مخرب این پدیده بر هر یک از حواسی که به طور مستقیم با آن در ارتباط هستند، بیان شده است. در این میان حواسی چون شنوایی و جهت‌یابی (از تقسیم بندی حواس هشتگانه) به دلیل ارتباط ناچیز با موضوع، از ادامه فرایند تحلیل و توصیف حذف گردیدند. در ادامه تاثیر مخرب هجوم ریزگردها بر روحیه و به ویژه ادراک انسان از منظر و محیط معماری و شهرسازی، از طریق مطالعات کتابخانه‌ای نظریه پردازان معتبر استخراج شد. بدین ترتیب روشن شد که هجوم ریزگردها به مناطق مختلف به ویژه شهرهای بزرگ که در حاشیه کویر واقع شده‌اند، از طریق تاثیر بر کاهش محدوده دید و نور، در حس بینایی، احساس طعم گس و تلخ در حس چشایی، کاهش کیفیت تنفس و توان ادراک در احساس عمومی، اختلال در تداعی و تصویرسازی ذهنی در حس بویایی و کاهش احساس لطافت روی پوست در حس لامسه و همچنین سایر عوارض که به اشکال متنوع و درخور حواس مذکور، موجب ایجاد اختلال در ادراک شده و از درک زیبایی محیط شهری جلوگیری به عمل می‌آورد و در نتیجه موجب کاهش کارایی منظر زیبا و طبیعت شهر، محیط‌های معماری و شهری و فراتر از آن، لمس حس لذت در فضای زندگی می‌شود.

واژگان کلیدی: زیبایی شناسی شهرها، ادراک، حواس انسانی، ریزگرد.

مقدمه

بدون هوا زندگی انسان ادامه پیدا نمی‌کند. با تنفس هوای نامطلوب ادامه زندگی برای انسان ممکن، اما دردناک می‌شود. زیرا با هوای نامطلوب و آلوده، انسان دچار امراض گوناگون می‌شود و در معرض خطر مرگ قرار می‌گیرد.^۱ امروزه هوای بسیاری از

۱ این مقاله مستخرج از بخش مطالعاتی پایان نامه نویسنده رابط با عنوان «طراحی باغ طبقاتی با رویکرد مقابله موضعی با پدیده ریزگرد در راستای بهبود کیفیت و جریان هوای مجتمع‌های مسکونی» به راهنمایی دکتر مهدی اختر کاوان می‌باشد.

کلان‌شهرها با آلودگی دست و پنجه نرم می‌کند، از سوی دیگر اضافه شدن ذرات معلق گرد و غبار در هوا نیز به میزان خطرناکی هوای تنفسی شهروندان افزوده است.

غبار هوا وضعیت پرمخاطره‌ای را در فضای زندگی مردم ایران نیز به وجود آورده و به بهداشت هوای تنفس آنها آسیب زده است؛ لذا برای چاره اندیشی و رفع این مشکل، لازم است متخصصان رشته های گوناگون از جمله محیط زیست، بهداشت محیط، زمین شناسی، جغرافیای طبیعی، شیمی آلودگی هوا، مکانیک سیالات، هواشناسی، طراحی محیط، منابع طبیعی و... همدیگر را یاری کنند، زیرا این معضل را یک گروه تک تخصصی نمی‌تواند برطرف کند. در این میان، شایسته است معماران با مشارکت مؤثر خود، برای رفع این معضل نهایت تلاششان را به کار گیرند. همچنین، لازم است آنان در این راه، به عنوان طراحان جامع، ضمن مسیریابی مناسب، نقش هماهنگ کننده و عامل ربط‌دهنده تخصص‌های مختلف را برای بهسازی شرایط فضاهای مصنوعی ایفا نمایند (پوردیهیمی، ۱۳۹۳). اما مسلمان پیش از ارائه راه‌حل پیشنهادی پیرامون هر معضلی، ابتدا لازم است آن پدیده را از تمامی جهات مورد بررسی قرار داده و مکانیزم عملکرد و اثرگذاری آن را در تمام زمینه‌های علمی به دقت مورد مطالعه قرار دهیم؛ که این مقاله قصد دارد به این مقوله مهم از دیدگاه معماری بپردازد.

این پدیده مخرب در مقاطع زمانی تماس کوتاه‌مدت یا بلندمدت با افراد باعث طیف وسیعی از بیماری‌های قلبی و عروقی، تنفسی، آلرژی و حساسیت‌ها، سرطان‌ها و بسیاری از بیماری‌های ناشناخته می‌شود. اما اثرات روانی ریزگردها^۱ می‌تواند به مراتب خطرناک‌تر از عوارض جسمانی آن باشد. تحقیقات زیادی در این زمینه صورت گرفته که به صورت کلی بیان می‌کند که این پدیده چه اثرات مخربی بر روان انسان دارد. اما این نوشتار سعی دارد تا چگونگی این اثرگذاری و بروز عوارض ناشی از آن را از دریچه ادراک حسی انسان در فرایند درک وی از محیط مصنوع، مورد بررسی قرار دهد و به نوعی به اتفاقاتی که در پس پرده ادراک انسان، توسط حواس متأثر از این پدیده روی می‌دهد، اشاره کند. به عبارتی در پی موشکافی در زمینه چگونگی فرایند اثرگذاری مخرب هجوم ریزگردها بر ادراک انسان از محیط می‌باشد. این نوشتار به دنبال یافتن ارتباط ظریف میان پدیده هجوم ریزگردها و حواس انسان و ادراک زیبایی مناظر طبیعی و مصنوع (شهر) است. در همین راستا نخست به بررسی کلیاتی پیرامون پدیده ریزگردها پرداخته خواهد شد و سپس چگونگی اثرگذاری این پدیده بر یکایک حواس انسان مورد بررسی قرار می‌گیرد و بعد از آن پیامدهای ناشی از ریزگردها بر ادراک انسان استخراج می‌شود تا در نهایت رابطه بین آلودگی هوا توسط ریزگردها و آثار آن بر حواس، و در نتیجه، ادراک زیبایی منظر شهری به عنوان بخش پایانی نوشتار روشن گردد.

پیشینه

سلامتی یکی از اصول پراهمیت در معماری و محیط زیست انسان‌ها به شمار می‌آید (رازجویان، ۱۳۸۸، ۹). باد که از دیرباز، برای برودت و تعویض هوای فضاهای معماری، از اجزای مهم بخش مطالعات تنظیم وضعیت در معماری به شمار می‌آید و نقش موثری بر آسایش در معماری ایفا می‌کند (حیدری، ۱۳۹۰، ۶۴)، امروز همراه با معضلاتی گشته که نیازمند بازنگری است. تا پیش از این، معماران در طراحی جهت قرارگیری بنا و انتخاب محل مناسب در و پنجره و منافذ، در مباحث تابش، باد و رطوبت هوا برای رسیدن به دمای مطلوب توجه وافر می‌کردند. اکنون، غبار آلودگی هوا نیز همانند سرمای زمستان، گرما و... وارد بخش دانش تنظیم وضعیت محیطی در معماری شده است (نظری، ۱۳۹۲، ۱۰۳). همانطور که پیش‌تر بیان شد یافتن راهکار از اهداف تعیین شده این مقاله نیست و نگارنده قصد ندارد در این زمینه به بیان تاریخچه موضوع اشاره نماید.

منشا اصلی ورود ریزگردها به اتمسفر، صحرای‌های ساہارا از آفریقا، با ورود بیش از ۷۰۰ میلیون تن ذره به هوا (اشزینگر^۱، ۲۰۰۶: ۲۶۶) در مناطق غربی مالی و جنوب الجزایر و شرق موریتانی است (ویانا^۲، ۲۰۰۸: ۸۳۰). علاوه بر اینها، دو منشا اساسی که عامل این پدیده در غرب و جنوب غربی ایران است، در وهله اول، صحرای شمال غربی عراق و شرق سوریه و در وهله دوم، صحرای

^۱ Schesinger

^۲ Viana

شرق و جنوب شرقی عربستان هستند (درویشی بلورانی، ۱۳۹۰)؛ که هر روزه با ادامه خشکسالی در مناطق تولیدکننده، بر شدت غبار آلودگی هوا افزوده می‌شود (پوردیهیمی، ۱۳۹۳). مناطق خشک بیش از ۴۰٪ از سطح زمین را اشغال کرده‌اند که محل سکونت حدود یک میلیارد انسان می‌باشند (رواحی نژاد، ۱۳۹۲).

اثرات مخربی که محققان برای این پدیده در پژوهش‌های متعدد برشمرده‌اند، را می‌توان به دو دسته اثرات جسمانی و روانی تقسیم نمود:

افزایش حضور ریزگردها در کره زمین و به ویژه در کشورمان ایران ناشی از فرایندهای پیچیده‌ای است که تاثیر منفی بر سلامت انسان‌ها، مسائل اقتصادی، بهداشتی و فرهنگی داشته است. خسارات اقتصادی فراوان مانند افزایش فرسایش، کاهش دید، کاهش تولید و برداشت محصولات کشاورزی و اختلال در سفرهای زمینی و هوایی و مشکلات اجتماعی همانند افزایش مهاجرت در مناطق آسیب دیده و به طبع آن کاهش جمعیت و امنیت را به همراه دارد (بیات، ۱۳۹۲).

علاوه بر این یافته‌های جدید طی دو دهه اخیر نشان می‌دهد که ذرات گرد و خاک بیش از آنکه تصور می‌شود برای انسان مضر است. همچنین یافته‌ها نشان می‌دهد استنشاق هوای آلوده به ذرات گرد و غبار باعث نفوذ این هوا به کیسه های هوایی، بی‌نظمی ضربان قلب (آریتمی)، حملات قلبی و مشکلات تنفسی و ضعف در بینایی و حساسیت‌های پوستی شده است. همچنین تنفس غلظت‌های بالای کربنات کلسیم، سیلیس، رس و... موجود در ذرات گرد و غبار منجر به عطسه و سرفه‌های طولانی می‌گردد. مطالعه فیزیکی و شیمیایی نشان می‌دهد که این ذرات دارای ترکیب پیچیده‌ای از عناصر شیمیایی و میکروارگانیسم‌های مضر هستند. آخرین پژوهش‌های دانشگاه نیویورک نشان می‌دهد تماس طولانی با ذرات ریز گرد و غبار فاکتوری مهم در مرگ و میر در اثر سرطان ریه و بیماری‌های قلبی است (مرادی، ۱۳۹۲). در نهایت می‌توان گفت که تنفس طوفان گرد و غبار باعث افزایش ۱٫۷٪ مرگ و میر می‌گردد (رفعت‌پور، ۱۳۹۲). طبق تحقیقات منتشر شده در نشریه معتبر نیچر^۱ که در تاریخ ۱۶ سپتامبر ۲۰۱۵ منتشر شده است، در سال ۲۰۱۰ بیش از ۳ میلیون و صد هزار نفر به دلیل تنفس ذرات معلق در هوا جان خود را از دست داده‌اند. این تعداد حتی بیشتر از تلفات سالیانه در حوادث رانندگی است. این پدیده یکی از زیان‌بارترین بلایای طبیعی مناطق خشک و نیمه خشک جهان می‌باشد و مشکلات زیست محیطی عذیده‌ای را ایجاد می‌کند که نمونه‌هایی از این مشکلات جسمی چشمی، ریوی، قلبی، عروقی، مغزی، عفونی، پوستی، روحی و اقتصادی را می‌توان اشاره نمود (لطیفیان، ۱۳۹۳).

علاوه بر بیماری‌های زایی، طوفان‌های گرد و غبار آثار دیگری دارند که از جمله مهمترین آنها می‌توان مدفون شدن روستاها و اماکن در زیر توده‌های ماسه، کوچ اهالی به شهرها و حومه آن و معضلات اقتصادی، اجتماعی، افزایش تراکم جمعیت شهرها، از بین رفتن فرصت‌های شغلی، پر شدن کانال‌های آبرسانی و افزایش هزینه‌های لایروبی، خسارت اقتصادی فراوان به تاسیسات کشاورزی و محصولات تولیدی، مسدود شدن جاده‌های ارتباطی، افزایش تصادفات جاده‌ای به دلیل کاهش دید و سایر خسارات جانی و مالی فراوان را نام برد (کنوانسیون مبارزه با بیابان‌زایی سازمان ملل متحد^۱، ۲۰۰۵). برای مهار ریزگردها نیز می‌توان از راهبردهای شناسایی منبع آلودگی، حذف منبع و یا اقدامات پیشگیرانه و آموزش مردم استفاده نمود (رواحی نژاد، ۱۳۹۲).

همانطور که اشاره شد در اکثر پژوهش‌های صورت گرفته در این زمینه، اشارات فراوانی به اثرات جسمانی ناشی از هجوم ریزگردها شده‌است؛ این درحالی است که به روی دیگر سکه، یا اثرات روانی و ادراکی آن اشاره‌ای نشده و تحلیلی بر فرایند آن نگاشته نشده است. با توجه به قرابت دو موضوع ادراک (ادراکات حسی) و معماری، این پژوهش قصد دارد تا از این منظر این پدیده شوم را مورد مطالعه، تحلیل و بررسی قراردهد.

¹ United nations convention to combat desertification (UNCCD)

بیماری‌های جسمی ناشی از آلودگی هوا

آثار کوتاه‌مدت آلودگی هوا شامل حساسیت چشم‌ها، بینی و حلق، عفونت‌های دستگاه تنفسی فوقانی مانند برونشیت و ذات‌الریه، سردرد، تهوع و واکنش‌های آلرژیک می‌باشد. آلودگی هوا برای کوتاه‌مدت می‌تواند بیماری مبتلایان به آسم و آمفیزم را تشدید کند. این پدیده در دراز مدت نیز می‌تواند بیماری مزمن تنفسی، سرطان ریه، بیماری قلبی و حتی آسیب به مغز، اعصاب، کبد و کلیه‌ها را ایجاد کند. تماس مداوم با آلاینده‌ها بر ریه کودکان تاثیر می‌گذارد و در سالمندان سبب تشدید بیماری می‌شود. آلودگی هوا نه تنها باعث ازدیاد سقط جنین شده‌است بلکه حتی بر زیبایی کودکان نیز تاثیرگذار است. این معضل برای بیماران دیابتی نیز مرگبار است؛ زیرا در فرایند کنترل جریان خون در دیابتی‌ها اختلال ایجاد می‌کند. بنابر آمار موجود جهانی، سالانه دو و نیم میلیون نفر در دنیا در اثر آلودگی هوا جان خود را از دست می‌دهند که در این میان بیشترین میزان مرگ‌ومیرها به علت آلودگی هوا در فضای بسته مانند خانه است (شاهچراغی، ۱۳۹۴، ۳۳۲).

تاثیرات روانی ریزگردها و آلودگی هوا

تاثیر هوا بر روان و رفتار انسان قابل ملاحظه و مهم است. به عقیده روان‌شناسان آلودگی هوا در ایجاد افسردگی، پرخاشگری، خواب آلودگی، بیش فعالی کودکان و دیگر اختلالات روانی موثر است. به بیان دیگر آلودگی‌های زیست محیطی و به طور مشخص ریزآلاینده‌ها می‌تواند در نقص عضو، کاهش بهره هوشی، بهداشت روانی یا تشدید اختلالات روانی موثر باشد. آلودگی‌ها را می‌توان در دو بخش بررسی کرد؛ یکی آلودگی‌هایی که ناشی از گردوغبار است، (مثل آنچه در مناطق جنوبی ایران، خوزستان یا سیستان و بلوچستان دیده می‌شود).

دوم ریزآلاینده‌های شیمیایی هستند که در کلان‌شهرها به دلیل شرایط جمعیتی، حجم بالای خودروها و کارخانه‌های صنعتی تولید می‌شوند. سطح سرب در این آلاینده‌ها بالا است و همین امر می‌تواند آثار روانی منفی زیادی داشته باشد. مثلاً در شهر تهران که کارخانه‌ها زیاد است و منواکسیدکربن، دی‌اکسیدکربن، ازن و سرب بالایی در فضا وجود دارد، بیماری‌هایی مانند اوتیسم و بیش فعالی کودکان بیشتر دیده می‌شود. همچنین آلودگی هوا با افزایش اختلالات ذهنی، به مرور فراموشی‌های دائم، بیماری‌های لرزشی و علائمی شبیه جنون در افراد ایجاد خواهد کرد (شاهچراغی، ۱۳۹۴، ۳۳۲).

نکته بعدی این است که این آلودگی‌ها با کاهش انرژی و ایجاد حالت خواب آلودگی، موجب کاهش بهره‌وری شغلی و تحصیلی نیز می‌شوند. یک اختلال دیگر پرخاشگری است. زمانی که فرد به دلیل آثار آلودگی هوا بی‌حوصله یا کم‌حوصله می‌شود، واکنش‌هایش نیز پرخاشگرانه است همچنین آلودگی هوا می‌تواند استرس افراد را افزایش داده و باعث افسردگی آنها شود. در مجموع می‌توان گفت استرس حاد و مزمن، اضطراب، افسردگی، احساس خستگی مزمن، احساس تنگی نفس و سردردهای عصبی مهم‌ترین تاثیرات آلودگی هوا بر سلامت روان هستند.

هرچه عوارض مسمومیت ناشی از سرب بیشتر شود، اختلال‌های ذهنی هم افزایش می‌یابد که به مرور فراموشی‌های دائم، بیماری‌های لرزشی و علائمی شبیه جنون در افراد ایجاد خواهد کرد. بررسی‌ها و پژوهش روان‌پزشکی نشان داده، استشمام فلزات سنگین، گازهای ناشی از سوخت و سوز ناقص مواد سوختنی و ریزگردها در کلان‌شهرها وضعیت شناختی افراد را نیز دچار اشکال می‌کند (شاهچراغی، ۱۳۹۴، ۳۳۲).

گاهی بر اثر آلودگی طولانی‌مدت هوا در کلان‌شهرها، به تدریج شخصیت افراد، متفاوت از شخصیت گذشته‌شان می‌شود. مثلاً اگر فردی برون‌گراست، درون‌گرا می‌شود و ارتباط‌های اجتماعی وی به حداقل می‌رسد که در نهایت بر روابط اجتماعی او هم تاثیر می‌گذارد. انسان موجودی اجتماعی است که از طریق ارتباط با هم‌نوعان خود نیازهایش را برآورده می‌کند در حالی که در هوای آلوده به علت کاهش اکسیژن و اختلال در عملکرد مغز، فرد به مرور مهارت‌های اجتماعی خود را از دست داده و دچار مشکل می‌شود. از طرف دیگر، راه حل درمان اغلب اختلالات روانی مانند افسردگی و اضطراب، ورزش‌های هوازی است، مشروط بر این که هوای سالم وجود داشته باشد (شاهچراغی، ۱۳۹۴، ۳۳۳).

اثرات آلودگی بر حواس

حال سوالی که ابتدای مقاله نیز بدان اشاره شد این است که این اثرات و مشکلات ناشی از ریزگردهای مهاجم، چگونه و از چه طریقی بر انسان موثر واقع می‌شوند و بر کدام بخش از انسان اختلال ایجاد می‌کنند و این اختلالات به چه شکل هستند. که در ادامه در پی یافتن پاسخ این سوالات، به بررسی این مسئله در زمینه حواس انسان پرداخته خواهد شد:

در دوران رنسانس، پنج حس در قالب نظامی سلسله مراتبی از بینایی در بالاترین سطح تا لامسه در پایین‌ترین مرتبه، شناخته شده بود. این نظام حواس، برگرفته از تصویر بدن کیهانی بود؛ بینایی با آتش و نور، شنوایی با جابه‌جایی هوا، بویایی با آب و لامسه با زمین در ارتباط بودند.

هر تجربه بساوایی انسان در معماری، چند حسی است؛ کیفیت‌های ماده، فضا و مقیاس به طور مساوی در چشم، گوش، بینی، پوست، زبان، اسکلت و عضلات بدن تقسیم شده‌اند. معماری هفت قلمرو تجربه حسی را دربر می‌گیرد که با هم در تعامل‌اند و یکدیگر را برمی‌انگیزند (پالاسما، ۱۳۹۴، ۳۹).

اثر آلودگی بر ادراک اکولوژیک

جیمز گیسون و الینور گیسون پایه‌گذاران نظریه ادراک اکولوژیک، که آن را مبتنی بر اطلاعات دریافتی از محیط می‌دانند، می‌نویسند: «تا زمانی که محیط روشن است، دسته‌ای از امواج نوری که یک نقطه خاص را روشن می‌کند به شکل ظاهر و نماد در می‌آید. اما در نورهای خیلی کم جزئیات ساختار محیط حذف می‌شود...» در واقع توجه به این موضوع مهم است که مردم برای درک جزئیات ریزتر با حرکت چشم، سر و بدن محیط را کشف می‌کنند. افراد با تجربه خود قادر به تشخیص جزئیات ریزتر و روابط جامع‌تر محیط هستند (بل، ۱۳۸۲، ۷۹).

طبق تعریف اولیه‌ای که از ریزگرد ارائه شد، ریزگردها باعث کاهش میدان دید تا کمتر ۱۰۰ متر می‌شوند و تابش نور را به میزان قابل توجهی کاهش می‌دهند. این کاهش میزان نور باعث کاهش میزان درک جزئیات محیط اطراف اعم از ساختمان‌ها و به طور کلی طبیعت، منظر و فضاهای شهری می‌شود که این امر میزان ادراک را برای انسان از طریق حس بینایی به شدت کاهش می‌دهد. این عدم درک جزئیات باعث کاهش درک زیبایی‌های شهر می‌شود و ادراک انسان را در کلان شهرها به ادراکی فاقد زیبایی و کسل‌کننده تبدیل می‌کند.

اثر آلودگی بر ادراک بینایی

از نظر فیلین^۴ تاثیر محیط روی ساز و کار بینایی را با توجه به میزان تطابق بصری و مکانیزم‌های بینایی در محیط بصری مصنوع، می‌توان در سه دسته محیط همگن، محیط تهاجمی و محیط آسایش بخش، شناسایی کرد که در جدول مربوطه تشریح شده‌اند (شاهچراغی، ۱۳۹۴، ۱۴۷):

جدول ۱: تاثیر محیط روی ساز و کار بینایی از نظر فیلین (شاهچراغی، ۱۳۹۴، ۱۴۸)

محیطی است که به دلیل یکنواختی، کم بودن جزئیات و عناصر، اطلاعات کافی را برای حرکت چشم ندارد و به سرعت در یک نگاه شناخته می‌شود.	محیط همگن
محیطی است که علیرغم وجود تعداد زیادی عناصر متنوع مطلوب است. به بیان دیگر چشم‌نواز است. مثل محیط‌های طبیعی که با فیزیولوژی بینایی مطابقت دارد.	محیط آسایش بخش
محیطی است که فرد در یک لحظه تعداد فراوانی عناصر شبیه به هم را مشاهده می‌کند. این موضوع باعث فشار مضاعف به سیستم ساکادی شده و به اعصاب نیز فشار وارد می‌شود.	محیط تهاجمی

ریزگردها باعث کاهش میزان دید و در نتیجه کاهش جزئیات قابل درک در محیط شهری می‌شوند. این کاهش در درک جزئیات نه تنها به طور مستقیم باعث کاهش و اختلال در فرایند ادراک می‌شوند بلکه به صورت غیرمستقیم محیط را در ذهن انسان به

محیطی همگن تبدیل نموده که از پیامدهای آن می‌توان به ادراک سطحی، یکنواختی، کاهش جذابیت محیطی، کاهش کارایی فضای معماری و... اشاره نمود؛ که در نهایت منجر به کسالت، بی‌حوصلگی، افسردگی، خستگی و کاهش میزان بهره‌وری (به واسطه کاهش میزان ادراک) و سایر موارد از این دست می‌شود.

اثر آلودگی بر ادراک بویایی

حس بویایی بر میزان تعاملات انسان‌ها با هم در محیط، مکان‌یابی اشخاص در فضا، دریافت میزان بهداشت محیط و... تاثیر دارد (هال، ۱۳۸۵، ۷۰). البته محیط‌های شهری امروز از هرگونه تنوع مطلوب مربوط به حس بویایی عاری شده و بوهای مربوط به آلودگی هوا، گرد و غبار، ذرات معلق در هوا، سوخت و سوز اتومبیل‌ها، زباله‌ها جایگزین عطر سبزیجات، قهوه‌خانه‌ها، نانواپی‌ها، عطر گیاهان و... که خبر از وجود مکانی زنده می‌داد، شده‌است (شاهچراغی، ۱۳۹۴، ۱۵۹). همچنین مشخص شده‌است که آلودگی، سموم، در محیط باعث آسیب زدن به بافت بویایی و کاهش بویایی می‌شود. ضمن این که بو، در یادگیری، تداعی، حافظه و تصویرسازی ذهنی اثر دارد (پاکزاد، ۱۳۹۱، ۱۰۲).

همچنین به گفته محققان دانشگاه شیکاگو، عدم توانایی تشخیص بو باعث افزایش خطر مرگ در طی ۵ سال می‌شود^۵. هنگامی که باد ذرات گرد و غبار را جابه‌جا می‌کند، تاثیرات آن همچون بوهایی که توسط باد منتقل می‌شود، تا فواصل دوری احساس می‌شود.

با این توضیح روشن است که ریزگردها به شدت از اثرگذاری و کمک حس بویایی در ادراک محیط می‌کاهند. باعث آسیب به حس بویایی می‌شوند و یادگیری، تداعی، حافظه و تصویرسازی ذهنی را مختل می‌کنند و در نهایت می‌توان گفت حس لذت کشف و ادراک محیط کاهش می‌دهند.

اثر آلودگی بر ادراک چشایی

در محیط‌های شهری امروز عمده حس چشایی، مزه گس یا تلخ دود ماشین‌ها، مزه خاک برآمده از خاکبرداری‌های زمین (شاهچراغی، ۱۳۹۴، ۱۶۱) و غبار حاصل از ریزگردهایی است که روز به روز بیشتر به شهرها هجوم می‌آورند. پرواضح است این طعم به هیچ وجه مطلوب انسان نیست و وی را مدام آزار می‌دهد.

اثر آلودگی بر احساس عمومی

محرک مناسب در حس عمومی، برخلاف سایر حواس، درون موجود زنده وجود دارد. مثلاً احساس تشنگی در هنگام کمبود مایعات و گرسنگی زمان کمبود غذا، خستگی با کمبود هوا به وجود می‌آید (شاهچراغی، ۱۳۹۴، ۱۶۱). آلودگی و وجود آلاینده‌ها و ذرات معلق در هوا باعث کاهش غلظت هوای تنفسی شده و تنفس را دشوار می‌کند. به بیان دیگر می‌توان گفت که اکسیژن رسانی به بافت‌های زنده به دشواری صورت گرفته و این موضوع باعث بروز کسالت و کرختی، خستگی و بی‌حوصلگی زودرس و در نهایت افسردگی در انسان می‌شود.

اثر آلودگی بر ادراک لامسه

حس لطیف باد و رطوبت گیاهان و... که البته امروزه در کلان شهرها بدون حضور ریزگردها نیز به ندرت رخ می‌دهد، مسلماً با حس وزش باد حاوی ریزگرد و سایر ذرات معلق بسیار متفاوت است.

حواس و اثرات ریزگردها

ساختارهای ما با از دست دادن قابلیت بساویی، مقیاس و جزئیاتی که برای بدن و دست انسان تعبیه شده‌اند به طرز فاحشی به لبه‌هایی مسطح، تیز و ناملموس و غیر واقعی بدل می‌شوند. منفک شدن ساختمان از واقعیت‌های ماده و مهارت‌های دستی، معماری را به عرصه‌ای عاری از اصالت ماده و منطق زمین‌ساختی تبدیل می‌کند (پالاسما، ۱۳۹۴، ۳۸).

حواس انسان به پنج دسته بینایی، شنوایی، لامسه، بویایی و چشایی تقسیم می‌شد. بعضی از پژوهشگران حس عمومی و حس جهت‌یابی را نیز به این حواس اضافه می‌کنند. در مطالعات انجام شده، ارتباط خاصی میان برخی از حواس مانند شنوایی و جهت‌یابی با آلودگی هوا و به ویژه مبحث هجوم ریزگردها مشاهده نشد. اما نتایج مواردی که مورد بررسی قرار گرفت، در ادامه به صورت خلاصه آمده است.

با توجه به موارد ذکرشده در بالا، می‌توان به صورت خلاصه چگونگی اثرگذاری ریزگردها بر برخی از حواس و در نهایت ادراک محیط و منظر شهری، را به شکل زیر بیان کرد:

جدول ۲: جمع‌بندی (نگارنده)

حس	نظریه پرداز	تاثیر ریزگرد	نتیجه ریزگردها بر ادراک از طریق حس	پیامد در ادراک محیط و منظر شهری
ادراک اکولوژیک	جیمز و الینور گیسون	کاهش نور	اختلال و کاهش در میزان ادراک جزئیات و زیبایی‌شناسی محیط	کاهش ادراک زیبایی محیط
بینایی	فیلین	یکنواختی دید	تبدیل شدن محیط شهری به یک محیط همگن و یکنواخت	اختلال در ادراک منظر و محیط شهر و کاهش جذابیت و کارایی محیط معماری و شهری
		فاصله	اختلال در محدودیت دید و تخمین و تعیین فاصله	
		زیبایی‌شناسی	کاهش رنگ و جذابیت فضایی	
بویایی	پاکزاد	حس بویایی محیط	اختلال در یادگیری، تداعی، تصویرسازی و حافظه	کاهش حس لذت، تداعی خاطرات، کشف و ادراک محیط
شنوایی	-	-	-	-
چشایی	شاهچراغی	طعم گس و تلخ	طعم گس و تلخ محیط	کاهش حس لذت از محیط معماری و شهری
احساس عمومی	شاهچراغی	کاهش کیفیت تنفس و کارایی بدن	کاهش توان انسان در ادراک	کسالت و کمرختی، خستگی و بی‌حوصلگی زودرس و در نهایت افسردگی
لامسه	شاهچراغی	لطفات هوای محیط	کاهش حس لطافت محیط روی پوست	از بین رفتن حس لطیف هوای پاک بر پوست
جهت‌یابی	-	-	-	-

زیبایی در شهر

خلق زیبایی در مقیاس شهر بسیار دشوارتر از آنچه تصور می‌شود، است. زیرا شهر مجموعه مفاهیم پیچیده‌تر از معماری است مانند درک مفهوم مرز، محله، خیابان، سینما و نمای شهری ... به بیان دیگر زیبایی‌شناسی معماری روابط و دسته‌بندی‌های

سازه‌های چندگانه و همچنین الگوهای رفتار انسان‌ها را در کار خود لحاظ می‌کند و به این ترتیب با طراحی شهری آمیختگی می‌یابد. زیبایی‌شناسی منظر شامل مسائل مربوط به معماری منظر در مقام کلیت‌های حسی می‌شود، از پی‌ریزی بنا و منظره‌سازی گرفته تا باغ‌آرایی و پاکسازی منظر. در زیبایی‌شناسی منظر ممکن است به سوی افق حسی میل کند و حتی مناطق جغرافیایی را نیز در برگیرد، مناطقی که به سبب شکل مشابه یا پوشش گیاهی، یا اقدامات یکدست کننده به گونه‌ای انباشتی و به صورت یک کلیت درک می‌شوند و می‌توان گفت زیبایی‌شناسی منظر در عام‌ترین صورت خود مترادف است با زیبایی‌شناسی محیط و یا زیبایی‌شناسی طبیعت.

زیبایی‌شناسی شهری با همان عوامل حسی سروکار دارد که بخشی از همه تجارب محیطی ما را تشکیل می‌دهند و همچنان که در مورد محیط‌های فرهنگی می‌بینیم، جنبه‌های اجتماعی و تاریخی شهر از جنبه‌های حسی آن جدا شدنی نیستند، بنابراین، در اینجا ارزش زیبایی‌شناختی چیزی بیش از مسئله زیبایی شهری است بلکه تجربه حسی مرتبط با معانی و سنن و آشنایی و تضاد را نیز دربر می‌گیرد علاوه بر این، زیبایی‌شناسی شهری باید مسائل مربوط به ارزش‌های منفی زیبایی‌شناسی را نیز لحاظ کند، یعنی عواملی نظیر آلودگی صوتی، آلودگی هوا، صف‌های خدمات عمومی، خیابان‌های پر از زباله، خانه‌های دلگیر و کهنه و غیرقابل تحمل و متفرق شدن همسایه‌های قدیم، همه و همه راه را بر علایق حسی سد می‌کنند. در واقع زیبایی‌شناسی را باید از عوامل اصلی در ارزیابی و ویژگی‌ها و موفقیت‌های هر شهر به شمار آورد و گنجاندن ملاک‌های زیبایی‌شناسی در برنامه‌ریزی‌های شهری به آن معنا است که باید شهر را در خدمات ارزش‌ها و اهدافی قرار دهیم که از معنای کامل تمدن مراد می‌کنیم (شاهچراغی، ۱۳۹۴، ۲۵۸). اطلاعات زیبایی‌شناختی ذهن و روان ما را مخاطب قرار می‌دهد و در ما نوعی احساس رضایت و شادی به وجود می‌آورد. این حس، هم ناشی از عوامل شخصی و ذهنی ماست و هم عوامل اجتماعی و عرف فرهنگی در آن موثر است (شاهچراغی، ۱۳۹۴، ۲۲۴). البته نکته اصلی زیبایی‌شناسی، توجه به ساختار بصری محیط است البته این توجه به نقش تجربیات شنیداری، لامسه و بویایی را در ادراک منتفی نمی‌کند. اما توجه تحقیقات در علوم رفتاری برای تبیین نظریه طراحی محیط نیز بیشتر در زمینه ویژگی‌های بصری و کیفیت‌های ترکیبی یا هندسی محیط بوده است (شاهچراغی، ۱۳۹۴، ۲۲۸).

ادراک زیبایی

رویکرد روانشناسی زیست‌شناختی از طریق فرآیند فیزیولوژیک مغز، پاسخ‌های زیبایی‌شناختی به الگوهای محیط ساخته‌شده را تبیین می‌کند. برلین معتقد است که میزان انگیزش^۶ یک فرد با ادراک او از جالب بودن محیط همبستگی دارد. سطح انگیزش و وابسته به ساختار محیط، شخصیت، انگیزش و نیازهای فردی است. در نتیجه لذت وقتی به وجود می‌آید که شرایط ناسازگار رفع شده باشند یا سطوح مطلوبی از انگیزش به دست آمده باشد (لنگ، ۱۳۹۳، ۲۱۲). ادراک زیبایی در ذهن رخ می‌دهد. این ادراک از دریافت اطلاعات محیطی حاصل می‌شود که از طریق حواس به دست می‌آید. اگر حواس انسان به هر دلیلی دچار مشکل شود، ادراک نیز مختل می‌گردد. همچنین اگر اطلاعات صحیح از طریق حواس به ذهن انسان نرسد و یا موانعی انتقال اطلاعات، اعم از دیداری، شنیداری، بویایی و حتی لامسه را با مشکل مواجه کند، ادراک درستی از محیط حاصل نمی‌شود؛ که بخواهد زیبا یا نازیبا باشد. حال می‌توان گفت که بورخس به درستی این مقصود را بیان کرده که ادراک زیبایی در حسی که آن را دریافت می‌کند نهفته است:

«طعم سیب در تماس آن با دهان نهفته است، نه در خود میوه؛ به طور مشابه معنای شعر در مواجهه شعر و خواننده آن نهفته است، نه در سطوری از نمادهای چاپ شده بر صفحات کتاب. نکته ضروری، کنش زیبایی‌شناختی، هیجان و عواطف فیزیکی است که در هر بار خواندن جاری می‌شود.»

خورخه لوئیس بورخس، به سوی ابرا پوئیتیکا^۷ از مجموعه اشعار^۸

همانطور که ادراک شهر و زیبایی آن نیز به ادراک مردم آن است؛ نه به خود شهر و اگر شرایط برای ادراک مناسب مهیا نباشد، چه بسیار تلاش‌ها و هزینه‌هایی که باعث زیبایی شهر نخواهد شد...

نتیجه گیری

آلودگی هوای امروز شهرهای بزرگ نتیجه عدم توجه انسان به طبیعت است و پیامد آن عدم ادراک زیبایی شهر در ذهن شهروندان و ساکنین آن است. چرا که درک فضایی افراد از طریق حواس بینایی، شنوایی، بویایی و لامسه در ابعاد و مقیاس‌های مختلف و در فضاهای باز، نیمه‌باز و بسته میسر است. شرایط و ویژگی‌های محیطی در این ادراک نقش بسیار مهمی ایفا می‌کند. به عنوان مثال همانطور که بررسی شد، آلودگی هوا و هجوم ریزگردها می‌تواند درک محیط را مختل کند و ادراک حاصل از یک منظر طبیعی یا فضای شهری را از محیطی زیبا، جذاب و کارا به محیطی یکنواخت، خسته کننده، بدون جذابیت و حتی مضر تبدیل کند. در نتیجه می‌توان گفت با وجود عوامل محیطی چون ریزگرد و سایر آلاینده‌ها، اندک مناظر و فضاهای طبیعی و شهری زیبای موجود نیز از دست خواهد رفت و کارایی لازم را در راستای القای حس لذت و آرامش نخواهند داشت (تصاویر ۱ و ۲). پس لازم است با توجه به عوامل موثر بر ادراک، بسیار ریز بینانه به طبیعت و محیط زیست بنگریم، تا این مواهب زیبا، به دست بی‌توجهی انسان به موانع و مضلاتی بر سر راه زیبایی و کارایی شهرها مبدل نگردد (تصاویر ۳ و ۴).

از این رو باید ضمن توجه بیشتر به طبیعت در کلان‌شهرها، در طراحی شهرها به ویژه فضاهای عمومی آنها، از گیاهان و درختان به بهترین نحو استفاده نمود تا اندکی از میزان آلودگی‌های هوایی، بصری، بویایی و... کاسته شود. زیرا تنها در این صورت است که علاوه بر پاسخ به نیازهای ادراکی اعم از بصری و غیربصری، هویت زیبایی‌شناسی شهر را جلوه دیگری می‌بخشد.

تصویر ۲: تغییر چهره زیبای طبیعت به چهره‌ای زشت با هجوم ریزگردها. آبادان، ۲۴ فروردین ۱۳۹۵
(www.fararu.com عکاس: محمدمهدی کمال)

تصویر ۱: تغییر چهره زیبای شهر به چهره‌ای زشت با هجوم ریزگردها. آبادان، ۲۴ فروردین ۱۳۹۵ (www.fararu.com)
عکاس: محمدمهدی کمال

آلودگی	• انواع آلودگی • ریزگردها • عوارض جسمی و روانی
ادراک	• ادراک محیط از طریق حواس • حواس متأثر از آلودگی
زیبایی	• چگونگی تاثیر پذیری زیبایی از هجوم ریزگردها در چارچوب ادراک حسی محیط

شکل ۳: روند پیشرفت پژوهش: ۱. آلودگی به عنوان مشکل اصلی ۲. تاثیر آلودگی بر ادراک انسان از طریق حواس ۳. مخدوش شدن چهره زیبای طبیعت و شهر در ادراک انسان به وسیله ریزگردها

پی‌نوشت‌ها

۱. به نقل از سایت خبری تابناک: برخی آمارها نشان می‌دهد آلودگی هوا در سال ۲۰۱۲، جان حدود هفت میلیون از مردم سراسر جهان را گرفته است.
۲. این گونه گرد و خاک‌های موجود در هوا را به دلیل بسیار ریز بودن، ریزگرد نامیده‌اند.
۳. Nature
۴. Fillin
۵. برگرفته از سایت خبری مشرق نیوز.
۶. Arousal
۷. Forward to obra poetica
۸. برگرفته از کتاب پرسش‌های ادراک نوشته یوهانی پالاسما: صفحه ۳۷.

منابع

۱. بل، سیمون (۱۳۸۲)، «منظر: الگو، ادراک و فرایند»، مترجم: بهناز امین زاده، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
۲. بیات، حمیدرضا؛ صفری دولت آباد، سعید؛ حبیبی، داود؛ وزان، سعید (۱۳۹۲)، «بررسی اثرات حضور ریزگردها در کشور و راه‌های مقابله با آنها در ایران»، همایش ملی پدافند غیر عامل در بخش کشاورزی، شرکت تعاونی علم گستران پیش‌تاز ایرانیان، جزیره قشم.
۳. پاکزاد، جهان‌شاه؛ بزرگ، حمیده (۱۳۹۱)، «الفبای روانشناسی محیط برای طراحان»، نشر آرمانشهر، تهران.
۴. پالاسما، یوهانی؛ هال، استیون؛ پرز گومز، آلبرتو (۱۳۹۴)، «پرسش‌های ادراک پدیدارشناسی معماری»، مترجم: علی اکبری و محمدامین شریفیان، انتشارات پرهام، تهران.
۵. پوردیپیمی، شهرام؛ بینا، محسن (۱۳۹۳)، «بررسی تاثیر جهت ساختمان بر کاهش آلودگی ناشی از ریزگردها در مجموعه‌های ساختمانی مورد مطالعاتی: بناهای شهر دزفول»، نشریه مطالعات معماری ایران، شماره ۶، صص ۴۱-۶۳.
۶. حیدری، شاهین؛ عینی‌فر، مهدی (۱۳۹۰)، «جریان هوا واکنش حرارتی و آسایش در سیاه‌چادر مورد مطالعاتی: کوچ‌روان ایلام»، نشریه هنرهای زیبا معماری و شهرسازی، شماره ۴۷، صص ۶۳-۶۸.
۷. درویشی بلورانی، علی؛ نبوی، امید؛ عزیزی، رسول؛ دهقانی، مریم (۱۳۹۰)، «تعیین کانون‌های گرد و غبارهای غرب میانی ایران با استفاده از تکنیک‌های سنجش از دور، رهگیری باد و بررسی ویژگی‌های محیطی منطقه»، کنگره بین‌المللی پدیده گرد و غبار و مقابله با آثار زیان‌بار آن، دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین، ۲۶-۲۸ بهمن ماه، خوزستان.
۸. رازجویان، محمود (۱۳۸۸)، «آسایش در پناه معماری همساز با اقلیم»، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
۹. رفعت پور، موسی؛ غریبی، ملیحه؛ مومنی اصل، مسلم؛ شهرکی، ایرج (۱۳۹۲)، «ارزیابی طوفان‌های گرد و غبار به عنوان یک بحران زیست محیطی و تاثیر آن بر سلامتی انسان»، اولین همایش سراسری محیط زیست: انرژی و پدافند زیستی، موسسه آموزش عالی مهر اروند و گروه ترویجی دوستداران محیط زیست، تهران.
۱۰. روحی نژاد، محمد؛ آجیلی، عبدالعظیم (۱۳۹۲)، «بررسی منشا ریزگردها (اهمیت، پیامد و راهکارها)»، اولین همایش ملی آلاینده‌های کشاورزی و سلامت غذایی، چالش‌ها و راهکارها، دانشگاه رامین، ۲۶-۲۸ بهمن ماه، خوزستان.
۱۱. شاهچراغی، آزاده؛ بندرآباد، علیرضا (۱۳۹۴)، «محاط در محیط: کاربرد روانشناسی محیطی در معماری و شهرسازی»، انتشارات جهاد دانشگاهی واحد تهران، تهران.
۱۲. لطفیان، رحمت؛ شاکری، معین؛ گنجی، رستم (۱۳۹۳)، «بررسی اثرات گرد و غبار و راهکارهای مقابله با آنها»، کنفرانس بین‌المللی توسعه پایدار، راهکارها و چالش‌ها با محوریت کشاورزی، منابع طبیعی، محیط زیست و گردشگری، ۶-۸ اسفند ماه، تبریز.
۱۳. لنگ، جان (۱۳۹۳)، «آفرینش نظریه معماری نقش علوم رفتاری در طراحی محیط»، مترجم: علیرضا عینی‌فر، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.

۱۴. مرادی، پروین؛ ابراهیمیان، مریم؛ حافظی، سحر (۱۳۹۲)، «پیامدهای منفی ریزگردها بر سلامت و بهداشت انسان: ساکنین خوزستان»، سومین کنفرانس برنامه ریزی و مدیریت محیط زیست، دانشگاه تهران، تهران.
۱۵. نظری، زینب؛ خراسانی، نعمت الله؛ فیض نیا، محمود؛ کرمی، محمود (۱۳۹۲)، «بررسی تغییرات زمانی غلظت PM10 و تاثیر پارامترهای هواشناسی بر آن طی سالهای ۱۳۸۴-۱۳۸۹»، نشریه محیط زیست طبیعی ایران، شماره ۶۶، صص ۱۰۱-۱۱۱.
۱۶. هال، تی ادوارد (۱۳۸۵)، «بعد پنهان»، مترجم: منوچهر طبیبیان، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
17. Schlesinger, pnina. Mamane, Yaacov and Grishkan, Isabella, (2006). **Transport if microorganisms to Israel during Saharan dust event**. Aerobiologia: 22(4): 259-273.
18. Viana M, Kuhlbusch TAJ and Querol X. (2008). **Source apportionment of particulate matter in Europe: A review of methods and results**. Aerosol science (39): 827-849.
19. United Nation, UNCCD, (2005). **Dust and sand storm the world's drylands**.
20. www.tabnaak.ir
21. www.mashreghnews.ir
22. www.fararu.com

بررسی نقش مدیریت رشد کلانشهرها در جهت نیل به توسعه پایدار (نمونه موردی: محله کیانپارس اهواز)

ساناز منجزی^۱، سمیه کشاورز فضل^۲

۱- کارشناسی ارشد طراحی شهری s.monjezy93@gmail.com

۲- کارشناسی ارشد طراحی شهری Ayda7keshavarz@gmail.com

چکیده:

در قرن حاضر صنعتی شدن کشورها، افزایش چشمگیر جمعیت انسانها و نابودی و تخریب مراتع و جنگلها را به دنبال داشته و از سوی دیگر به لحاظ رشد چشمگیر جمعیت ناگزیر به توسعه در سطح، ارتفاع و عمق شده است. همزمان با رشد شهرها و گسترش شبکه های ترافیکی و کمبود فضاهای باز، ناکافی بودن زیرساختهای شهری و آلودگی های زیست محیطی نیز افزایش می یابد. یکی از مسائل مورد توجه امروز کلانشهر ها، کمبود فضاهای باز قابل استفاده در مواقع بحران است. لکن طراحی شهری عمودی به عنوان یک نظریه جدید در راستای حل مشکلات شهری ناشی از کمبود زمین، خصوصا در کلانشهرها در عصر حاضر در حال بررسی است. هدف اصلی این مقاله بررسی تاثیر بلندمرتبه سازی در رشد قطبهای شهری، مزایا و معایب آن و بازتاب رشد روز افزون ساخت و ساز در اقتصاد شهری، اجتماع و توسعه پایدار در محله کیانپارس اهواز، به عنوان سوال اصلی پژوهش مسئله گشایی می شود.

واژگان کلیدی: رشد شهر، فضای باز، فرم شهری، توسعه پایدار، شهرسازی معاصر

۱- مقدمه

روند رو به رشد گسترش افقی شهر ها و به خطر افتادن حریم رودخانه، در جهت جلوگیری تجاوز بیش از حد ساخت و ساز های انسانی به پای کوه ها همچنین کمبود فضای باز، محوطه سازی، پارک ها و پارکینگ ها و افزایش جمعیت سبب ایجاد خفکان در شهرها و شلوغی گسترده، شده است. از طرفی قیمت رو به رشد زمین، همه و همه سبب پیدایش آپارتمانها، آسمانخراشها و در نهایت گسترش عمودی شهرها و استفاده هرچه بیشتر از فضای آسمان شده است. رویکرد هایی همچون منظر عمودی، آسمانخراشهای پایدار، شهرسازی اکولوژیک و طراحی اکولوژیک ریشه های شکل گیری طراحی شهری عمودی است. (رزاقی اصل و دیگران، ۱۳۸۹) لکن چگونگی شکل گیری یک شهر به لحاظ فرم و بافت نشأت گرفته از عوامل مختلفی مانند عوامل اقلیمی و محیطی گرفته تا عوامل اجتماعی و سیاسی است. (مضطر زاده و حجتی، ۱۳۹۲) ایجاد یک شهر فشرده نیازمند یک کیفیت محیطی مطلوب است که شامل موانع و امکانات ممکن برای استفاده از فضا است. در این مورد، مشکل آلودگی، موضوع اصلی و عمده است. وجود نابسامانی، غفلت و سهل انگاری، تباهی گری و جرم و جنایت و سر و صدا در همسایگی ها، باعث میشود، هدف برنامه ریزی شهری به سوی بهبود کیفیت شهرها معطوف شود. (Miller and De Root, 2004, 20) ملاحظات و مطالعات مسائل اجتماعی و

جمعیتی شهر های جدید در نهایت حیات مبتنی با نظام سالم و پایدار شهری را در پی خواهد داشت و موجبات آن را فراهم خواهد آورد تا در آینده اینگونه شهرها فارغ از مسائل شهرهای بزرگ و مشابه خود در مکانهای دیگر باشند و بتوانیم شاهد باشیم که مجتمعها و سکونتگاههای زیستی مطلوب و مساعد برای زیست ساکنان آن فراهم آید. (وارثی و آقابابایی، ۱۳۹۰) شکل شهر ها به واسطه سیستم ساختاریشان اعم از شهر فشرده، حاشیه ای، کریدوری و لبه ای و ... در مدیریت و برنامه ریزی استراتژیک تاثیر بسزایی دارد. در عین حال تشخیص فرم و شکل موجود شهر نیازمند مطالعه، تحقیق و تجزیه و تحلیل میباشد. (مضطرزاده و حجتی، ۱۳۹۲) لذا بر آن شدیم که در خصوص کلانشهر اهواز که از فرم لبه ای برخوردار است (به دلیل رودخانه کارون)، را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهیم.

۲- اهمیت و ضرورت مسئله پژوهش و نمونه موردی

همانطور که گفته شد، شهرها، در عصر حاضر با افزایش جمعیت همچنین گرانتر شدن قیمت زمین، ناگزیر به توسعه افقی و عمودی شدند. لذا در نهایت با کمبود زمین و فضای باز شهری در نتیجه اختلال در زیرساخت ها مواجه شدیم. لکن رفته رفته معماران، برنامه ریزان و طراحان شهری، عمودی سازی را به عنوان یک رکن در شهرسازی معاصر با رعایت اصول زیبایی شناسی و قانون مدیریت شهری پذیرفتند. این مسئله بایستی در کلانشهر ها در جهت کاهش آلودگی ها، طراحی فضای سبز عمودی، محوطه سازی و تقویت زیرساختهای شهری از جمله احداث پارکینگ، به کار گرفته شود. انتخاب منطقه ۲ (کیانپارس) در اهواز به عنوان نمونه موردی این پژوهش، از حیث قرارگرفتن رودخانه کارون در مسیر طولی این محله (بلوار ساحلی) و شرایط توپوگرافی و اقلیمی همچنین شرایط اقتصادی مردم و قیمت زمین و کاربری های مستقر در وضع موجود، به دلیل اینکه محله کیانپارس یکی از مرفه ترین محله های شهر اهواز به شمار میرود، جای بحث و بررسی دارد لذا هدف اصلی این پژوهش: شناخت مفاهیم، مزایا و معایب طراحی شهری عمودی در محله کیانپارس اهواز می باشد. و اهداف فرعی شامل:

(۱) بررسی رویکرد فشرده سازی در شهرها

(۲) بررسی مزایا، معایب، الزامات و عواقب طراحی شهری عمودی میباشد و در نهایت از تاثیر بلندمرتبه سازی در رشد قطبهای شهری و بازتاب آن در اقتصاد، اجتماع و توسعه پایدار در محله کیانپارس اهواز به عنوان سوال اصلی پژوهش و سوالات فرعی که به شرح ذیل می باشند، مسئله گشایی می شود.

(۱) طراحی شهری عمودی تا چه حد میتواند در جهت نیل به توسعه پایدار موثر باشد؟

(۲) با توجه به شرایط توپوگرافی، اقلیمی و اقتصادی محله کیانپارس اهواز، توسعه عمودی تا چه حد میتواند در این محله موثر باشد؟

۳- پیشینه پژوهش

در زمینه طراحی شهری عمودی مطالعات جامع و بسیطی تا بحال صورت نگرفته است اما ایده ها و الگوهای مقدماتی متنوعی از سوی معماران و طراحان شهری در کتب، مقالات و پروژه های عملی در کشورهای همچون سنگاپور و مالزی ارائه شده است. در مقاله (طراحی شهری عمودی، مفاهیم و الزامات تحقق آن، نوشته رزاقی اصل و دیگران -۱۳۸۹) به بومی سازی و منظرسازی عمودی در کلانشهر تهران و در انتها با رویکرد مشکل محور و نظریه زمینه ای در پژوهش های کیفی، الگویی برای مواجهه با این موضوع در قالب ارائه پیشنهاداتی در باب نحوه بکارگیری پهنه های کلانشهر تهران اشاره شده است. در مقاله (شهر فشرده و پایداری شهر، نوشته مضطرزاده و حجتی - ۱۳۹۲) به پایداری شهر در گرو فرم شهر توجه و تاکید شده، لذا بایستی شهر در جهتی توسعه پیدا کند که با شرایط اقلیمی توپوگرافی آن همخوانی داشته باشد. در مقاله (رابطه چگونگی قرارگیری ساختمانهای بلند مرتبه و منظر شهری، نوشته کریمی مشاور و دیگران -۱۳۸۹) به اصل جانمایی بناهای بلند مرتبه (منفرد و خوشه ای) و رابطه آن با منظر شهری توجه شده است، لذا در توسعه عمودی شهر، منظر و هویت مکان بایستی همواره مورد توجه طراحان قرار گیرد... در مقاله (اجرای

فضای سبز عمودی، نوشته زهرا جهانشاد) به طراحی شهری عمودی به عنوان امری اجتناب ناپذیر در عصر حاضر نگاه شده است و در کنار آن در جهت سلامت شهر و منظر مناسب، طراحی فضای سبز عمودی میتواند مثر ثمر باشد. در مقاله ای تحت عنوان (شهر عمودی (متراکم) و توسعه پایدار- در مرکز تحقیقات جغرافیا و برنامه ریزی ایران) از شهر عمودی به عنوان دستیابی به شهر پایدار نام برده شده است لذا بایستی مواردی از قبیل مشخصات مناطق متراکم، طبقات اجتماعی خاص، حد و مرز افزایش تراکم، منظر و سیمای شهرهای متراکم و عوامل برون زا و مدیریتی شهر همواره توجه نمود.

۴- کلیات

۴-۱- بافت شهری

گستره ای هم پیوند است که با ریخت شناسی های متفاوت طی دوران حیات شهری در داخل محدوده شهر و حاشیه آن در تداوم و پیوند با شهر شکل گرفته باشد. این گستره میتواند از بناها، مجموعه ها، راهها، فضاهای شهری، تاسیسات و تجهیزات شهری و یا ترکیبی از آنها تشکیل شده باشد. بافت شهر از دلبخش موجودیت کالبدی و مدنی به شرح ذیل تشکیل شده است:

۴-۲- موجودیت کالبدی شهر (جسم شهر)

شامل هرآنچه که کالبد شهر را میسازد میشود، از طراحی معماری (تک بنا) شروع و به طراحی شهر (فضاهای شهری) در نهایت کلیت بافت شهر میرسد که شامل متعلقات در فضای شهری (مبلمان شهر)، الحاقات و میباشد و در به طور کلی دربرگیرنده عناصر سخت (کلیه عوامل ساخته شده) عناصر نرم (فضای سبز) میباشد.

۴-۳- موجودیت مدنی (جان شهر)

به وجود آورنده جریان حیات و زندگی در کالبد شهر است. موجودیت مدنی شهر همچون تار و پودی کالبد شهر را به هم پیوند میدهد و به آن تمامیت میبخشد. همانند آنچه گفته شد شهر، با انسان، معنا پیدا میکند و تعاملات، فعالیت و زندگی او به شهر مفهوم و روحیه میدهد. شهر همچون سیستمی عمل میکند که موجودیت کالبدی و مدنی اش بایستی در درون سیستم به تعادل و وحدت درونی برسند تا ادامه حیات سیستم با مشکل مواجه نگردد و از طرفی این سیستم هم بایستی با محیط پیرامون خود در تعادل و سازگاری باشد تا کیفیت زیستی اش را حفظ کند.

۴-۴- تراکم، فشردگی و گسترش بافت شهر:

فشردگی بافت شهر:

بافت شهر متأثر از عواملی همچون افزایش جمعیت و تجمع تسهیلات شهری خصوصاً در کلانشهرها، افزایش قیمت زمین و اندیشه هایی همچون نیل به توسعه پایدار شهر، افزایش فضاهای باز و سبز شهری و دچار تراکم و گسترش در جهت افقی و عمودی میشود که در ذیل جنبه های آن، به طور اختصار توضیح داده میشود:

- جنبه فیزیکی: تراکم نسبتاً بالای توده های ساختمانی خصوصاً در کلانشهرها و مراکز شهر.
- جنبه عملکردی: امکان دسترسی سهل و آسان مردم خصوصاً عابرین پیاده به تسهیلات شهری و کوتاه کردن مسیرها در شهر را منجر میشود.
- جنبه اجتماعی: تراکم در شهر سبب افزایش تعاملات اجتماعی، امنیت در خیابانها و کاهش جرم و جنایت می شود.
- جنبه اقتصادی: فشردگی شهر و تعاملات اجتماعی سبب ایجاد قرارگاههای رفتاری میشود لکن سبب رونق مراکز تجاری و بازارها میشود.

- جنبه محیطی: فشردگی شهر آلودگی هوا، ترافیک سنگین وسایل نقلیه موتوری، کمبود فضاهای باز، کمبود فضاهای سبز و از طرفی استفاده از زمینهای بایر و متروک شهری را به دنبال دارد.
- جنبه سیاسی: فشردگی شهر، طرحی است در جهت نیل به توسعه پایدار شهری.

۴-۵- روانشناسی شهر

تعاملات اجتماعی

یکی از مهمترین ابعاد و ویژگی های فضاهای عمومی، ایجاد فرصتهای لازم جهت تعاملات اجتماعی میباشد. هنگامی که مردم با سایر افراد جامعه تعامل میکنند رابطه قویتری با مکان و جامعه خود احساس میکنند. این عامل با تعیین میزان حضورپذیری اجتماعی، شکل گیری شبکه های اجتماعی در ساعات مختلف شبانه روزی قابل اندازه گیری و ارزیابی است (دانشپور، چرخچیان، ۱۳۸۶). اجتماع پذیری در فضاهای عمومی بر پایه نیاز مردم به حس تعلق اجتماعی و تعامل با یکدیگر قرار دارد و این امر در یک فضای اجتماعی حمایت کننده در کنار تامین آسایش فیزیولوژیکی (Lang, j 1994) ادعای قلمرو، حس مالکیت و دریافت عدالت در فضا میسر خواهد بود (Alexander, 1986).

۴-۶- ریخت شناسی شهر

منظر و سیما

چشم انسان نیاز به دیدن عناصر زیبا در محیط اطراف خود دارد. زیبایی اول به وسیله چشم سر (عینیت) دیده، به وسیله ذهن (ذهنیت) درک و به وسیله این همانی، سلیقه، عواطف و احساسات فرد اندازه گیری میشود. درک هر نفر از زیبایی متفاوت و منحصر به خودش می باشد بنابراین نمیتوان برای آن اندازه و درجه ای استاندارد پیش بینی کرد. انسان برای حضور در شهر، همانطور که گفته شد در جهت رفع نیازهایش نیاز به تفریح و گذران اوقات دارد و بدیهی است در مکانهایی حضور مستمر پیدا میکند که برایش حس خوشایندی و زیبایی داشته باشد و به او آرامش بصری بدهد. این امر موجب نقش انگیزی و هویت فضا توسط فرد میشود. یادمان باشد شهر، برای مردم است.

۴-۷- هویت شهر

مولفه های طبیعی هویت: این جنبه از ارکان هویت شامل عناصر و ویژگی های طبیعی و ساختاری شهر از جمله کوه، رودخانه، جنگل و کلیه نشانه های آشنا برای مردم میباشد که میتواند به عنوان یکی از خصوصیات فضا، قابل درک و شناسایی باشد و جنبه آرامش به انسان را داشته باشد.

مولفه های انسانی هویت: عموماً در شهر بین فرد و فضا یا کالبد فضایی شهر، ارتباطی برقرار میشود که در ذهن انسان جای میگیرد و زمینه ساز برداشت ذهنی او را محیط اطراف است. مانند قرارگاههای رفتاری، مراکز گردهمایی و...

مولفه های مصنوع هویت: کلیه ساخته های دست بشر و عناصر کالبدی مصنوع، عملکردی، فضایی و بصری با تمام ویژگیهایشان مانند فرم، رنگ، تناسبات، تباین و..... به عنوان کالبد یا لباس شهر، یکی از عوامل اصلی این همایی فرد و در نهایت شکل گیری هویت شهر میباشد و در صورت حفظ هویت، فضا به مکان تبدیل شده و در ذهن همگان جای میگیرد.

۴-۸- بحران هویتی شهرهای جدید

در عصر حاضر با افزایش چشمگیر جمعیت، شهرها ناگزیر به گسترش افقی و عمودی شده اند. همین امر موجب تراکم زیاد (خصوصاً در کلانشهرها) و در نهایت ایجاد حس بی مکانی (بی هویتی) و عدم خوانایی شده است. لذا بحران هویت به یک بحران جهانی تبدیل شده است و آینده شهرها رو به پوچی میرود. امروزه آگاهی از دیگران، مکانها و امکان نقل و انتقال و مسافرت و یا

مهاجرت احساس ریشه دار بودن در مکان را از میان برده و در تبادل آن نوعی آگاهی مکانی به وجود آورده است. همین امر مسئله ارزیابی مکان را مهمتر از گذشته کرده است. (رضا زاده، ۱۳۸۵) هویت یکی از عوامل مهمی است که در شهر مشارکت عمومی مردم، سرزندگی، خوانایی را به دنبال داشته لذا هویت شهر و فضای شهری شامل: هویت مکانی، هویت تاریخی، هویت اقتصادی و هویت فردی می‌شود.

۵- محدوده مورد مطالعه

۵-۱- معرفی محدوده:

محله کیانپارس، یکی از معروف‌ترین محلات شهر اهواز می‌باشد، که به مرور زمان، به عنوان یکی از محله‌های اعیان‌نشین این شهر، و به عنوان یک قطب تجاری نامگذاری شده است. این منطقه در غرب رودخانه کارون و حد فاصل پل سیاه تا پل سوم اهواز، قرار دارد. در سال‌های اخیر، آپارتمان‌سازی، چهره این منطقه را دگرگون نموده‌است. محله کیانپارس، دارای سه بخش بوده، که این بخش‌ها، توسط ۳ میدان، تفکیک می‌شوند. منطقه ی بعد از میدان گردشگر (فلکه سوم) دارای ۴۰ خیابان اصلی، در قالب ۲۰ خیابان شرقی و ۲۰ خیابان غربی می‌باشد. خیابان‌های شرقی؛ سمت رودخانه کارون و خیابان‌های غربی؛ هم‌جوار منطقه کیان‌آباد می‌باشند. در مجموع از نظر ساکنان این منطقه خیابان‌های غربی بهتر از خیابان‌های شرقی ارزیابی می‌شوند. بلوار اصلی کیانپارس چمران نام دارد، که به بلوار مدرس، منتهی می‌شود. خیابان‌های شرقی و غربی کیانپارس، در دو طرف بلوار چمران واقع شده‌اند.

۲

شکل (۲) نقشه شهر اهواز - محدوده مورد مطالعه منبع (www.googlemap.com)

۶- بررسی محدوده مورد مطالعه

۶-۱- نظام کالبدی

همانطور که ذکر شد در دوره معاصر خصوصا سالهای اخیر شاهد افزایش چشمگیر جمعیت در پس مهاجرت بی رویه به کلانشهرها و خالی شدن روستاها و شهرهای کوچک، همچنین تمرکز مراکز تجاری، اداری، فرهنگی و تفریحی در مناطق خاص شهر، سبب ایجاد قطبهای شهری شده است که این مسئله سبب بروز سفرهای زیاد درون شهری در پس آن ترافیک، آلودگی زیست محیطی ناشی از حمل و نقل وسایل نقلیه موتوری، کمبود فضای سبز و فضاهای باز شهری گردیده و با توجه به شرایط یکسان و عدم ارتقای سیستم زیر ساخت شهری (آب و فاضلاب و ...) و طراحی قدیمی و ظرفیت آنها بر حسب آمار جمعیتی سالیان گذشته، متأسفانه دیده شده که ساکنین برج ها و ساخت و سازهای جدید همواره با مشکل قطعی آب به دلیل فشار کم، گرفتگی فاضلاب و مشکلاتی از این قبیل روبرو هستند و مسائل مذکور بیشتر سبب بروز توزیع نامناسب فضایی شهرها (گسترش عمودی و افقی- فشرده‌گی) شده است. تا جایی که مثلاً تهران به کشوری درون ایران تبدیل شده و پس از آن در کلانشهرها خصوصاً شهر اهواز با این مسئله مواجه هستیم که در سالهای اخیر دولت و برنامه ریزان را با چالش جدی روبرو کرده است. عدم توجه به نظام شهری و نحوه پراکنش مراکز و کانون های شهری در پهنه سرزمین از یک سو و رشد شتابان شهرنشینی از سوی دیگر، به گسیختگی و عدم انسجام در ساختار فضایی منجر خواهد شد. فرآیند رشد شهری و تمرکزگرایی در نظام شهری ایران ضمن برهم زدن توازن جمعیت بین سکونتگاه ها، باعث آلودگی های زیست محیطی، تخریب باغات و اراضی کشاورزی، رشد حاشیه نشینی و کمبود سرانه فضاهای عمومی و خدماتی در شهرها شده است. جهت اصلاح نظام شهری و دستیابی به نظام شهری متوازن در کشور، توجه به شهرهای کوچک و میانی و طرح های آمایش سرزمین بسیار ضرورت دارد.

یزدانی، رئیس گروه تخصصی شهرسازی شورای مرکزی سازمان نظام مهندسی ساختمان کشور در مورد محله کیانپارس اهواز گفت: ساخت و سازهای غیرمتعارفی با طبقات بالا بعضاً در قالب مجتمع های تجاری و خدماتی و بدون رعایت منظر شهری در منطقه کیانپارس در حال انجام است. به عنوان نمونه می توان به احداث سیتی سنتر خلیج فارس جنب پل شهید صیاد شیرازی اشاره کرد که با سطح اشغال نزدیک به ۱۰۰ درصد و با حجم زیادی از واحدهای تجاری و خدماتی بدون بررسی اثرات ترافیکی احداث مجتمع مذکور به شبکه های ارتباطی اطراف و سایر موضوعاتی که در احداث اینگونه مجتمع ها لازم است، نادیده گرفته شده است. وی خاطر نشان کرد: احداث مجتمع های تجاری و خدماتی در کنار معابری که دارای نقش و عملکرد شریانی بوده و با احداث مجتمع های خدماتی در اطراف آن مشکلاتی ایجاد کرده اند که از جمله آن ها می توان به مجتمع اداری تشریفات و مجتمع الماس اشاره کرد ضرورت دارد اثرات فضایی و کالبدی احداث مجتمع های مذکور به ساختمان های اطراف و نیز اثرات ترافیکی آن بر شبکه های ارتباطی موجود مورد بررسی فنی و کارشناسی قرار گیرد. (www.nezam-khz.ir) یکی از مشکلات امروزه در رویکرد و نحوه برخورد مدیریت شهری و گرایش آن ها به اینگونه ساخت و سازها وجود دارد، رقابت وجود در زمینه فروش تراکم و کسب درآمد بیشتر برای شهرداری ها است بدون آنکه تبعات و اثرات اینگونه ساخت وسازها، تناسب آن ها با ساختمان های اطراف، نوع اقلیم و نمای شهری مدنظر قرار گیرد. از نظر اصول شهری افزایش بی رویه تراکم و در نظر گرفتن الگوهای مختلف سکونت در شهرها منجر به بی نظمی و آشفتگی در سیما و منظر شهری و بهم خوردن ساخت شهرها می شود لذا منطقی به نظر می رسد مدیریت شهری به دنبال ایجاد درآمد پایدار برای شهرها باشد. (www.nezam-khz.ir)

شکل (۳) نمایی از ساختمانهای بلند مرتبه در محله کیانپارس

شکل (۴) نمایی از بلوار ساحلی و یکی از میدانهای محله کیانپارس منبع (مگانده)

با برج سازی ها و ساختمان سازی های بی رویه، جمعیت کیانپارس در سال های اخیر چند برابر شده و با توجه به مرفه نشین بودن این منطقه، بسیاری ساکنان دو یا چند اتومبیل دارند. محله کیانپارس به محل تفرج و تفریح شبانه بسیاری از ساکنان اهواز مبدل شده است. اینها همه افزایش ترافیک در خیابان اصلی این محله را موجب شده، که احتمالاً شدیدتر هم خواهد شد. تعریض خیابانها با موانع اساسی مواجه است و تغییر چراغها و نمادهای راهنمایی رانندگی این محله هم فقط تا حدودی در مهار ترافیک مؤثر بوده می باشد. لازم به ذکر است که بلند مرتبه سازی در محله کیانپارس اهواز منجر به خلق فضاهای باز و امن شهری نشده بلکه محله در گرو سیاست های اقتصادی ناکارآمد و فروش تراکم قرار گرفته است.

۶-۲- نظام اجتماعی

ساکنان این محله به لحاظ اقتصادی از شرایط بهتری در مقایسه با بسیاری محلات دیگر شهر اهواز برخوردارند و در انتخاب محله زندگی خود اختیار زیادی داشته اند. از نظر سطح سواد نیز در جایگاه بالاتری قرار دارند. محله کیان پارس در غرب اهواز و در جنوب اراضی کیان آباد به موازات راه آهن و رود کارون قرار گرفته است. در زمانی که موسسه مهندسين مشاور دکتر علی ادیبی طرح جامع و تفصیلی اهواز را در پیش از انقلاب تهیه می کرد، دارای ۳۴۰۷۴۵۸ متر مربع مساحت کل و ۱۲۴۹۵۹۲ متر اراضی ساخته شده و از ۵۹۸۱ نفر جمعیت برخوردار بود که در هر هکتار ۴۸ نفر سکونت داشتند.

در آن زمان، ۹۰۰ واحد مسکونی در این منطقه وجود داشت. ساکنین اولیه این محله را تجار، کارمندان دولت، کارکنان شرکت نفت و شرکت های ساختمانی تشکیل می دهند بنابراین اهالی کیانپارس از نظر اقتصادی، سطح سواد، فرهنگ در وضعیت خوبی قرار داشتند. اگرچه در آن مقطع محله ای فاقد هویت مشخص به شمار می رفت و شکلی روستایی داشت اما استقرار خانه های سازمانی نورد، ژاندارمری، بانک سپه و... کیانپارس را روستایی مدرن در موقعیتی خاص قرار می داد که در زمانی کوتاه دچار تحول و دگرگونی شد. در منطقه کیانپارس از زمان شکل گیری تانکون اقوام و ادیان گوناگونی به صورت مسالمت آمیز زندگی می کنند. وجود مساجد بسیار، وجود آرامستان زرتشتیان، وجود کلیسا، وجود مرکز فرهنگی مذهبی آشوریان از جمله دلایل این ادعا است.

و کیان پارس فعلی، شکل دگرگون شده محله ای کم جمعیت و آرام برای ساکنانش قدیمی خویش است. طبق اعلام شهرداری منطقه ۲ اهواز، وسعت این منطقه ۷۲۸ هکتار و ۸۹۳۰ متر مربع می باشد.

۷- یافته های پژوهش

۷-۱- جامعه آماری و حجم نمونه

براساس آخرین آمار مستند از سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۰، شهر اهواز به عنوان هفتمین شهر پرجمعیت ایران با جمعیتی بالغ بر ۱۱۱۲۰۲۱ نفر و جمعیت منطقه ۲ شهرداری اهواز (محله کیانپارس) بالغ بر ۹۸۶۱۴ نفر میباشد. نمونه گیری در پژوهش حاضر به کمک فرمول کوکران در سطح شهر اهواز و با ضریب اطمینان ۹۵ درصد، همچنین با در نظر گرفتن حداکثر ناهمگنی ($p=q=0/5$) بوده که ۱۹۰ نفر، به عنوان جامعه نمونه انتخاب شده است. که از این میان ۹۵ پرسشنامه در میان عموم مردم و ۹۵ پرسشنامه در میان متخصصین معماری و منظر، شهرساز، برنامه ریز و اقتصاد دان توزیع گشته است.

۷-۲- یافته ها و مستندات پرسشنامه:

درپژوهش پیش رو، مجموع حجم نمونه، ۱۹۰ نفر است که از این میزان ۵۹/۵ درصد از پرسش شوندهگان مرد و ۴۰/۵ درصد نیز زن بوده اند؛ همچنین توزیع سنی پرسش شوندهگان در این پژوهش که در قالب یک سؤال بسته ۴ گزینه ای بوده است، در ۴ گروه سنی تقسیم بندی شده است و نتایج حاکی از آن بود که ۵۶/۱۴ درصد بین ۱۸ تا ۲۴ سال، ۲۴/۹۶ درصد بین ۲۴ تا ۳۰ سال، ۳۰/۶۸ درصد بین ۳۰ تا ۳۶ سال و ۲۹/۸ درصد ۳۶ سال به بالا بوده اند. برای متغیر نوع اشتغال، برای شهروندان عام یک سؤال بسته ۵ گزینه ای و برای شهروندان متخصص یک سؤال بسته ۴ گزینه ای در نظر گرفته شده که در این باره، در میان عامه مردم ۶۴/۶ درصد شاغل بوده و ۳۵/۴ درصد بیکار بوده که در جدول شماره ۱ می توان نحوه توزیع متغیر مذکور را مشاهده کرد:

جدول (۱) نوع اشتغال عامه مردم منبع: مطالعات میدانی و محاسبات نگارنده

کارمند	۴۰
مشاغل خدماتی	۱۵/۶۲
مشاغل کشاورزی	۰
مشاغل آزاد	۳۶/۴
مشاغل صنعتی	۱۹/۹۸

همچنین نتایج گردآوری شده در میان متخصصین بدین گونه بوده که در جدول شماره ۲ می توان نحوه توزیع متغیر مذکور را مشاهده کرد:

جدول (۲) نوع اشتغال متخصصین منبع: مطالعات میدانی و محاسبه نگارنده

معمار	۱۴/۹
معمار منظر	۲۴/۸۲
برنامه ریز شهری- منطقه ای	۱۶/۶
طراح شهر	۱۳/۶۸
جامعه شناس	۱۱/۷۸
اقتصاد دان	۱۸/۲۲

علاوه بر متغیرهای ذکر شده در زمینه مشخصات پاسخ دهندگان، درباره میزان تحصیلات آنان برای شهروندان عام یک سؤال بسته ۵ گزینه ای و برای شهروندان متخصص یک سؤال بسته ۴ گزینه ای در نظر گرفته شده که در این باره، در میان عموم بیشترین با ۳۱ درصد مربوط به مقطع لیسانس بوده و کمترین میزان نیز با ۱۳/۴ درصد مربوط به مقطع دیپلم بوده که در جدول شماره ۳ می توان نحوه توزیع متغیر مذکور را مشاهده کرد:

جدول (۳) میزان تحصیلات عامه مردم منبع: مطالعات میدانی و محاسبات نگارنده

بی سواد(زیر سیکل)	۷/۴۸
دیپلم	۲۴/۳۲
فوق دیپلم	۳۰/۴
لیسانس	۲۷/۸
فوق لیسانس و بالاتر	۱۰

همچنین نتایج گردآوری شده در میان متخصصین بدین گونه بوده که در جدول شماره ۴ می توان نحوه توزیع متغیر مذکور را مشاهده کرد:

جدول (۴) میزان تحصیلات شهروندان متخصص، منبع: مطالعات میدانی و محاسبات نگارنده

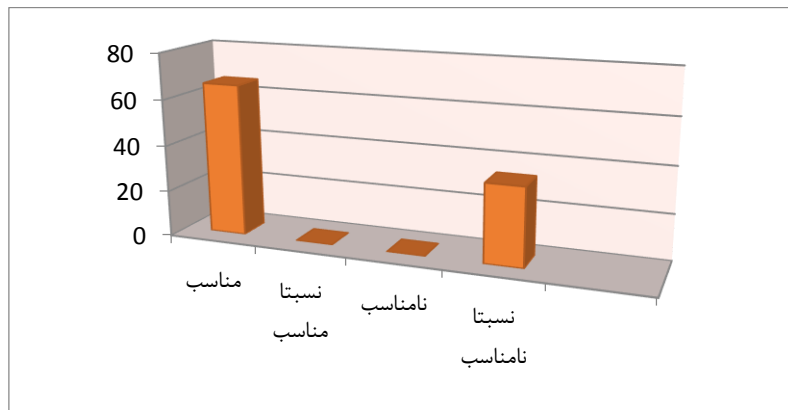
دیپلم	۶/۹۶
فوق دیپلم	۲۹/۸۸
لیسانس	۱۷/۹۴
فوق لیسانس و بالاتر	۴۵/۲۲

۷-۳- گسترش عمودی محله کیانپارس از دیدگاه شهروندان اهوازی

برحسب مطالعات میدانی و ارزیابی پرسشنامه ها، اکثریت قریب به اتفاق مردم، محله کیانپارس را برای انجام خرید و دیگر مشغولیت‌های روزانه خود، به عنوان گزینه ای میدانند که به خوبی توانسته است نیازهای آنها را پاسخگو باشد. لکن از تجمع مراکز تجاری موفق و کاربری های خاص محله تاحدی ناراضی بودند به منزله اینکه باعث افت کیفی مراکز تجاری، افول اقتصاد و رکود قیمت زمین در منطقه محل سکونت خود، در شهر شده است. تحلیل و بررسی پرسشنامه های توزیع شده میان ساکنین آن محله نشان می دهد که علی رغم همه ی تفاوت های موجود و مدرن تر بودن این محله ، شاخص هویتی قابل ذکری وجود ندارد. آنچه شهروندان قدیمی این محله از آن همواره با حسی خوشایند یاد می کنند ، آرامش و نظم حاکم بر این محله در گذشته بوده است . آرامشی که امروز در سایه ی گسترش سریع و بدون مطالعه دچار دگرگونی شده و در نهایت حس تعلق خاطر به این محله را از بین برده است . تا آنجا که امروز بسیاری از ساکنان این محله ، کیانپارس را با شلوغی ، بی نظمی و سرو صدا می شناسند . البته عناصر جدیدتری همچون مراکز خرید نظیر بازار مرو ، برج و ... و آبشار مصنوعی رنگین کمان کارون در کناره های پل هفتم اهواز، نیز جاده ی ساحلی محدوده این محله از جمله مواردی ست که شهروندان بدان اشاره کرده اند.

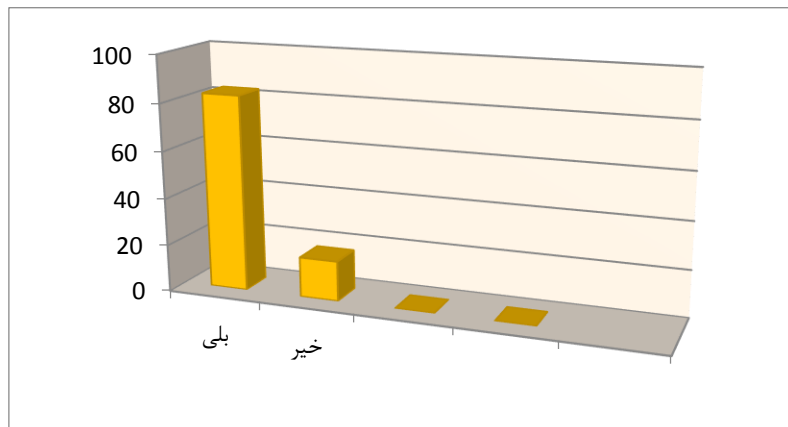
پس از ارزیابی پاسخ پرسشنامه هایی که بین عموم مردم اهواز توزیع شد، ۳۴ درصد از پرسش شوندگان کالبد، سیما و منظر بصری محله کیانپارس را دارای کمی اغتشاش و نسبتا نامناسب ارزیابی کردند و ۶۶ درصد از آنها از منظر بصری، فضاهای محله و کاربری های مستقر در آن راضی بودند و آن را مناسب ارزیابی کردند.

نمودار ذیل گویای این مدعاست:

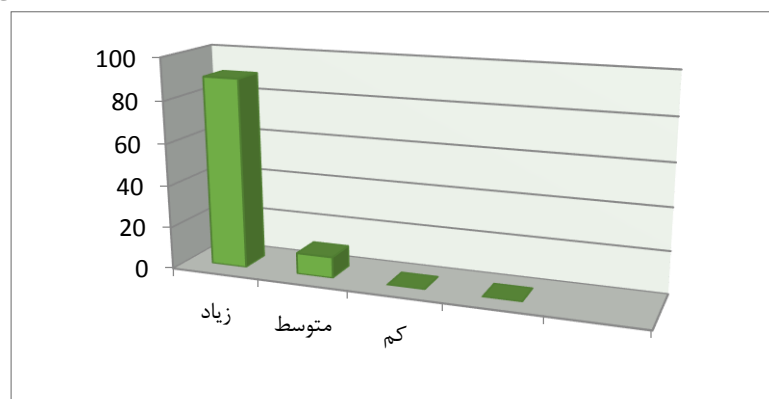
نمودار ۱: ارزیابی رضایتمندی مردم در مورد کالبد، سیما و منظر بصری محله کیانپارس منبع: مطالعات میدانی نگارنده

در جواب سوالی که در خصوص تجمع مراکز تجاری، اداری و تفریحی در محله کیانپارس بود ۸۳ درصد از این موضوع ناراضی و ۱۷ درصد با کارکرد آن موافق بودند، نمودار زیر این ارزیابی را نشان میدهد:

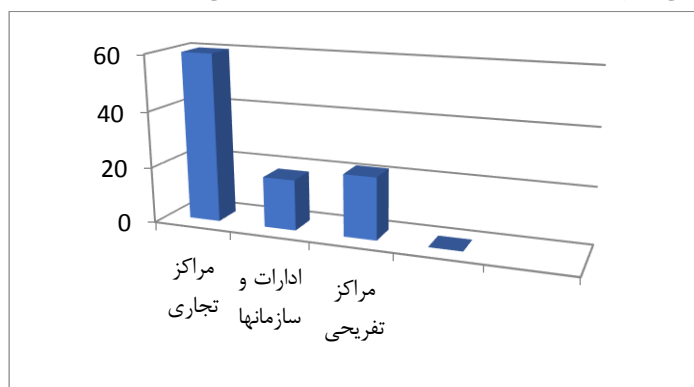
نمودار ۲: ارزیابی رضایتمندی مردم اهواز از تجمع کاربری ها در محله کیانپارس منبع: مطالعات میدانی نگارنده

در جواب سوالی که در خصوص میزان آلودگی صوتی و آلودگی زیست محیطی در محله کیانپارس با عامه مردم اهواز مطرح شد ۹۰ درصد از پاسخگویان میزان این شاخص را بالا و ۱۰ درصد نسبتا بالا عنوان کردند، نمودار زیر این ارزیابی را نشان میدهد:

نمودار ۳: نمودار ارزیابی آلودگی صوتی و زیست محیطی در محله کیانپارس اهواز از دید مردم منبع: مطالعات میدانی نگارنده

سوالی در پرسشنامه با عنوان همه شمول بودن کاربری های محله کیانپارس از مردم به صورت باز (بدون گزینه) مطرح شد و اکثرا متفق القول بودند که بهترین مراکز تجاری، اجناس، رستورانها، کافی شاپ ها و ... در این محله جمع شده اند و تنها درصدی از جامعه آماری در شهر توان خرید در آنها را دارد لکن میزان سفرهای روزانه (در پیک صبح و عصر) چه برای عابرین پیاده و چه وسایل نقلیه موتوری نشان دهنده این است که گرچه مردم توان خرید در مراکز تجاری کیانپارس هم نداشته باشند ولی از حیث یک سری باورهای غلط و عادات و اخلاقیهای مخرب اجتماعی (چشم و هم چشمی، تفاخر و ...) برای خرید به این محله میروند و طبق گفته عده ای از پرسش شوندگان: جنس خوب فقط در این محله یافت میشود! - لذا این مسئله جای نگرانی دارد و به نوبه خود چهره شهر، اخلاق اجتماعی و روحیه شهر را تحت تاثیر خود قرار داده است. نمودار ذیل برگرفته از یافته های پرسشنامه گویای درصد سفرهای روزانه مردم علی رغم همه شمول بودن آن برای مقاصد گوناگون، می باشد.

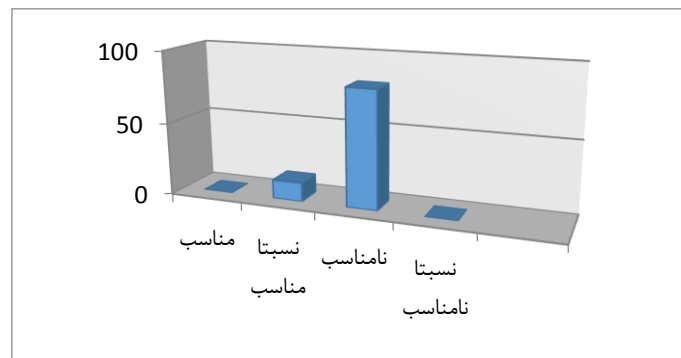

نمودار ۴: نمودار ارزیابی سفرهای روزانه مردم از سطح شهر به محله کیانپارسمنبع: مطالعات میدانی نگارنده

از زبان مردم با مسئولین شهر: در مصاحبه ای که با جمعی از مردم شهر اهواز انجام شد، ضمن اینکه از زحمات و توجهات مسئولین شهر نسبت به کیانپارس تشکر کردند، همت مبذول شده برای رشد و توسعه متوازن محله کیانپارس را کافی ندانستند. و خاطر نشان کردند که همه باید دست به دست هم بدهیم تا شهر و محله ای زیباتر و سالمتر بسازیم. در کنار شورای شهر، تشکیل شوراهای محلات و خیابانها و کوچه ها در بهبود اوضاع بسیار مؤثر و الگویی راهگشاست. اگر در خیابان اصلی کیانپارس قدم بزنید، مسئله مشهودی است که این جامعه سالم نیست! توسعه در این محله متوازن نیست. از بُعد فرهنگی، چه در رانندگی، چه در احترام به حقوق یکدیگر، احترام به کرامت انسانی زنان، مراقبت از محیط زیست و ... ضعف می بینیم. سیستم تفکیک و بازیافت زباله که در بعضی مناطق اهواز هست، در کیانپارس وجود ندارد. آلودگی صوتی شاید در کمتر محله ای به اندازه کیانپارس وجود داشته باشد که خود موجب تضعیف اعصاب و لطمه روحی به مردم می شود. باید برای همه اینها فکری شود.

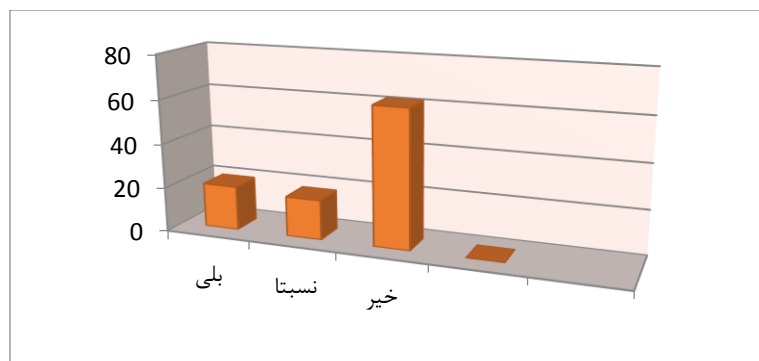
۷-۴- گسترش عمودی محله کیانپارس از دیدگاه متخصصین در اهواز

برحسب مطالعات میدانی و ارزیابی پرسشنامه هایی که بین متخصصین شهر اهواز توزیع شد، اکثریت آنها در مسئله تمرکز گرایی بیش از حد محله کیانپارس و بازتاب نه چندان خوب آن در مسائل زیست محیطی، اجتماعی، اقتصادی و روحیه جامعه تفاهم داشتند و تایید کردند که بلند مرتبه سازی نتوانسته سبب خلق فضاهای باز و امن شهری در محله شود بلکه ساخت و ساز بیش از ظرفیت محله و خیابان را به همراه داشته و همانگونه که ذکر شد زیرساختهای شهری ظرفیت پوشش جامعه آماری جدید در محله را ندارند. در پرسشنامه متخصصین سوالی در مورد تمرکز گرایی کاربری ها (تبدیل به قطب شدن) محله کیانپارس مطرح شد و ۸۱ درصد پرسش شوندگان اثرات آن را نامناسب ۱۳ درصد نسبتا مناسب و ۶ درصد از آنها با تمرکز گرایی در محله مذکور موافق بودند و آن را مناسب شمردند. نمودار ذیل از یافته های پژوهش گویای این مدعاست:

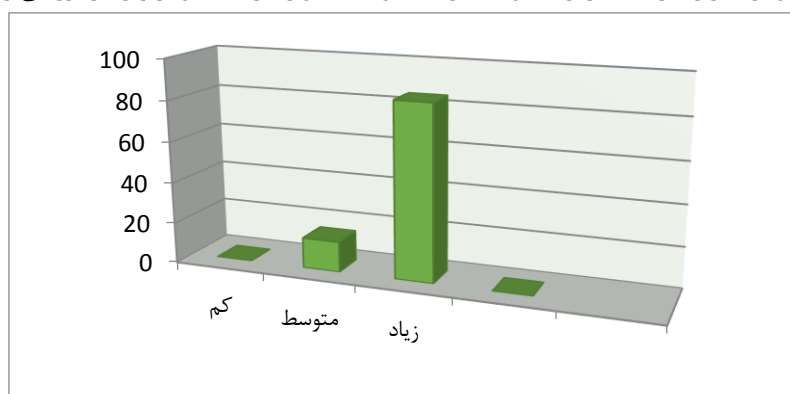
نمودار ۵: ارزیابی نظرسنجی متخصصین در مورد تمرکز گرایی محله کیانپارس، منبع: مطالعات میدانی نگارنده

در مورد کالبد، سیما و منظر بصری محله کیانپارس، ۲۰ درصد از پرسش شونده‌گان این مولفه را مناسب، ۱۸ درصد نسبتا مناسب و ۶۲ درصد آن را نامناسب و ناهمخوان تلقی کردند و راضی نبودند. نمودار ذیل برگرفته از یافته‌های پژوهش این ارزیابی را نشان می‌دهد:

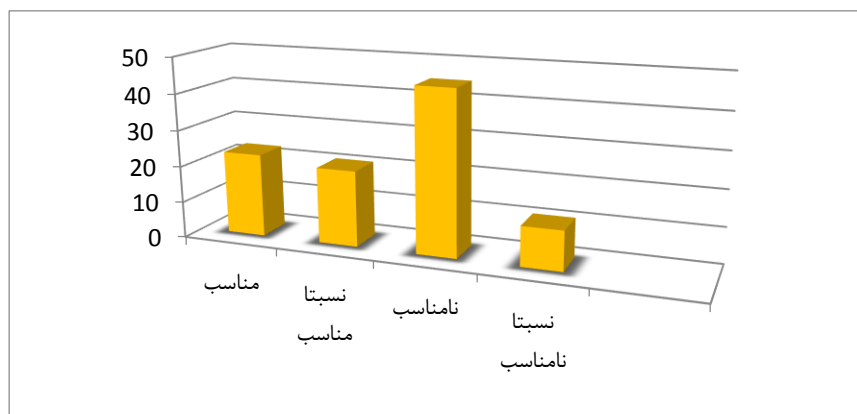
نمودار ۶: ارزیابی رضایتمندی متخصصین در مورد کالبد، سیما و منظر بصری محله کیانپارس، منبع: مطالعات میدانی نگارنده

در جواب سوالی که در خصوص میزان آلودگی صوتی و آلودگی زیست محیطی در محله کیانپارس با متخصصین اهواز مطرح شد ۸۵ درصد از پاسخگویان میزان این شاخص را بالا و ۱۵ درصد متوسط عنوان کردند، نمودار زیر این ارزیابی را نشان می‌دهد:

نمودار ۷: نمودار ارزیابی آلودگی صوتی و زیست محیطی در محله کیانپارس اهواز از دید متخصصین، منبع: مطالعات میدانی نگارنده

همچنین در جواب سوالی که در خصوص شاخص‌های هویت و نقش‌انگیزی محله کیانپارس با متخصصین اهواز مطرح شد ۲۳ درصد از پاسخگویان میزان این شاخص را مناسب، ۲۱ درصد نسبتا مناسب، ۱۱ درصد نسبتا نامناسب و ۴۵ درصد هویت و نقش‌انگیزی محله کیانپارس را نامناسب عنوان کردند، نمودار زیر این ارزیابی را نشان می‌دهد:

نمودار ۸: نمودار ارزیابی هویت و نقش انگیزی محله کیانپارس اهواز از دید متخصصین، منبع: مطالعات میدانی نگارنده

نتیجه گیری

در دوران معاصر با توجه به افزایش جمعیت خصوصاً در کلانشهرها طراحان و برنامه ریزان ناچار به گسترش شهر در سطح و ارتفاع شده اند. توسعه به هر گونه ای در شهر بایستی اولاً باید منشاء درونی داشته باشد و بعد از آن موزون و متوازن باشد و در کنار رشد کالبدی شهر، به رشد اقتصادی آن نیز از نظر ایجاد اشتغال و امکانات اجتماعی و رفاهی مردم و مسائلی مثل احیای بافتهای فرسوده پرداخته شود و یکنواخت باشد. هدف اصلی طراحی شهری عمودی به عنوان یک رویکرد شهرسازی معاصر، خلق فضاهای باز، فضای سبز، پارکینگ ها و تقویت فضاهای شهری و تفریحی میباشد. لذا مواردی که بایستی مدنظر قرارگیرد، توجه به تراکم خیابان، ظرفیت زیرساختها، منظر و سیمای شهری، ترافیک، آلودگی صوتی و زیست محیطی است.

در اکثر موارد مانند نمونه مورد بحث در این پژوهش، بلند مرتبه سازی نتوانسته سبب خلق فضاهای باز و بهبود جانمایی فضاهای شهری شود بلکه به ساخت و ساز بیشتر، فروش تراکم و سوداگری بدل شده است که بازتابی جز کمبود پارکینگ، کمبود فضای سبز و باز شهری، آلودگی هوا و ترافیک، تمرکز فعالیتها در یک محدوده خاص و افت اقتصاد در دیگر محلات، فاصله طبقاتی و.... نخواهد داشت. میتوان گفت علت عمده این معضل، نگاه درآمدی به طرح های توسعه شهری است. در اولین گام برای بهبود وضعیت شهرسازی، شهرداری ها باید به دنبال ایجاد منابع پایدار درآمدی باشند و تا زمانی که درآمد شهرداری ها متکی بر عوارض حاصل از صدور پروانه ساختمانی یا فروش تراکم باشد، این معضلات پابرجاست.

طراحان و برنامه ریزان شهری بایستی در جهت حقوق شهروندی تلاش بیشتری کنند. چرا که شهر موجودی زنده است، نفس می کشد و رشد میکند. لکن مردم باید بتوانند نیازهای خود را در آن مرتفع سازند، به تعاملات اجتماعی بپردازند و چهره شهر را بشناسند (شهر دارای هویت باشد) - توسعه بایستی در جهت فرهنگ بومی، سنت و تاریخ یک شهر یا محله باشد و به عوامل اجتماعی، اقتصادی و کارکردی آن توجه لازم مبذول شود. توسعه در صورتی قابل قبول است که کلیه حقوق شهروندی در آن برنامه ریزی شود، و به آن عمل شود. به امید اینکه مسئولین شهری از پی ریزی ایده های مردمی، شهرهای هویت مدار و آشنا با مردم، و به کار گرفتن مسائل مذکور، جلوگیری به عمل نیاورند.

منابع

- ۱- بحرینی، سید حسین (۱۳۷۷)، فرآیند طراحی شهری - انتشارات دانشگاه تهران - تهران
- ۲- پورمختار... (۱۳۹۱) - بازنشاسی مفاهیم و ویژگی های توسعه پایدار شهری در منظر شهرهای سنتی ایران
- ۳- جهانشاد، زهرا (بی تا) اجرای فضای سبز عمودی، پژوهشگر کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه پیام نور اهر
- ۴- رزاقی اصل، سینا، مجتبی مهدوی نیا، محسن فیضی، عبدالهادی دانشپور (۱۳۸۹) طراحی شهری عمودی؛ مفاهیم و الزامات تحقق آن در کلان شهری تهران - مجله باغ نظر، شماره سیزدهم سال هفتم

- ۵- کریمی مشاور، مهرداد، سید منصور امیری، علی اصغر ادیبی (۱۳۸۹) رابطه چگونگی قرارگیری ساختمانهای بلند مرتبه و منظر شهری- مجله باغ نظر، شماره سیزدهم سال هفتم
- ۶- گلکار، کوروش (۱۳۸۵)- مفهوم منظر شهری - فصلنامه آبادی شماره ۵۳- صص ۳۸-۴۷
- ۷- محمودی، امیرسعید (۱۳۸۵)- منظر شهری، مروری بر چند نظریه- فصلنامه آبادی شماره ۵۳- صص ۵۴-۶۱
- ۸- مضطرزاده، حامد، حجتی، وحیده (۱۳۹۲) شهر فشرده و پایداری شهری- مجله هنر شماره ۱۸۰
- ۹- وارثی، حمیدرضا (۱۳۹۰) محبوبه آقابابایی؛ بررسی مسائل اجتماعی و جمعیتی شهرهای جدید- فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۲۴
- ۱۰- یینگ، کین (۱۳۸۳)- طراحی اکولوژیک در معماری یا طراحی سبز. ترجمه: سیما زنگنه. مجله آبادی. شماره ۴۲. صص: ۱۶-

۲۵

- 11- Alexander Christopher, sara ishikawa, and murray shilversteir. 1986 pattern language which Fenerates multi- service centers. Berkeley center for Environmental structure.
- 12- -Lang, j (1994) . urban design. American experience vans no strand Reinhold.
- 13- Miller, Donald and Root, Geri de. (2004). "Integrating City planning and environmental improvement. Ash gate Publishing Company,.
- 14- Westminster city hall (2009) views and tall building, city management plan workshop briefing notes.
- 15- Wood, A. (2007). Sustainability, A new high- rise vernacular? The structure design of tall and special building, vole 16, Wiley inter science.
- 16- Yang, k (2006). A vertical theory of urban design. In :(Ads) Moore, M& Rowland, j urban design London: Rout hedge.

اصول طراحی زمین بازی کودکان براساس تصورات کودکان

نمونه موردی: پارک‌های منطقه یک شهر زنجان

مسعود نجفی^{۱*}، اسماعیل دوبران^۲، جمشید نورعلیشاهی^۳

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد طراحی شهری دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنجان

۲- استاد گروه شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنجان

۳- استاد گروه شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنجان

najafi.masoud65@gmail.com

چکیده

فضای شهری جایی است که زندگی روزمره شهروندان هرروز به صورت آگاهانه یا نا آگاهانه ادراک می شود. در این بین کودک و فضاهایی در مقیاس و نیاز او که جزئی خاص از شهروندان است، مورد بی توجهی قرار گرفته است. نوشتار حاضر برآن است تا ضمن بررسی وضعیت زمین های بازی موجود در پارک های منطقه یک شهر زنجان، انتظارات کودکان محدوده مورد نظر را بررسی نماید. هدف این پژوهش شناخت و بررسی وضعیت زمین های بازی کودکان در سطح منطقه یک شهر زنجان با توجه به نیازها و انتظارات کودکان و افزایش سطح حضور اجتماعی گروه های کودکان در فضای شهری می باشد. پرسش اساسی در این زمینه این است که تصورات و انتظارات کودکان امروزی از زمین های بازی چیست؟ جهت پاسخ به این پرسش فرض بر این بود که با شناخت و درک نیازها و انتظارات کودکان می توان کیفیت زمین بازی کودکان را ارتقاء بخشید. بدین منظور از روش تحقیق توصیفی - تبیینی استفاده شد که در آن شیوه گردآوری اطلاعات به دو روش میدانی و کتابخانه ای بوده است. در روش میدانی با استفاده از مشاهده و الگو برداری از ترسیم ذهنی و مصاحبه کودکان، داده های حاصل استخراج و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتایج حاصل نشان می دهد بین شناخت نیازها و انتظارات و ارتقاء کیفیت زمین های بازی رابطه معنادار وجود دارد.

واژگان کلیدی: کودک، بازی، زمین بازی، وسایل بازی

۱- مقدمه

کودکان به عنوان حساس ترین و آسیب پذیرترین گروه جامعه بوده و ضمن تأثیرپذیری از محیط پیرامون، قابلیت ها و توانایی های قابل توجهی در شکل دهی به آن دارند. با نگاهی گذرا به فضاهای شهری گذشته در ایران ملاحظه می شود که فضاهای مخصوص کودکان آنچنان که باید شکل نگرفته و نقش و حضور آنان بدلیل موقعیت تابع و تحت سلطه کودکان در فضای اجتماعی همواره در حاشیه توجه بوده اند. با افزایش روزافزون جمعیت شهرها و تغییر سبک زندگی به آپارتمان نشینی، کمبود این امر بیش از پیش احساس می شود. کودکان، نیازمند محیط هایی هستند که آنان را مخاطب قرار دهد، به چالش وادارد و جلب توجه کند تا

آنها مشاهده کنند و بیاندهند؛ در مورد زمین های بازی کودکان گرچه وسایل کنونی هنوز برای بسیاری از کودکان رضایت بخش است. ولی همانطور که ملاحظه می شود همین موارد نیازهای آنان را ارضا نکرده تا به تدریج بازی های رایانه ای و امثال آن حتی جایگزین یک پارک کسالت آور شود. امروزه می توان نمونه های بسیاری را در کشورهای مختلف برای این منظور یافت. پس می توان از این ایده های موفق و با توجه به نیازها و باورهای ملی، بومی استفاده نموده و در جهت بهبود این فضاها استفاده نمود. به دلیل آثار مخرب فضاهای های سرپوشیده از جمله سروصدای بیش از اندازه، عدم فضای کافی برای دویدن و فعالیت فیزیکی، عدم تهویه مناسب و از همه مهم تر مصنوعی بودن هیجانات ایجاد شده در کودکان، لزوم فضاهایی که کودک میل داشته باشد شخصاً و بدون همراه به بخش های بیرون از خانه راه یابد، آشنا شود و ارتباط برقرار کند بیشتر احساس می شود؛ فضاهایی که از ترس بازدارندگی یا کتک خوردن فعالیت هایی که پیش چشم والدین اجرا نمی کند یا در خفا تجربه و تکرار می کند، رهایی یافته و با هموعانی که خواسته هایی مشترک دارند هماهنگ با خواسته هایشان آماده کرده و توانایی های خود را نسبت به مقیاس فیزیکی و روانی مورد نظرشان به انجام برسانند. فعالیت هایی که با روشهای صحیح کودکان را برای زندگی در جامعه آینده آماده سازد.

۲- سؤال، فرضیه و روش تحقیق

هدف تحقیق حاضر شناخت و بررسی وضعیت زمین های بازی کودکان در سطح منطقه یک شهر زنجان با توجه به نیازها و انتظارات آنان و افزایش سطح حضور اجتماعی گروههای کودکان در فضای شهری می باشد. برای ارزیابی بهتر به تحلیل و مقایسه پارک های موجود در سطح منطقه پرداخته شد. این پژوهش در جهت یافتن پاسخ به این سؤال است که تصورات و انتظارات کودکان امروزی از زمین های بازی چیست؟ فرضیه تحقیق بر این اساس استوار است که :

به نظر می رسد با شناخت و درک نیازها و انتظارات کودکان می توان کیفیت زمین بازی کودکان را ارتقاء بخشید. این پژوهش از نوع توصیفی - تبیینی می باشد که در آن شیوه گردآوری اطلاعات به دو روش میدانی و کتابخانه ای بوده است. در روش میدانی با استفاده از مشاهدات و بررسی مطالب بدست آمده از سوی کودکان مورد مطالعه با ابزارهای مشارکتی مانند نقاشی و مصاحبه، داده های حاصل استخراج و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. منابع مورد استفاده در کتابها و مقالات علمی نیز پس از دسته بندی مورد بررسی قرار گرفت.

۳- کودک و خصوصیات آن

طبق تعریف فرهنگ فارسی معین، کودک به معنای کوچک، صغیر و فرزند است که به حد بلوغ نرسیده «دختر یا پسر» یا طفل آورده شده است. (معین، ۱۳۶۲: ۳۱-۱۷؛ نقل از شیعه ۱۳۹۱) در فرهنگ میراث آمریکایی نیز از کودک به عنوان شخصی که بین تولد تا بلوغ قرار دارد، یاد شده است. (American heritage dictionary, 2001, 155) در دو معنای فوق تعریف کودک یکسان است. ازجانب دیگر، معنای کودک در دیگر قوانین داخلی کشور با یکدیگر فرق می کند، به عنوان مثال طبق تبصره ۱ از قانون مجازات اسلامی طفل کسی است که به حد بلوغ شرعی نرسیده باشد. (مرکز آمار ایران، ۱۳۷۸) با توجه به تعاریف فوق می توان چنین نتیجه گیری نمود که منظور از کودک، کسی است که به سن بلوغ نرسیده است. هرچند این قانون بر طبق قانون ایران برای دختر و پسر متفاوت است، ولی با توجه به اهداف این پژوهش کودکان ۳ تا ۱۲ سال را در نظر گرفته شده است. کودکان کمتر از ۳ سال در نظر گرفته نشده اند چرا که آنها به تنهایی قادر به انجام فعالیتهای شخصی نمی باشند و انتخاب معیار کمتر از ۱۲ سال هم با توجه به دیدگاه روانشناسی و سن بلوغ معیار تقریباً مناسبی را به ما می دهد. رشد جسمی و فیزیولوژیکی یک کودک تحت تاثیر عوامل مختلفی مانند عوامل ژنتیکی، وضعیت تغذیه، شرایط عمومی بدن و نیز فرصت برای حرکت و تمرینهای ورزشی قرار می گیرد. رشد جسمانی کودکان در سه سال اول زندگی خیلی سریع انجام می

گیرد و بعد از آن به تدریج از سرعت رشد کاسته می شود ولی همچنان ادامه دارد. کودک فعال و پرنرزی است و در ضمن مستعد ابتلا به بیماریهای دوران کودکی است. دوره سنی در نظر گرفته شده برای کودکان در پژوهش حاضر که حاصل بررسی کتب موجود در زمینه کودکان و نظر کارشناسی پژوهشگران بوده شامل رده سنی ۳ تا ۱۲ سال است و به عنوان یک فرضیه پیشنهاد شده است. زیرا در حدود ۳ سالگی کودکان برای اولین بار، با پا گذاشتن در بیرون خانه با محیط پیرامون و جهان خارج از خانه تماس می گیرند. مکان ها یا حوزه های تحرک کودکان تا ۱۲ سالگی، شامل مرزهای ناحیه یا منطقه شهری و تا حدود ۹۰۰ متر است. اما مبانی پیشنهادی پژوهش نیز شامل فضاهایی خواهد بود که در حدود ۳۰۰ متر از خانه قرار دارند. (بهروزفر، ۱۳۸۰: ۲۹-۳۰)

جدول شماره ۱ - نردبان سنی و شعاع نفوذی کودک (مآخذ: نگارنده: ۱۳۹۲ - اقتباس از: بهروزفر)

گروه سنی	شعاع نفوذی	محدوده
۳ تا ۵ سالگی	حدود ۱۰۰ متر از خانه	خیابان، مجموع چند خانه (همسایگی، سطوح باز بیرون از خانه، خیابان های بن بست، پیاده روها، زمین بازی)
۵ تا ۸ سالگی	حدود ۳۰۰ متر از خانه	ناحیه مسکونی (زمین های بازی، سطوح نزدیک همسایگی، پارکهای نزدیکی، حیاط مدرسه، میدانهای بازی)
۸ تا ۱۲ سالگی	حدود ۸۰۰ متر از خانه	ناحیه و منطقه شهری (بخشهایی از سطوح شهری، پارکهای بزرگتر، مناطق استراحت و تفریح، تأسیسات ورزشی)

۴- بازی

مرزهای بین بازی و سایر فعالیت ها نظیر کار، کاوش و یادگیری لزوماً همواره روشن نیست. با وجود این، روانشناسان عناصری معین از بازی را شناسایی کرده اند در زیر به برخی از آنها اشاره شده است:

ساده ترین تعریف هایی که از بازی ارائه شده، عبارت است از: بازی، کاری است که به قصد لذت و تفریح انجام شود و فایده ای در بر نداشته باشد. (شجاعی، ۱۳۸۵: ۱۵) بازی کودک فعالیتی است که در عالم بدون مسئولیت باشد و طبق تمایل فطری خود به فعالیت و حرکت می پردازد بدون اینکه عمل سودمند را از عمل غیرسودمند تشخیص دهد و در حین بازی قیافه ی جدی به خود می گیرد. حواس خود را متمرکز می کند و توجه خاص نسبت به عمل خود دارد و از طریق بازی روح همکاری، دوستی، صمیمیت، فرماندهی، انضباط و پرورش وجدان فردی در کودک شکل می گیرد و باعث رشد ماهیچه ها، حواس، عواطف، تفکر و استعدادهای وی می شود.^۱

۵- فضای ایده آل برای بازی کودک

فضاهای بازی در دو گروه (۱) فضاهای بازی رسمی مثل پارک ها و زمین های بازی شامل زمین بازی سنتی : تاب و سرسره و ... (۲) زمین بازی معاصر : مجموعه مرکب بازی با عملکردهای گوناگون، زمین بازی خلاق و ماجراجویی شامل قطعاتی به ظاهر بی ارزش چون تایرهای فرسوده، الوار و ... که به کودکان امکان ساخت چیدمان های جدید را می دهد و به دلیل انعطاف پذیری با خواست کودکان، در رشد جسمی و شناختی آنان از محیط بسیار مؤثر است. (مرکز پژوهش های اسلامی شهر مشهد، ۱۳۸۷: ۲) این فضاها بخش بسیار مهمی از محیط روزمره کودکان را تشکیل می دهند. از آنجایی که کودکان دنیای اطراف خود را نوعی زمین بازی تصور می کنند، طبیعت بستر مناسبی است که می تواند آن را ساعت ها به خود مشغول سازد. از این رو فضاهای دلخواه کودکان، فضایی مملو از عناصر طبیعی چون گیاهان، گل ها، آب و خاک، شن، حیوانات و حشرات است. دلیل این امر سه کیفیت محیط های طبیعی است که شامل تنوع تمام پذیر آن، انسان ساخت نبودن آن و حس جاودانگی و پایان ناپذیری آن هاست.

^۱www.r-azar.com

(کرمی، ۱۳۸۶: ۲۱) لذا با توجه به بخش قابل توجهی از رشد کودکان در آن، فضای بازی ملزم به برخورداری از ۹ شرط بنیادی برای برآورده ساختن شرایط مناسب و رشد و پیشرفت جسمی و روانی کودکان ساکن در آنها هستند. این شرایط به ترتیب عبارتند از:

جدول شماره ۲ - شرایط مناسب جهت رشد جسمی و روانی کودکان (مآخذ: نگارنده؛ ۱۳۹۲ - اقتباس از: بهروزفر)

عوامل	توضیحات
۱	بازشناسی (به جا آوردن خود) کودک باید بتواند خود را در یک ناحیه مسکونی بازشناسد؛ یعنی خود را بعنوان یکی از کودکان در جامعه کودکان ناحیه مسکونی ببیند و احساس کند.
۲	احساس تعلق کودک خود را متعلق به ناحیه مسکونی و ناحیه مسکونی را متعلق به خود بداند.
۳	امنیت شرایط ایمنی فیزیکی و روانی کودک باید در حد قابل قبول فراهم باشد.
۴	بهداشت شرایط بهداشت فیزیکی و روانی کودک باید در حد قابل قبول فراهم باشد.
۵	امکان ایجاد تماس کودک باید بتواند با همسالان و هموعان ساکن در ناحیه مسکونی خود، تماس و ارتباط کافی و معقول برقرار کند.
۶	بازی شرایط مناسب برای بازی های گروهی و انفرادی کودک باید فراهم باشد.
۷	آزادی تحرک شرایط فیزیکی و روانی مناسب برای تحرک آزاد و مستقل کودک باید فراهم باشد.
۸	هماهنگی با شرایط بزرگسالان نباید تعارض بزرگ و یا غیر قابل حلی بین انتظارات و شرایط کودکان و انتظارات و امکانات نظارت بزرگسالان باشد.
۹	ارتباط شرایط لازم جهت برقراری و حفظ پیوند فیزیکی، روانی، عاطفی و اجتماعی مستمر با زندگی روزمره و فعالیت های عادی زندگی بزرگسالان باید فراهم باشد.

۶-پیشینه تحقیق

تاکنون در جوامع اروپایی و آمریکایی تحقیقات زیادی در مورد ارتقای فضاهای شهری برای حضور کودکان و طراحی نسل جدید زمین های بازی انجام شده و راه حل های مختلفی ارائه شده است.

اولین کسی که به بازی های پویای کودکان توجه کرد، متخصص تعلیم و تربیت اسکاتلندی "دیوید شاو" بود که اعتقاد داشت زمین بازی، بهشت است. "فردریک فروبل" نیز که هم عصر او بود و به گونه ای مبدع مفهوم باغ کودکان به شمار می آید، عقیده داشت باغ کودکان باید نمونه کوچکی از این دنیا باشد که جنبه های مثبت و گوناگون آن را منعکس می کند؛ با پیشرفت تکنولوژی و پیدایش ماشین در آغاز قرن بیستم و همچنین افزایش نیازهای مردم به فضاهای تفریحی، پارکها به عنوان مکان های تفریح گردشگاههای عمومی احداث شدند. در این دوره با توجه به نیازمندی هر گروه سنی به طراحی ویژه خود، آمایش فضاها برای قشر استفاده کننده از فضا مطرح شد. (پهلوان زاده، ۱۳۸۵: ۲)

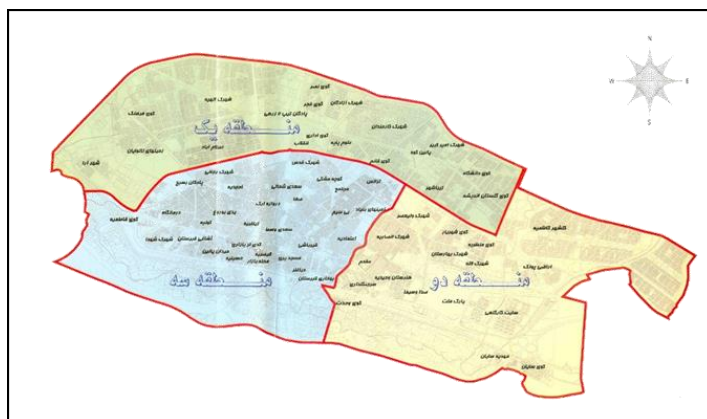
طی تحقیقاتی که توسط سازمان حفاظت از محیط زیست انگلستان تحت عنوان «بازی کودکان» در سالهای متمادی روی رفتارهای بازی بیش از ۵۰/۰۰۰ کودک انجام گرفت، مشاهده شد که به تدریج و با افزایش محدودیت ها در طول زمان حضور کودکان در فضاهای بازی غیر رسمی از ۷۵ درصد در ۱۹۷۳ به ۱۵ درصد در ۲۰۰۶ کاهش یافته و پارک ها و زمین های بازی در سطح محله بیشتر مورد توجه قرار گرفته اند. (Beckwith, 2010)

به دنبال آن نظریات مختلفی مثل ایجاد پهنه امن خانگی در شهرسازی معاصر مطرح شد که اولین بار در ۱۹۷۰ با ایده حیاط مسکونی در هلند آغاز و هدف آن تبدیل خیابان به یک مکان اجتماعی با انواع کاربری ها از جمله بازی کودکان است. طرح آرام سازی ترافیک بحث دیگری است که هدف آن کاهش تلفات ناشی از برخورد اتومبیل با افراد پیاده خصوصاً کودکان در حین بازی به خاطر سرعت بالا و فقدان محدودیت های بازدارنده در خیابان های محلی است که در سال ۲۰۰۰، دولت انگلیس برنامه های تشویقی برای رسیدن به این هدف را در رأس قرار داد. بعد از آن سازمان های داوطلبانه مردمی هستند که تحت عنوان Sustrans DIY street مشابه ایده Home zone در انگلیس بوجود آمدند تا با مشارکت هم و کم ترین هزینه خیابان های محلی هرچه جذابتر، ایمن تر و پایدارتر شود. (Lacey, 2007)

در ایران نیز رشد شهرنشینی در دهه های اخیر موجب تحول الگوهای سکونتی شهروندان شده است. طبق تحقیقات مربوطه این تغییرات کیفیت حضور کودکان در عرصه های عمومی، ایمنی و امنیت آنها در شهر، توانایی کشف محیط پیرامونی، مشارکت فعال در زندگی روزانه اجتماع، تعاملات اجتماعی با گروههای همسن و سال، حس تعلق خاطر به محیط و... را تحت تأثیر قرار داده است. بررسی ساختار شهر ایرانی در ابعاد مختلف کالبدی - مدیریتی و... نشان دهنده عدم وجود جایگاه و نقش ویژه برای کودکان می باشد. لازم بذکر است در معماری و شهرسازی سنتی و با هویت قدیم ایران نیز جایگاه ویژه ای برای کودکان در نظر گرفته نشده بود، ولی به جهت نزدیکتر و سازگار بودن سبک های معماری و شهرسازی با اقلیم، طبیعت، فرهنگ و شرایط کلی جوامع سنتی، کودکان به راحتی می توانستند جایگاه، فضا و قلمرو ویژه و مورد نظر خود را بیابند و امکاناتی بیشتر از کودکان امروزی برای تنفس، تحرک، آموختن، تجربه و بالندگی مطابق با نیازهای آن زمان داشتند.

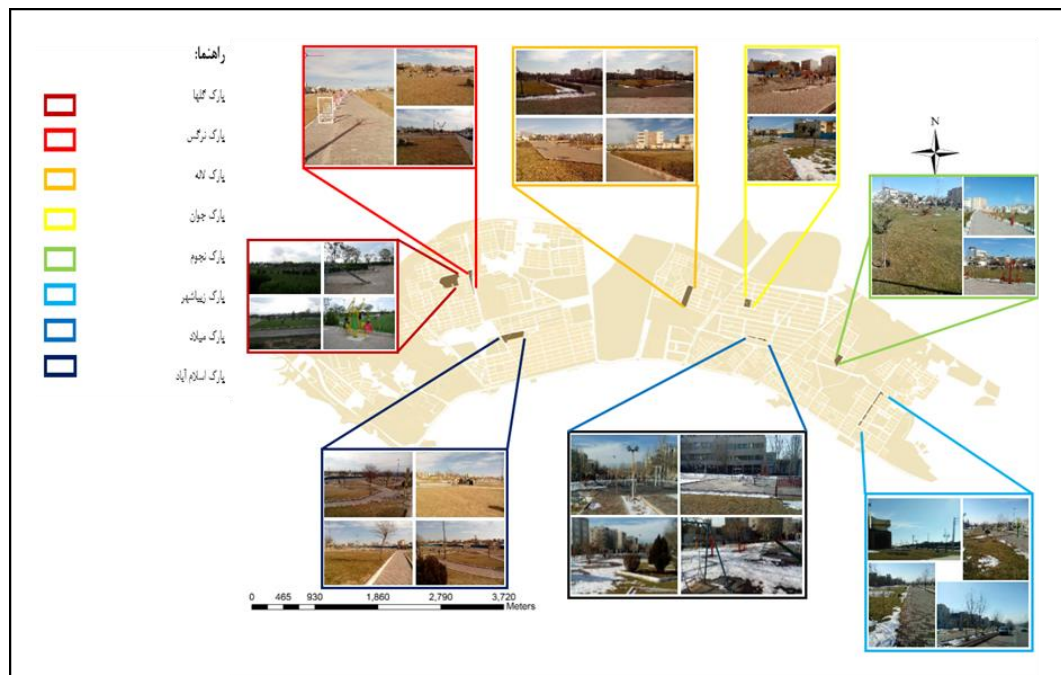
۷- شناخت محدوده

شهر زنجان به سه منطقه شهرداری تقسیم می شود. سطح تحلیل در این پژوهش، سطح فضایی منطقه یک شهر زنجان و با توجه به موضوع پژوهش، واحد تحلیل نیز پارکهای موجود می باشد. آنچه در باب وضعیت موجود منطقه یک شهر زنجان قابل ذکر است که با جمعیتی حدود ۱۱۹ هزار نفر بر اساس سرشماری سال ۱۳۸۶ داشته و وسعت آن بالغ بر ۱۹۸۰ هکتار می باشد که تراکم جمعیتی در این منطقه به حدود ۶۰ نفر در هکتار می رسد.

شکل ۱- مناطق سه گانه شهر زنجان

جامعه آماری در این پژوهش شامل ۸ فضای بازی واقع در پارکهای منطقه یک زنجان است که شامل: پارک میلاد و پارک جوان واقع در شهرک کارمندان، بوستان لاله واقع در شهرک فجر، بوستان نرگس و پارک گلها واقع در کوی فرهنگ، پارک نجوم واقع در اراضی پایین کوه، پارک زیباشهر و پارک اسلام آباد بوده است.

شکل ۲- موقعیت محدوده های مورد مطالعه در منطقه یک

در طرح تفصیلی زنجان که در سال ۱۳۸۸ و توسط مهندسان مشاور آرمانشهر تهیه و قابل اجرا می باشد، استفاده از این اراضی جهت فضاهای سبز عمومی بمنظور احداث پارکهای محله ای، پارک های ناحیه ای، پارک شهر، باغ کودک، پارک دانش آموز و دانشجو و تأسیسات وابسته به آن از قبیل تئاتر در هوای آزاد، فضاهای بازی و تفریحی کودکان، گلخانه، کتابخانه کوچک و موارد مشابه مجاز گردیده است. همچنین مکان گزینی پارکها در قالب تقسیمات کالبدی و بر مبنای مقیاس عملکرد آنها پذیر بوده و نسبت به همجواری ها محدودیتی در نظر گرفته نشده است. لذا پیش بینی سطوح و سرانه های کاربری فضای سبز براساس سرانه های پیشنهادی زیر در تمام محلات، نواحی و مناطق الزامی گردیده است.

جدول شماره ۳ - سرانه های پیشنهادی فضای سبز (مأخذ: ضوابط و مقررات طرح تفصیلی شهر زنجان، ۱۳۸۸)

محله	ناحیه	منطقه	شهر	جمع
۱/۴۰	۲	۱/۶	۴/۴۷	۹/۴۷

همچنین دسترسی سواره به تمام پارکها الزامی بوده و براساس مقیاس پارکها به قرار زیر می باشد.

جدول شماره ۴- دسترسی ها در ارتباط با فضای سبز(مأخذ: ضوابط و مقررات طرح تفصیلی شهر زنجان، ۱۳۸۸)

محله	ناحیه	منطقه و شهر
خیابان های محلی فرعی	خیابان محلی اصلی و شریانی درجه ۲ فرعی	معابر شریانی درجه ۲ و شریانی درجه ۱ منوط به ایجاد کند رو

۸- نتایج و تحلیل های حاصل از برداشت میدانی

در راستای این مطالعات با حضور در نمونه فضاهای انتخاب شده، مطالعات میدانی با استفاده از امکانات مشاهده ای مستندسازی شد و امکانات و کمبودهای موجود مورد بررسی قرار گرفت. لیکن مطابق جدول زیر تجهیزات و امکانات فضاهای مورد مطالعه گردآوری گردید.

جدول شماره ۵ - فهرست و تجهیزات پارکهای موجود در منطقه (مأخذ : نگارنده؛ ۱۳۹۲)

سرویس بهداشتی	سرویس غیرقابل استفاده	گلها	نرگس	پارک			زیبائیت
				چمن	میلاد	لازه	
سرویس بهداشتی	سرویس غیرقابل استفاده	سرویس غیرقابل استفاده	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد
روشنایی	نامناسب	نامناسب	نامناسب	نامناسب	نامناسب	نامناسب	نامناسب
فضای سبز	خوب	خوب	خوب	خوب	خوب	متوسط	خوب
حصار	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	نامناسب	ندارد	ندارد
محل مخصوص بازی	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد
میلان و وسایل بازی	نامناسب	نامناسب	نامناسب	نامناسب	نامناسب	نامناسب	ندارد
کفپوش مناسب	ندارد	ندارد	ندارد	دارد	دارد	دارد	ندارد
امنیت و ایمنی	متوسط	ندارد	متوسط	خوب	خوب	خوب	متوسط
وضعیت دسترسی	متوسط	متوسط	نامناسب	متوسط	نامناسب	متوسط	متوسط
خدمات رفاهی	ندارد	ندارد	دارد - خصوصی	ندارد	دارد - خصوصی	ندارد	دارد - خصوصی
محل انتظار والدین	نامناسب	نامناسب	نامناسب	نامناسب	نامناسب	نامناسب	نامناسب
آلودگی صوتی	متوسط	نامناسب	متوسط	نامناسب	نامناسب	نامناسب	نامناسب
تنوع وسایل بازی	نامناسب	نامناسب	نامناسب	متوسط	متوسط	نامناسب	نامناسب

با توجه به عدم وجود منابع مدون که نشان دهنده وضعیت و فهرست تجهیزات موجود در پارکها باشد، لذا جدول فوق براساس مشاهدات میدانی نگارنده تهیه و تنظیم گردیده است. بررسی تجهیزات موجود پارکهای مورد مطالعه این پژوهش از نظر مواردی از قبیل سرویس بهداشتی، حصار و قلمرو، کفپوش، خدمات رفاهی و تنوع وسایل بازی در مقایسه با استانداردهای رایج دچار کمبود و در برخی موارد فقدان آنها می باشد که می تواند ناشی از عدم توجه به نیازها، ساخت، مکانیابی، عدم توجه به ملاحظات ظاهری و ارگونومی و غیره باشد که بالطبع پدیده وندالیسم را نیز در برخی موارد به وجود آورده است.

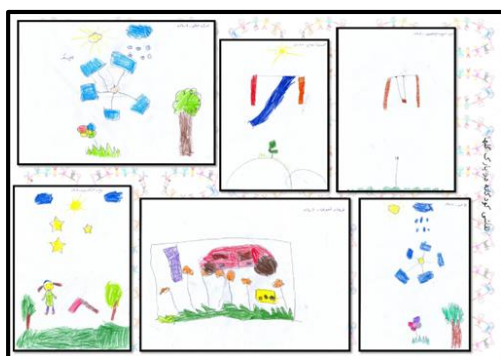
چنانکه در بررسی انجام گرفته به عنوان مثال در پارک اسلام آباد و گلها با وجود تعبیه سرویس بهداشتی بدلیل عدم مکانیابی صحیح آن که در گوشه های خلوت پارک تعبیه گردیده و استفاده نادرست از آن توسط اوباش و معتادین، باعث کاهش امنیت و کاهش میزان استفاده از آن شده که در نتیجه منجر به بسته شدن دربهای آن توسط مسئولین ذیربط گردیده است. یا ملاحظات اقتصادی که یکی از عوامل مهم وسایل بازی بشمار می آید و منجر به کاهش هزینه و صرفه اقتصادی است باعث گردیده تا با انتخاب ناصحیح جنس محصولات در پارک اسلام آباد، وسایل بازی تعبیه شده از جنس پلاستیک صدمه دیده و با تخریب روبرو شوند.

عدم وجود وسایل بازی متناسب با سن کودکان در پارکهای نظیر زیباشهر، گلها و نرگس نیز باعث شده تا کودکان اقدام به بازی با وسایل ورزشی بزرگسالان نمایند که بدلیل عدم تناسب این وسایل با جثه و اندام کودکان خطراتی را برای آنها در پی خواهد داشت. لذا تجهیزات موجود در پارکها صرفا از نظر فضای سبز و در برخی موارد کفپوش و روشنایی مناسب دیده شده که این به تنهایی نمی تواند کودک امروزی را راضی نماید. در پی این کمبودها استفاده از فضاهای بازی موجود در پارکها نیز به کمترین میزان خود رسیده و کودکان نیز تمایل چندانی برای گذران اوقات خود در این فضاها ندارند.

۹- یافته های تحقیق

به منظور آزمون فرضیه حاضر و شناخت نیازها و انتظارات کودکان در جهت ارتقای کیفیت زمین بازی کودکان با استفاده از روش تحلیل محتوا و با بررسی نقاشی های ترسیم شده توسط کودکان مورد مطالعه که با ابزارهای مشارکتی مانند: قصه گویی و طرح سؤالات مرتبط جهت توجیه و درک بهتر خواسته های پژوهش حاضر الگوهای طراحی در فضاهای بازی جستجو شد تا توسط تحلیل محتوای نظرات کودکان در راستای تعریف و توصیف فضاهای بازی با کیفیت که نیازهای آنان را برآورده سازد بتوان الگوهای طراحی فضای بازی ایده آل آنان را مطرح ساخته و در نتیجه بیشترین میزان فصل مشترک را میان نظرات کودکان داشته باشیم. در این فرآیند و براساس تحلیل های نقاشی های کودکان، نتایج زیر قابل برداشت است:

در شکل (۳) کودکان محدوده پارک اسلام آباد الگوی فضای بازی مدنظر خود را وجود بازی های فکری در قالب زمین شطرنج، سرسره های چرخشی و طولانی، تابهای قابل تنظیم (از نظر دور چرخش)، محوطه بازی های گروهی (اعم از وسطی، استپ هوایی و...) ترسیم کرده اند. همچنین وجود سطل زباله در پارکها از نکات مورد توجه ترسیم شده در این نقاشی ها است. شکل (۴) نقاشی کودکان در پارک گلها می باشد. بدلیل عدم وجود وسایل بازی مناسب در این پارک، آنها انتظارات خود از زمین بازی را وجود وسایل بازی سنتی اعم از تاب، چرخ و فلک، سرسره و فضای سبز نقاشی کرده اند. همانطور که ملاحظه می شود، انتظارات کودکان استفاده کننده از این پارک بسیار پایین می باشد.

شکل ۴- نقاشی کودکان در پارک گلها

شکل ۳- نقاشی کودکان در پارک اسلام آباد

شکل ۶- نقاشی کودکان در پارک جوان

شکل ۵- نقاشی کودکان در پارک نرگس

در شکل (۵) کودکان محدوده پارک نرگس در نقاشی های درخواستی مربوط به فضای بازی مورد علاقه خود، انتظارات خود را وجود زمین بازی ایمن، کفپوش مناسب، زمین های ورزشی اعم از: زمین والیبال و محوطه دوچرخه سواری ماشین برقی و اسکیت، برگزاری مسابقات و بازیهای گروهی، محل مخصوص نقاشی بر روی بومرنگ و وجود خدماتی اعم از سرویس بهداشتی و روشنایی مناسب عنوان کرده اند.

شکل (۶) مربوط به نقاشی کودکان در پارک جوان می باشد. در این تصاویر کودکان محدوده این پارک انتظارات خود را از زمین بازی ایده آل خود، وجود مواردی چون: محوطه شن بازی، استخر یا حوضچه آب و ماهی، سرویس بهداشتی و کلبه های کوچک ترسیم نموده اند.

شکل (۷) مربوط به نقاشی های ترسیم شده توسط کودکان در پارک میلاد می باشد. انتظارات کودکان در این نقاشی ها مواردی اعم از: بازیهای گروهی مانند پینت بال و تنیس، استخر مخصوص کودکان، پیست مخصوص دوچرخه سواری و ماشین شارژی و خدماتی از قبیل آبخوری ترسیم شده است.

شکل (۸) مربوط به نقاشی ها و انتظارات کودکان در پارک لاله می باشد. در این تصاویر کودکان فضای بازی مورد علاقه خود شامل مواردی چون: استفاده از شخصیت های کارتونی، زمین بازیهای فکری، وسایل بازی آموزشی، حوضچه آب، دکه های سیار اغذیه فروشی و وجود سرویس بهداشتی ذکر نموده اند.

شکل ۸- نقاشی کودکان در پارک لاله

شکل ۷- نقاشی کودکان در پارک میلاد

شکل ۱۰- نقاشی کودکان در پارک زیباشهر

شکل ۹- نقاشی کودکان در پارک نجوم

شکل (۹) مربوط به نقاشی کودکان در پارک نجوم می باشد. با توجه به عدم وجود وسایل بازی مناسب در این پارک، انتظارات این کودکان از محل بازی در محله خود عبارتند از: زمین بازی با کفپوش مناسب، تاب و سرسره، ماشین شارژی، نیمکت های متحرک و محوطه ای برای حضور حیوانات خانگی می باشد.

شکل (۱۰) مربوط به چند نقاشی کودکان در پارک زیباشهر می باشد. در این نقاشی ها کودکان انتظارات خود از زمین بازی دلخواه خود را وجود عناصری مانند: زمین های ورزشی گوناگون، محوطه دوچرخه سواری و ماشین شارژی (البته با دوچرخه و ماشین) و وسایلی اعم از الاکلنگ، تاب و سرسره بیان نموده اند.

بررسی و تحلیل نقاشی های ترسیم شده در فضاهای مورد مطالعه نشان می دهد که توجه به نوع وسایل و مبلمان بازی، رنگ، بازی های گروهی، جریان آب در محیط بازی، وجود عناصر تخیلی و بالا بردن تنوع و طیفی از خدمات و فعالیت های در حیطه

شهروندان کوچک مقیاس جامعه به عنوان فاکتورهای اصلی در طراحی اینگونه فضاها جهت تعامل آنان با یکدیگر و تصمیم سازی های محیطی است.

لذا با توجه به موارد گفته شده و با بررسی نقاشی های ترسیم شده توسط کودکان محدوده مورد پژوهش، فرضیه H_0 که عدم وجود رابطه معنادار بین شناخت نیازها و انتظارات کودکان در ارتقاء کیفیت زمین بازی کودکان رد و فرضیه H_1 که وجود رابطه معنادار بین شناخت نیازها و انتظارات برای ارتقاء کیفیت زمین بازی مورد تأیید قرار می گیرد. یعنی می توان با شناخت و درک نیازها و انتظارات کودکان، کیفیت زمین بازی کودکان را ارتقاء بخشید.

۱۰- انتظارات کودکان

با توجه به اینکه از کودکان خواسته شده بود مکانهای بازی مورد علاقه خود را نقاشی کنند، ملاحظه گردید که بیشتر کودکان بدلیل عدم وجود ذهنیت قبلی و هوش خلاق از فضای خاص و وسایل بازی مدرن، خواستار وجود حداقل امکانات سنتی از قبیل: تاب و سرسره، الاکلنگ را دارند. دغدغه کودکان همانطور که در نقاشی های ترسیمی ملاحظه می گردد مواردی از قبیل: رایگان بودن، بزرگ مقیاس بودن اقلام نامبرده شده و یا طویل و پیچ در پیچ بودن سرسره موجود در فضاهای بازی می باشد. به ندرت ملاحظه گردید کودکانی که قبلاً و با حضور در اماکن مشابه در شهرها و مناطق دیگر را دارند لزوم وجود استخر آب و فعالیت ماهیگیری (اغلب دختران) و وجود محوطه شن بازی و زمین جنگ (اغلب پسران) را ترسیم نموده اند.

با توجه به شرایط اقتصادی محله های مورد مطالعه ملاحظه گردید که کودکان ساکن در شهرک هایی از قبیل کوی فرهنگ و اسلام آباد که شرایط اقتصادی و بالطبع آن امکانات فضای بازی پایین تری دارند بسیار کم توقع ولی در مقابل کودکان ساکن در شهرک هایی از قبیل کارمندان و آزادگان و اراضی پایین کوه با خانواده هایی که شرایط اقتصادی مطلوب تری دارند توقعات بیشتری دارند. به عنوان مثال وجود دکه اغذیه فروشی در محلات با شرایط اقتصادی مطلوب جزء دغدغه های اصلی کودکان بوده ولی این عامل در نقاشی های کودکان محدوده پارک اسلام آباد و گلها ملاحظه نمی شود. از دیگر موارد قابل ذکر می توان به درخواست دختران برای تفکیک پسران در استفاده از وسایل بازی اشاره نمود. چنین استنتاج می شود که عدم شناخت توانایی ها و نیازهای مطلوب جنسیتی کودکان باعث درگیری فکری و روانی آنان گردیده تا دختران خواستار تفکیک زمین و وسایل بازی خود از پسران شوند.

۱۱- نتیجه گیری

کودکان عامل پیوند نسلهای گذشته و آینده در هر جامعه محسوب می شوند. با بررسی شهرسازی کشور ما در گذشته چنین برداشت شد که با وجود حیاط ها و باغچه ها بسیاری از فعالیت های کودکان تحت عنوان بازی در داخل این فضاها مرتفع می گردید، ولی امروزه با افزایش تراکم ساختمانی و جمعیتی، کوچک و بی استفاده شدن حیاط ها و از بین رفتن حریمیت، نیازها و فعالیت های آنان نادیده گرفته می شود. همچنین با کاهش تعاملات اجتماعی و سست شدن روابط بین ساکنین محلات عقب نشینی کودکان به داخل حریم خانه ها افزایش یافته است.

در برنامه ریزی شهری امروزی نیز علیرغم توجهات انسانی و اجتماعی و اقتصادی و طبیعی برای شهر، به عوامل ساختار بخش جامعه که یکی از آنها کودکان می باشند، توجه چندانی معطوف نمی گردد. از همین روی شهرها بیشتر برای بزرگسالان ساخته و پرداخته می شود. چنانکه حتی با افزایش وسعت و تعداد پارکها، فضاهای ورزشی و محوطه های باز در شهرسازی امروزی مشاهده می گردد که این فضاها پاسخگوی نیازهای کودکان نبوده و نیاز به ایجاد و بهسازی فضای شهری برای حضور بیشتر آنان در این فضاها را ایجاب میکنند. تحقق این امر نیاز به مطالعه، شناخت و درک و تأمین اجتماعی او در فضای شهری و رعایت حقوق و انتظاراتی دارد که کودک از نظر جسمی و روانی در مراحل رشد خود به آن نیازمند است.

در همین راستا پژوهش حاضر برآن بوده تا با برخورداری از دانش و درک نظری و عملی در حیطه کودکان چگونگی حضور و حرکت آزاد و مستقل کودک را در محیط محله ای مورد بررسی قرار دهد. در نتایج حاصل از مطالعات کودکان نمونه جمعیت مورد مطالعه در پژوهش، در مجموع نتایج قابل قبولی از میزان رضایت خود از کیفیت موجود زمین های بازی نشان نداده اند. فضاهای بازی پیرامون این کودکان شرایط مناسب و کافی جهت برآورده ساختن انتظارات و نیازهای آنان را نداشته و زمینه مساعدی جهت غنای انتظارات و نیازهای آنها را فراهم نمی سازد. نتایج این مطالعات همچنین بیانگر لزوم ایجاد امنیت، بهداشت و شرایط مناسب روانی به منظور ایجاد و توسعه بستر طبیعی رشد جسمی و ذهنی و اجتماعی آنان است.

منابع

۱. ابراهیمی حمیدرضا، سعیدی رضوانی نوید، معانی منجیلی آرزو (۱۳۹۰)؛ "تدوین اصول طراحی فضاهای بازی کودکان با تأکید بر گروه سنی ۵ تا ۱۲ سال : مطالعه موردی رشت". فصلنامه علمی- پژوهشی باغ نظر، شماره نوزدهم، تهران.
۲. بهروزفر، فریبرز (۱۳۸۰)؛ "مبانی طراحی فضاهای باز نواحی مسکونی در تناسب با شرایط جسمی و روانی کودکان". مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن، چاپ اول، تهران.
۳. پهلوان زاده لیلا و سهرابی نارسیس (۱۳۸۵)؛ "جایگاه کودک در فضای شهری امروز". ماهنامه فنی و مهندسی راه و ساختمان، جلد چهارم، شماره ۳۷.
۴. شجاعی، محمد صادق (۱۳۸۵)؛ "بازی کودکان در اسلام". انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ اول، قم.
۵. شیعه، اسماعیل (۱۳۹۱)؛ "آماده سازی شهر برای کودکان". نشر شهر، سازمان فرهنگی هنری شهرداری تهران، چاپ سوم.
۶. کریمی، طیب (۱۳۸۶)؛ "گلستان گلپای کم توان ذهنی". پایان نامه کارشناسی ارشد معماری، دانشکده معماری پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
۷. مرکز آمار ایران (۱۳۷۸)؛ سالنامه آماری ایران، تهران.
۸. مرکز پژوهش های شورای اسلامی شهر مشهد (۱۳۸۷)؛ "زمین های بازی جدید کودکان"، نشریه شماره ۱۳۸ / www.rcmc.ir
۹. مهندسین مشاور معمار و شهرساز آرمانشهر (۱۳۸۸)؛ "طرح تفصیلی شهر زنجان". سازمان مسکن و شهرسازی استان زنجان.
10. *The american heritage dictionary* (2001). Fourth edition. Houghton mifflin company. Boston. new york.
11. eckwith, J.(2010). *Why our playgrounds are boring to today's wired child?* Available form.
12. Lauren,L.(2007). *street play: a literature review*.Available form: www.playday.org.uk/PDF/street-play-liternature-review.pdf
13. www.r-azar.com

شناخت عملکردی بازارهای سنتی ایرانی

حسین باقری، سیدباقر حسینی، محسن وفامهر، سعید نوروزیان
ملکی

آپارتمان نشینی در شهرهای ایرانی اسلامی و مشکلات
اجتماعی و فرهنگی ناشی از آن: نمونه مورد مطالعه :
مسکن مهر بروجرد

علی محمد ناصری، احسان تقوی

بررسی چگونگی تاثیر ریزگرد بر حواس انسان و نتیجه آن
بر ادراک او از زیبایی محیطهای معماری و شهری
محمد مهدی محمدی، مهدی اخترکاو

بررسی نقش مدیریت رشد کلان شهرها در جهت نیل به
توسعه پایدار: نمونه موردی: محله کیانپارس اهواز
ساناز منجزی، سمیه کشاورز فضل

اصول طراحی زمین بازی کودکان براساس تصورات
کودکانه نمونه موردی: پارکهای منطقه یک شهر زنجان
مسعود نجفی، اسماعیل دویران، جمشید نورعلیشاهی